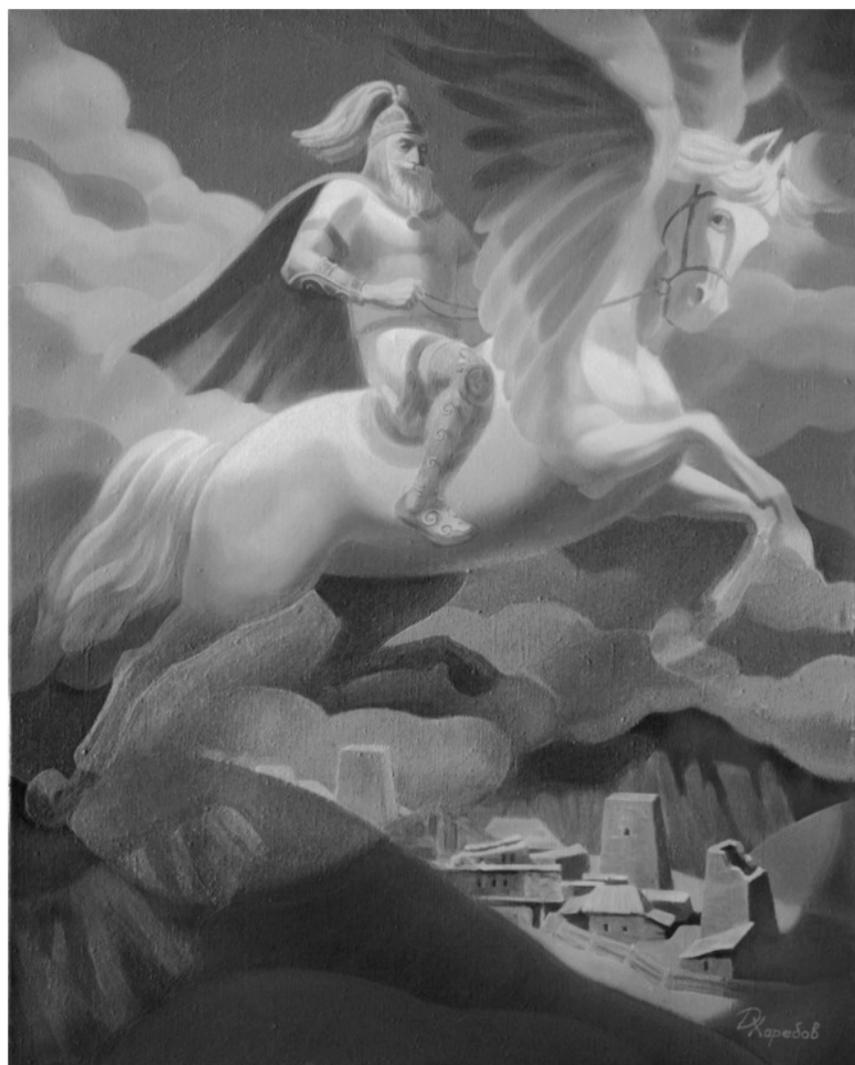
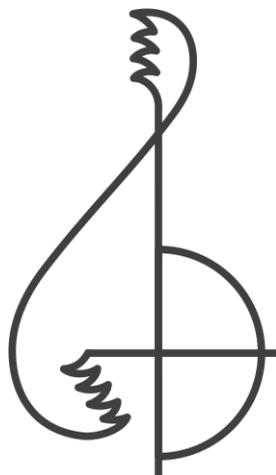

1
2012

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,

Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,

Анатолий КУСПАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2012

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор

ХЪОДЗАТЫ АЕхсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис

Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪАДЗАТЫ Станислав, КЪУСРАТЫ Анатоли,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2012

НОМЫРЫ ИС:**МЫРТАЗТЫ БАРИС: 95 АЗЫ**

МЫРТАЗТЫ Барис. Ёнә дәу хур дәр нәй.
Ёмдзәвгәтә 6

ДЗАСОХТЫ Музафер: 75 АЗЫ

ДЗАСОХТЫ Музафер. Арв әмә зәххы астәу.
Ёмдзәвгәтә 14

ЦОМАРТАТЫ Изәтбег. Зынгхуыст бәллицтә. Сәргәндтә
романы дыккаг чиныгәй. Дарддәр 29

ХЪОДЗАТЫ Әхсар. Мә урс сәры сәрибар.
Ёмдзәвгәтә 63

БЫРНАЦТЫ Барон. Рубаитә 76

ИРОН ПРОЗӘЙЫ АНТОЛОГИ 82

Нарты кадджытә 84

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ 108

РӘСТӘГ – РӘСТӘВЗАРӘН

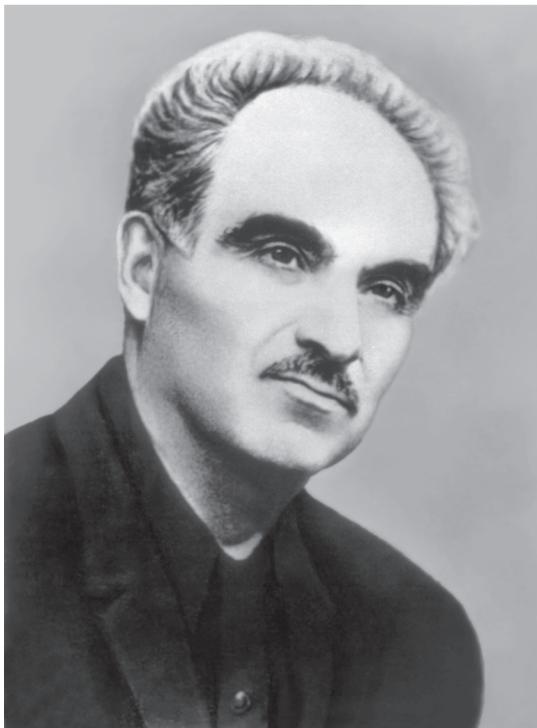
КЦОЙТЫ Астемыр. Ахәм замантә мауал скәнәд! 119

АХУЫРГӘНӘГӘН ӘХХУЫСӘН

МЗОКТЫ Асләнбег. «Англисаг зәгъы – Шекспир...» 123

АРВИСТОН 133

МЫРТАЗТЫ БАРИС: 95 АЗЫ

АЕНÆ ДÆУ ХУР ДÆР НÆЙ

* * *

Кæддæр-иу цардмæ сонты цæстæй кастæн
 Æмæ мын уыд хъæмпыхалау йæ уæз.
 Цæй диссаг у!.. Куыд атахтысты азтæ,
 Нæ зонын, нæ, уый абон дæр ма æз!

Фæлæ хъыг æмæ цинады гуырæнтæй
 Куы ‘рхауд мæнмæ дæр бануазыны рад,
 Куы фæдæн тохы абухгæ гуылфæнты,
 Æз цардæн уæд, уæд бамбæрстон йæ ад.

1942

ÆМБАЛМÆ

Макуы дæ баййафæд сонт нæмыг, макуы,
 Бафид æнæнизæй царды егъау хæс!
 Сбад-ма уал, бадымæм иумæ тамако,
 Æмæ та сау мигъау алидза сагъæс.

Алцæмæн тохвæлтæрд салдат — фæразон,
 Уымæн йæ зæрдæ зын рæтты дæр хъазы.
 Фарон ныууагътай Гуырдзыстоны уарзон,
 Фæлæ йæ сурæт ис тохы дæ разы.

Баззади ахсджиаг Иры мæнæн та,
 Мысын æй, мысын æз алкæд дæ хуызæн.
 Дардæй мæм стъалыйау калы тæмæнтæ.
 Цымæ, кæм фендзыстæм, цымæ, кæд уыздæн?

Сау дыууæ рæсугъды махмæ куы бадынц
 Къорд азы диссаджы амондджын бонмæ.
 Хæст та фæсабыр и... Райс-ма дæ уадынц
 Æмæ та зарджытæ ацæгъд сæ номыл...

Макуы дæ баййафæд сонт нæмыг, макуы,
Царды ыстыр уæз æнæнизæй ахæсс!
О ме ‘мбал! Бадымæм ногæй тамако,
Æмæ та сау мигъау алидза сагъæс.

1943.

Хуссары фронт

* * *

Мæй ахсæв сау хъæд байсæрста йæ «сойæ»,
Мæй ахсæв найы Шпрее-доны хи.
Æнцад у дуне. Тугæйдзаг фæллоуæ
Мах сарæзтам рæсугъд фидæнмæ хид.

Кæд ам дæр æрдз йæ мæлгъæвзагæй зары,
Кæд сау калмыл дзæбæх ныккалдтам зæй,
Уæддæр хæстон ам удæнцой нæ ары, –
Фыдыбæстæ, æнæ дæу хур дæр нæй!

1945, Берлин

ÆГÆСТÆ... ЦЫРТЫТÆ...

Фыдыбæсты хæхтæ... Быдыртæ, быдыртæ...
Æгæстæ, æгæстæ... Цыртытæ, цыртытæ...

Хур тигъыл ыссыгъта йæ сæууон æртытæ...
Фæцыдтæн нæ хуымтæм... Æгæстæ... Цыртытæ...

Нæ хосдзауты рæнхъы æз карстон уыгæрдæн...
Æгæстæ... Цыртытæ – фыдæлтæн, æмгæртæн...

Нæ горæтты, хъæуты – æгæстæ, цыртытæ...
Цыртытæ – чысылтæ, цыртытæ – ыстыртæ...

Зынгхуыстыты дуне... Æгæсты фæлтæртæ...
Фылдæр та сæ чи у? Нæ мæрдтæ?.. Нæ цæрдтæ?..

1972

* * *

Фыдæй-фыртмæ цæуы ирон зæххыл æгъдау:
 Кæд феххуыс дæ лæгæн, кæд ын уыдтæ хæрзгæнæг,
 Кæд æм кæсы дæ хур, уæд ма хон уый æфстау.

* * *

Куы нæ уынон, нæ Ир, дæ хурыскаст сæумæ,
 Дæ хæхтæй дард куы уон, зæххы цъарыл куы зилон,
 Адзалы бон уæддæр æрцæудзынæн дæумæ.

* * *

Фыдыбæсты тыххæй нæ калыс кæд дæ хид,
 Фыдыбæсты тыххæй ды кæд дæ туг нæ калдтай,
 Уæд ын «æз уарзын дæу» фæзмæг цъиу дæр зæгъид.

* * *

Мæрдтæм дæр-иу ирон æд бæх, æд хотых цыд, –
 Мæрдты дæр-иу ирон фыдгултимæ хæцыд.

ПРОЗÆЙÆ ФЫСТ ÆМДЗÆВГÆТÆ

ХÆХТÆ

Нæ Иры хæхтæ! Цал æмæ цал куырыхон лæджы ракодтой уæ хорзы кой! Цал æмæ цал хъисфæндыры цагътой уæ намысыл! Зын у уыдоны фæстæ ногæй исты зæгъын. Æмæ æз ныртæккæ уымæ нæ тырнын. Фырт йæ мады цас уарзы, уый радзурынæн, чи нæма æрцыд, ахæм ныхæстæ фæагуры? Нæ фæагуры. Уæдæ æз дæр афтæ.

Мæнмæ гæсгæ уыл мæнæ ахæм таурагъ сбадид, хæхтæ. Незаманы, зæгъы, зæххыл сымах нæ уыдыстут. Уæ бынат уыд æнакæрон цъæх быдыр. Уæд, зæгъы, нæ гуыппырсар фыдæлтæ иу бон хъазæн фæзмæ рацыдысты. Бæхыл нагъылыиæ, топпæй, кардæй æмæ зондæй сæ арахст фæлвардтой. Иу абонæй иннæ абонмæ стыр куывды бадтысты. Минасы фæстæ хъæбатыртæ кæрæдзи цæнгтыл æрхæцыдысты, æмæ сыл нæртон симд бацайдагъ. Цавæрдæр сау

знæгтæ, зæгъы, фæзындысты æмæ сæм æваст ныббырстой. Хъæбатыртæ сæ симд ныууадзын сæ сæрмæ не ‘рхастой. Фыдгулты бон сын куыд ницы бауыдаид, уый тыххæй къæдзæхтæ фестадысты. Æцæгæлæттæ сыл сæ ных ныссастой. Сымах, зæгъы, гъеуæд сæвзæрдыстут, нæ Иры хæхтæ!

Æвæдза, цæрынæй-хæрынмæ цас диссæгтæ федтат! Фæлæ уын æрдз æвзаг нæ радта æмæ уайсадæг чындзытау æфсæрм-дзастæй лæуут. Куыд æвæллайгæ, куыд домбай стут! Сымахæн нæ фыдæлты зæрдæтæ уæ хуылфы базадысты, æмæ сæ зынг нæ хуыссы. Худын æмæ кæуын дæр гъеуымæн зонут. Уый бæрæг вæййы уе ‘рттывд æмæ уæ цæссыгтæй. Уæ, кæддæр хъайтар адæм чи уыд, уыцы Иры хæхтæ! Цалынмæ дæларм-уæларм хæцгæйæ цæрат, уæдмæ уын басæттæн нæй. Æз уæ хорз æмбарын. Сымахæн цæстысындз у, уæ быны хъæндилау чи хила, уæ цъуппæй ракæсынмæ чи нæ тырна, уый. Æз уæ хорз æмбарын, бæсты æнусон уырдыгыстджытæ! Мæ ныййарджытæм тындзæгау та уæм тындзын. Æмæ иугæр хæхтæм куы фæцæуон, уæд сын хъуамæ сæ тæккæ бæрзонддæрмæ схизон.

1964 аз

ÆГЪДАУ

Уый нымад лæг уыдис хъæубæсты. Зæххыл фондзыссæдз азы хæрзгæнæгæй фæцарди. Ныр мæнæ, уадгалд бæласау, йæ хæдзары рæбынæй сынтæгыл хуыссы. Фарны хъуыддæгтæ кæнынæй æнцой чи нæ зыдта, уыцы нуарджын къухтæ ныр йæ риуыл æрæнцадысты, æмæ уæззау улафтæй улафы. Цармæ йæ цæстытæ ныццафта, цыма, йæ райгуырынæй нырмæ цы фæндагыл рацыди, уый уым нывгонд у.

Йæ алы змæлдæй дæр æвдисы, ацы рухс дуне ныууадзын æй кæй нæ фæнды. Фæлæ уымæн «хæрзбон» зæгъынмæ цæттæ у. Сыгъдæг цæсгомæй.

Уый уарзта адæмы. Æмæ йæ къабæзтæ, йæ сыхæгтæ, йæ лымæнтæм фæсидын кодта. Фæстаг хатт ма сæ фена. Фæстаг хатт ма йæ феной. Ракасти æмæ сæм йæ мидбылты бахудт. Фæдзæхсы сын: «Кæрæдзи хъахъхъæнут...»

Уый уарзта лæгдзинад, фæтк, æгъдау.

– Цæй... мæ хуртæ... – сдзырдта ма.

Йæ хистæр фырт æм, цæссыгкæлгæ, бауад:

– Баба... Дæ куырæты æгънæджытæ дын суадзон?
 – Нæ, худинаг у, лæппу... – сфæрæзта ма, стæй йæ цæстытæ
 æрæхгæдта. Æмæ цыма бæстыл фæуазалдæр.

1964 аз

КЪОДАХЫ МАСТ

Æз дæн къодах. Фæлæ къодахæй нæ сæвзæрдтæн, къодахæй
 не срæзыдтæн. Æз уыдтæн бæлас. Бæлас дæр ахæм бæлас, æмæ
 ма цъупп арвыл æндзæвыд, ма уæрхыл цæст не ‘ххæссыд.

Æз фæцардтæн æртæфондзыссæдз азы. Дзæвгар хур фед-
 тон. Дзæвгар тымыгътæ бавзæрстон. Дзæвгар фыдбылызы
 дымгæтæ баурæдтон ма фæтæн риуæй, ма фидар къабæзтæй.

Цас æмæ цас гуыркъотæ мыл æрзади! Цал æмæ цал хатты сæ
 байтыдтон ма алыварс! Цас цъæхсыфтæр къохтæ æмæ сау
 хъæдтæ айтыгъди мæнæй фæйнардæм! Æмæ ма райгуырæн
 зæххæн, кусæг адæмæн цы æхцоны сатæг фæдардтон, уый та!..

Æз фæцардтæн æртæфондзыссæдз азы. Ма байзæддæгтимæ
 бæстæн чысыл ахъаз нæ фестæм. Махæй иу æмæ дыууæ науы
 нæ рауади. Наутæ арфæйаг балцы ленк кодтой æмæ кæнынц
 æгæрон денджызты. Мах иу æмæ дыууæ стыр хиды нæ фести-
 дыстæм фурды сарты. Бирæ дард зæрдæтæ бабастам кæрæдзи-
 йыл. Махæй бирæ фæрныг хæдзæрттæ сарæзта лæг. Иу фæлтæр
 уым райгондæй ивта æмæ ивы иннæйы.

Æз фæцардтæн æртæфондзыссæдз азы. Æртæфондзыссæдз
 азæй иу бон дæр дзæгъæлы нæ ацыд. Æвæдза, куыд хорз у уый!

Ныр та дæн къодах. Фæлæ ахæм къодах, æмæ дунейы тавæн
 артæн сугтæ кæуыл сæттынц.

Æмæ кæд афтæ у, уæд алы зæронды къодах ма хонут!

1964 аз

МАРГЪЫ КАДÆГ

Уалдзыгон райсом. Хур, ног чындзау, рагъæй скаст. Йæ мид-
 былты фæлмæн бахудти. Бæстæ ныррухс. Дыгоппон цъиу, сыз-
 гъæрин мырмырагау, кæцæйдæр фегуырды. Бон æй арвы цъæхмæ
 фехста. Цæст ма йæ кæдæм ахста, уырдаæм куы схæццæ, уæд
 æваст фæлæууыди. Йæ базыртæ ма зындысты, саулох бæхыл
 арф комы тæхгæйæ чи адард вæййы, ахæм барæджы нымæты

фәйлауәнтау. Йе ‘хсызгон фәндырдагъд быдыртә әмә кьохыл анхъәвзта. Цъусдуджы фәстә йәхи уәлдәрәй-уәлдәр исын байдыдта. Аердз иууыл цъыбар-цъыбур, хъәлдзәг мыртә сси. Адәймаджы зәрдә ради әмә йә бафәрсын әрфәндыд:

– Гъе, уәлә цыны маргъ! Дә рәсугъд зарәг зәххәй афтә бәрзонд цәмән фәхастай?

Дыгоппонциу дзурын куы зонид, уәд ын, әвәццәгән, ахәм дзуапп раттид:

– Гъе, дәлә ләг! Аез мә рәсугъд зарәг зәххәй афтә бәрзонд уымән фәхастон, әмә әппәтмә дәр куыд фехъуыса!

1964 аз

ЦӘРГӘС

Тъәнджы мәй. Мит фәлдзәгъдән хәссы. Райсомы уазал рустә судзы. Аез фәцәуын Терчы былты. Кәсын – әмә кьулы рәбын цавәрдәр маргъ бакука. «Авәццәгән, баргъәвст», – зәгъын мәхинымәр. Бавналын әм. Уый мын мә кьухмә фәләбуры, йә базырәй мә ныххафт кәны. Афтә спыхцыл әмә, цы мыггаг у, уый базонән нал и. Баргъәвст? Абабау. Тыхтә-амәлттәй йә нәхимә бахәссын. Йә рахиз кьахмә йын фәкомкоммә дән. Бынышырх. Авәццәгән ыл сау цуанон бафтыд. Бәттын ын йә хъәдгом. Цәф маргъ, салдатау, уәфы. Цыма йә мәләтәй бахиздзынән. Ныджджих әм дән. Цы мыггаг у?

Дыккаг бон фәхъыртхьом. Фәлә – кьуылых. Аивәй йәм мә цәст дарын. Агъуысты кьуымты знәтәй фәлгәсы. Йе ‘ргом хәхты рухсырдәм аздахы. Авиппайды йәхи ныззыввытт ласы. Рудзынджы авг атоны.

Аез кәртмә разгъорын. Мә сәрмә йә дзәбәх уынын. Тыхджын тымыгы ныхмә арвил йәхи бәрзондәй-бәрзонддәр исы. Куыд рәсугъд у! Фәлә цы маргъы мыггаг уа?

Уайтагъддәр әй йә тахтәй базыдтон – цәргәс!

1964 аз

ДЗАСОХТЫ МУЗАФЕР: 75 АЗЫ

*Космонавт Андриан Николаевич фембæлд.
Андриан, Хъæбæлоты Билар æмæ Музафер. 1972 аз.*

*Илурты Риммæ (галиуырдыгæй), Музафер
æмæ Хадыхъаты Аллæ. 2007 аз.*

АРВ АЕМÆ ЗÆХХЫ АСТÆУ**КУСЫН***Габриэль Лаубы мотив*

Æз нæ кæнын уый дзырддаг,
 Адæмæй цы хъусын:
 «Ма хон кусын зонын фаг –
 У сæйрагдæр кусын».

«Фæлæ уый дæр нæу хъуыддаг,–
 Иннæрдыгæй хъусын,–
 Кусын дæр нæма у фаг –
 Хъуамæ зонай кусын».

*2007.25.07**** * ***

Мæлынмæ дæр мæ не 'вдæлы, мæ хъуырмаæ дæн
куыстæй:
 Мæ хъуыдытæн нæма фæдтон æз се 'мбис дæр фыстæй.

Сæ алкæцыдæр зæрдæйæн – æнæкæрон зынаргъ,
 Зын хæссæн ысты фалæмæ, зæххы æмуæз – мæ уаргъ.

Тæхудиаг, кæмæн баззад йæ фæстæ царды фæд,
 Йæ сæрты уымæн атаhti Хуыцауы ысконд зæд.

2009.05.08

* * *

*Сывæллонæй ист кæм дæн,
уыцы кæаммæ кæсгæйæ*

Дæ цъæх цæстытæй мæм æнкъардæй
Кæсыс ды сабидуджы дардæй.

Цыдис дыл уæд мæйтæ цыппæрдæс,
Сыхæгты ус нын уыд æвгъæдгæс.

Хæцыс дæ гыццыл къухтæй фидар
Нæ бандоныл, дæ фарсмæ – чидæр.

Æнкъард цæстытæй мæм ныккастæ,
Æмбæрстай, цымæ, уагæр цастæ?

Æви зыдтай, кæй уыдзæн махæн
Нæ цард, фыддæр нæма уыд, ахæм?..

2005.01.12

* * *

*«В своей стране я словно иностранец».
Сергей Есенин*

Нæ йæ зонын, куыд рауади, кæй аххосæй, цæмæн:
Нæ бадты мидæг рахуындæуыд горæтæгтæй мæн.

Фыдызæххыл æрцауæгыл æрцыдтæн æз нымад,
Мæн чи ныййардта, уыцы хъæуæй нал загътой мæ мад.

Фынджы уæлхъус, дам, уазæг у – ыссардтой мын
мæ ном
Мæ хæлæрттæ, мæ зонгæтæ, мæ сыхæгтæ, мæ ком.

Куыynnæ зонынц, мæ хъæуæй æз кæй никуы уыдтæн
уæрст,
Кæй йын уарзта кæддæриддæр ыстыр хæрзтæ мæ цæст.

Нæ зæрдæтæ кæдфæнды дæр кæй кæндзысты æмдзæф,
Кæй мын уыдзæн æвдадзы хос йæ диссаджы уæлдæф.

Куыройыдоны суадэтты цыхцырджыты хæл-хæл
 Мæнæй кæй сурдзæн алкæддæр хъыг, маст
æмæ мæтъæл...

Уæдæ мæ номыл гаджидау æндæрхуызон кæнут:
 «Йæ хъæубæстæйы амондыл цы лæг хъары йæ уд,

Ныййарæгау æй чи уарзы, уый абон сæмбæлд ам,
 Йæ Бæрæгъуыны номæй йын зæгъæм ыстыр салам!»

2005.01.10, 2007.28.08

ХЪУЫДЫЙАГ

Биасы мотив

Лæджы уд ыснарæг кæндзæни фыдох,
 Æркъул уызæн мæт æмæ мастæй йæ сæр...
 Дæ фыдгулы ма уарз, фæлæ ма кæн рох:
 Гæнæн ис – ысуа уый дæ хæлар кæддæр.

Лæджы уд ыснарæг кæндзæни фыдох,
 Æркъул уызæн мæт æмæ мастæй йæ сæр...
 Дæ хæлары уарз, фæлæ макуы кæн рох:
 Гæнæн ис – ысуа уый дæ фыдгул кæддæр.

2010.02-03.02

ÆНАХУЫРГОНД ÆМÆ АХУЫРГОНД

Скæсæйнаг зонды ныхæстæй

Уыдтæн æз раджы, тынг раджы дæ карæн,
 Дæрдты-иу мæ лыгъди æрхæндæг.
 Ныр рæстæг аныгъуылди тары,
 Фæласта сæнттæ Терчы дон...
 Æнахуыргонды ахуыргонд æмбары:
 Уыди æнахуыргонд йæхæдæг,
 Æнахуыргондæн та æмбарын
 Нæу ахуыргонд лæджы йæ бон.

2009.26.01

ФÆНДИÆГТÆ

I

Дæ фæндйаг мæ куы фæкæнид Хуыцау,
Æвиппайды уæд райхъуысид мæ «уауу!»
Мæ уд кæдæмдæр атæхид æваст:
Кæуид мæ хъæстæ, саразис ды хъазт.

2005.14.12

II

Дæ къух ыссардзæн тынг зынæй дæ тын,
Фæлдæхдзæни дыл алы ран дæр кау...
Мæ фæндиаг хорз не суыдзынæ ды,
Дæ фæндйаг цауд мæ ма скæнæд Хуыцау!

2005.15.12

* * *

Куы фæтæрсын, уæд ауайы мæ уд,
Ома, дам, ды æнæ мæн цъусдуг дуд,
Фæлæ фæстæмæ фездæхы æваст
Æмæ та уæд фæтар вæййы мæ маст.

Цæудзæни рæстæг, ралæудзæни бон,
Æхсгæуад нæ, куы атæхдзæн бынтон
Мæ уд кæдæмдæр, нæу, кæдæм, бæрæг –
Нæ йæ базондзæн а зæххыл цæрæг.

2004.12.09

* * *

Нæ заман – фыд-заман, сæмпæрчъитæ – хæрх,
Фæкъаддæр нæ бæстæйы дæргъ æмæ уæрх.

Йæ уæзæй дæр ахауд, æрныллæг йæ кад.
Цæй намыс? Хæлæрттæн дæр нал кæнæм ад.

Кæй фаджысы тæфæй хуыдуг кодта куыдз,
Кæсынц уыдон хохæй, уырсиуæг кæнынц.

Сæ рæстæг сæхицæй куы фæуайд раздæр,
Сæ ныхмæ уæд нал зæгъин иунæг ныхас дæр.

Æз кувын Хуыцаумæ: «Æрцæуæд кæрон
Сæ дугæн – ныррухс уа мæгуыр лæджы бон».

Сæ митæм кæсынæй уæд нал кæндзæн цъæх
Мæ зæрдæ, æхсызгонæн сулæфдзæн зæхх.

Йæ гаччы та абаддзæн раздæрау цард,
Ыссудздзæни алы хæдзары дæр арт.

2007.31.08

ÆГЪАТЫР

Рæстæг ауæрддын нæ зоны,
Рæстæг у æгъатыр тынг:
Алкæйы дæр уырдем хоны,
Арт кæм фесты сау фæнык.

2007.09.07

* * *

Уе схъæлбодт ныхæстæ
Никуы 'ндæвтой мæн:
Алкæмæн дæр рæстæг
Аргъæнæг уыдзæн.

Ма хæссут йæ бæсты
Макæмæн тæрхон.
Тар æхсæвы фæстæ
Ралæудзæни бон.

Разындзæн уым алцы
Армытæпæнау...
Мацы дзурут, мацы,
Багъæцут фæлтау.

2006.05.10

* * *

Ацы дуджы хорздзинæдтæй ницы хъæуы мæн,
Нæй йæ иунæг уæрдонæн дæр цалх æмæ сæмæн.

Дзыппы дары телефонау намыс æмæ цыт,
Кад фæцыдæр и, æхцаты дуг, заман æрцыд.

Нал зыны сæ бынæй иумæ адæймаджы ном,
У лæгдзинады æвдисæн алы ран дæр сом.

2006.19.09

* * *

Зымæгон бонæй абон
Фылдæр æруарыд мит.
«Куыд тынг дæн æз æнамонд!» –
Зæхкусæг лæг зæгъид,

Фæлæ хæцы йæхиуыл,
Нæ дзы райхъуысы «уауу».
Йæ зæрдæ дары иуыл,
У уыцы иу Хуыцау.

2006.28.04

КÆУÆН БОНТÆ

Кæуын æз алы бон дæр...
Дибæхан, мысын дæу.
Кæуынæй мын æнцондæр
Цæссыг ныхъуырын нæу.

2005.23.12

НАМЫСДЖЫН ФЫДÆЛТÆ

Хосатæ, Хъæрджынтæ, Бесолтæ, Хуыдæлтæ,
Гаситæ – мæ кадджын, намысджын фыдæлтæ –
Рухс дзæнæты бадут, аудут нæ цардыл.
Никуы уæ нымадтон никæйы æз мардыл:

«Цалынмæ уа мардæн «рухсаг» зæгъæг, мардыл
Нæу уæдмæ нымад», –
Афтæ раджы загъд.

2007.20.06

АРВ ÆМÆ ЗÆХХЫ АСТÆУ

Чу Бйисыкы мотив

Бæрзонд у арв, фæлæ уæддæр
Бæрзæндты макуы хæсс дæ сæр.

Ныллæг у зæхх, ныллæгдæр махæй,
Уæддæр æй макуы ныццав к'бахæй.

Уæздан уæвын у хорз, фæразын,
Æмæ лæджы хуызæн лæг разын.

2006.12.12

ЗАРÆГ

«Ныффысс-ма мыл зарæг!», дæ дзыхæй куы ссыди,
Уæд уыцы бон зарæг дæ номыл фыст уыди.

Уæвгæ уый ныффыстон æз уымæй дæр раздæр,
Йæхицæй рæсугъддæр нæма уыди, уыздæр,

Фæлæ йæ мæ зæрдæйы дардтон æмбæхстæй,
Мæ уарзт ныр æвдисын фыццаг хатт ныхæстæй.

Уадз базоной адæм, кæй дæ ды мæ бæлон,
Дæ цуры мæм сагъæс кæй нæ цауы 'мгæрон.

Дæ фæрцы мæм тилы йæ базыртæ фидæн,
Æнæ дæу нæ зонын, кæцон æмæ чи дæн.

Дæуимæ мæм амонд йæ мидбыл ныххуды,
Фæкæны мæм зонгæтæй алчи тæхуды.

Ныккæсынц мæ зæрдæмæ хуртæ сæдæтæй,
Хуыздæр мæм фæкæсы уæд дуне дзæнæтæй...

Бскодтон дыл зарæг, фæлæ уый ныхæстæй
Нæ равдыста ме ‘взаг зæрдæйау æххæстæй.

2007.28.02

* * *

Искуы ма мыл ахæм ралæудзæни дуг,
Зæрдæйы кæд фыцдзæн ирд суадонау туг,
Ерысон кæд хондзынæн мæхи æз дæр,
Талынг мæм кæд кæсдзæн бонрухсæй хуыздæр?
Æз æууæдын ууыл: ме ‘мварс уыздæн арв,
Мæн йæ хъарм хъæбысы банорддзæни арф
Æмæ дуне фестдзæн уарзты денджыз, цад,
Зарджытæ мæ сæргы дымгæ скъæфдзæн дард.
Афтæмæй мыл рæстæг згъордзæн, уайдзæн тагъд,
Рагбонтæ мыл ногæй рауадздзысты рад
Æмæ сæ уыздынæн буц æмæ рæвдыд,
Гоппой цъиу нæ уарзтæн кад кæндзæни, цыт.

1996.06.05

* * *

Сайдзынæ та мæ, нæй уый тыххæй дзырд,
Нæй йыл дызæрддыггæнæн, у бæлвырд.

Фæлæ та знонау дæ размæ – мæ тахт,
Фембæлдзыстæм та æнæмæнгæй тагъд.

Ногæй та зонджын ныхæстæн фæуæн
Нал уыздæн, уыдон – дæ джебогъ дæуæн.

Хотыхæй цæвын уыздæни дæ куыст,
Цæфы фæстæ мыл æмбæлдзæн рæхуыст.

Амæлæн уарзтæн нæ уыздæн уæддæр,
Уарздынæн афтæ, куыд уарзтон кæддæр.

2004.21.06

* * *

Мæ зæрдæйæн йæ уидаг дæ, мæ цæстæн та – йæ гагуы,
Мæ хуры тын, æртивынæй ды макуы банцай, макуы.

Мæ бонтæн æз сæ алкæцийæ дæн æнусмæ райгонд,
Æрхастой мын уæларвæстæй сæ рæубазыртыл амонд.

Ды дæ мæ уыцы амондæн йæ булæмæргъ, йæ зарæг,
Цы лæппу цыди фистæгæй, уый фестын кодтай барæг.

Æмæ тæхы йæ фидæнмæ, æнæкæрон – йæ цинтæ,
Йæ фæндагыл ис гауызтæ, хæрдгæхуыдтæ, зæринтæ.

2009.09.02

ХЪÆЗДЫГДЗИНАД

Фыццаг хатт мæм дæ мидбылты куы бахудтæ, чызгай,
Уæд уыцы иумæ мин хуры мæ зæрдæмæ ныккаст.
Хъызт зымæджы мын ралæууыд æнæнхъæлæджы май,
Кæм æрмынæг и фæндырдзагъд, ыстынг уым ногæй
хъазт.

Базард:

Дæ зæдæнгæс сурæт мæ зонды æрцард,
Фæлыгъди мæ сагъæс, ныррухс и мæ бон.
Тыхджын дæ: ыссыгътай мæ зæрдæйы арт,
Æдых дæ: нæу й' ахуыссын кæнын дæ бон.

Базард.

Дæ руаджы ысхъæздыг дæн, кæрон мæ мулкæн нæй,
Мæ цины хъæлæс айхъуысти, дзæнгæрæг фестад риу.
Йæ цардæй чи у райгонддæр, сæрыстырдæр мæнæй,
Ды не ссардзынæ ахæм лæг нæ Ирыстоны иу.

Базард.

Æрхастай мын зæххон амонд дзæнæты бæстæй ды,
Дзæнæты бæсты фæвзæрдтæн мæхæдæг дæр æваст.
Дæ рæсугъд фæлгонц зарæгæй мæн равдисын фæнды,
Уадз, зоной адæм иууылдæр, куыд тыхджын у мæ уарзт.

Базард.

Ныззарут мемæ иууылдæр, кæнут мæ хуызæн цин,
 Ыстæха хохы цъуппытæм ирон фæндыры цагъд.
 Хæрам фæлидза искуыдæм, æрбадæлдзæх уа хин,
 Цæмæ бæллæм, нæ цæстытæй куыд фенæм уый та
 тагъд!

Базард.

2010.30–31.01

* * *

«...арвмæ фæндаг нал арынц».

Франческо Петрарка

Иувыдон нæ, хонут мæ дывыдон,
 Йе ‘мбæлттæй кæмæн у алчи сон.
 Арвмæ фæндаг чи нал зоны, уыдон,
 Ме ‘мдугонтæ, нал уæ у мæ бон.

Фесгæрстон уæ алкæйы дæр рагъæй –
 Разынди уæ намыс, кад фынаёй.
 Алидзин æз искуыдæм сымахæй,
 Фæлæ зæххæй дарддæр лидзæн нæй.

2008.25.05

АМОНДДЖЫН

I

Цард – фыдæбон, тухи, хъызæмæрттæ, рис,
 Рахонæм дзы иппæрд, чи зæгъдзæни, кæй?
 Цас раст у, нæ зонын, фæлæ ‘мбисонд ис:
 «Чи нæ райгуырды, уымæй амондджындæр нæй».

II

Мин-мин азы кодтон æз кæмдæр фынаёй,
 Стæй фæзындтæн рухсмæ: бафæндыд Хуыцауы.
 Чи нæ райгуырды, уымæй амондджындæр нæй,
 Фæлæ ахæм амонд алкæмæ нæ хауы.

2010.03.11

САГЪÆСТÆ

Цыдтæн, цыдтæн, фæстæмæ-иу нæ кастæн,
Æнхъæлдтон, алкæд судздзæн разæй арт...
Нæ базыдтон, куыд атахтысты азтæ,
Нæ базыдтон, куыд аивгъуыдта цард.

Цы сарæзтон, цæуыл хардз кодтон рæстæг?
Цы мын бантыст? Нæу дзуапп раттын мæ бон...
Кæнинагтæ ныууадздзынæн мæ фæстæ,
Ыстæй æнæ иу хоры нæмыг гон.

2010.30.09

СОМИХАГ ÆМБИСÆНДТÆ

ХÆРГÆФС

«Чи уыди дæ фыд, уый зæгъ!»
Радта дзуапп: «Мæ мад уыд бæх!»

2005.12.02

ХÆЙРÆГÆЙ ХИСТÆР

Къуыри раздæр райгуырди зинæй,
Тых ыл кæны уый тыххæй хинæй.

2005.17.02

ХАЙУАН

Хæрæджы ластой дзæнæтмæ тыххæй.
Загъта: «Нæ цæуын, сындзытæ дзы нæй!»

2005.17.02

ЗОНДАМЫНД

Уа цæмæй дæуæн ахадгæ дæ куыст –
Кæрчытимæ схуысс, уасджытимæ сист.

2005.17.02

ÆВЗАГ ÆМÆ ЦАРД

Бафтаудзæн кæуылфæнды дæр арт,
Даргъ æвзаг, кæны цыбырдæр цард.
2005.17.02

ÆНÆХЪÆН ÆМÆ ÆМБИС

Алцыдæр мæ рæбын балæварæн ис:
Ме ‘рдхордæн – æнæхъæн, искæмæн – æмбис.
2005.17.02

ФÆНДАГГАГ

Иу бон кæд рацыдтæ балцы,
Рахæсс къуыриваг уæд алцы.
2005.17.02

ЦЪЫНА ÆМÆ СÆГЪ

Ахæм ныв никæд бон фендзæн дæ цæст:
Хос дæр æнæхъæн уа, сæгъ дæр æфсæст.
2005.17.02

ДЫНДЖЫР ХУД

Дынджыр у, тынг дынджыр дæ худ,
Фæлæ йæ быны сæр у тутт.
2005.18.02

САУ ДАРÆС

Сау дарæстæ дарджытæ
Се ‘ппæт не сты сауджынтæ.
2005.20.02

ÆНÆ АХХОСÆЙ АХХОСДЖЫН

Ызнон фæрæдыд Айрапет,
Æфхæрд та ‘рцыди Карапет.
2005.21.02

ÆНАМОНД

Бафтыдта иунæг хатт дзуæрттæ йæхиуыл –
Скъахта йæ цæст, мæгуыр, райхъуыст йæ ниуын.

2005.21.02

ДИССАГ

Ахæм диссаг фехъуыстæуыд кæд? –
Богъайы бын агуырда рæуæд.

2005.22.02

ГУЫРДЗИАГ ÆМБИСÆНДТÆ**ХЪÆЗДЫГ**

Хъæздыгæн йæ мулкыл рæстæг мулк æфтауы,
Йæ уасæг дæр уымæн æйчытæ æфтауы.

2005.15.02

ДАВÆГ

Давæг сомы тыххæй, сомы,
Бакæндзæн дæс хатты сомы.

2005.15.02

РУВАС

«Мæлгæ-мæлын» ма райхъуысти йæ дзурын:
«Кæркдоны-иу мæ баныгæнут, курын...»

2005.15.02

УÆРЦЦ

Кæддæр-никæд ыстахти бæрзонд бæласмæ уæрцц,
Æмæ уæддæр æрсасти йæ быны къалиу – къæрцц.

2005.18.02

ХÆСТ

Цард тохы быдыр у, æрвылбоны хæст...
Уæлгоммæ хуысгæйæ нæ уыдзынæ ‘фсæст.

2005.19.02

ТÆРХОНЫ ЛÆГ

Тæрхонгæнæггæй кæд дæуыл æрбацыд хъаст,
Ыстыр Хуыцау дæр уæд дæу нал ыскæндзæн раст.

2005.19.02

ТÆДЗЫНÆГÆЙ – ЦЫХЦЫРÆГМÆ

Артæй ралидзæджы дон
Аласта, мæгуыр йæ бон.

2005.20.02

ЗОНДЖЫН СÆРХЪÆН

Бауырныдта раджы мæн:
Зондджын расыгæй – сæрхъæн.

2005.22.02

ДЫУУÆ РАСТЫ

Хъæддых дзырдтой кæрæдзимæ, сæ иу дæр дзы нæ саст:
Быцæугæнджытæй алчидæр йæхи фæхоны раст.

2005.22.02

БÆГЪНÆГ

Нæ бастигъдзысты иу мадард бæгънæджы
Тæккæ цыфыддæр фондзыссæдз хуыснæджы.

2005.22.02

УАЗÆГ ÆМÆ ФЫСЫМ

Каркæй дæр рауайы хаттæй-хатт уасæг...
Фысымы расуры хæдзарæй уазæг.

2005.22.02

Хозиты Яков

22 азы йеддæмæ нæ ацарди, фæлæ бæрæг фæд ныууагъта ирон поэзийы. Нигер æй рахуыдта «Майы фаззон». Ацы къам архивы ссардта Яковы фыдыфсымæры чызг Райæ.

ЦОМАРТАТЫ Изæтбег

ЗЫНГХУЫСТ БÆЛЛИЦТÆ¹

Сæргæндтæ романы дыккаг чиныгæй

* * *

Йæ

магуыр хъæуы, йе ‘нæуынон скъолайы æмæ йæ йæ кæлæддзаг хæдзары урæдта ‘рмæстдæр йæ фæкæсинаг рынчын мад. Уымæн таригъæдгæнгæйæ быхста йе ‘дзæллаг уавæртæ æмæ йæ хиваст директоры æнæуаг митæ. Физикæ кæцæй равзæрди, йæ нысаниуæг цы у, адæймаджы цæмæн хъæуы æмæ дзы кæм пайда кæны, уый чи нæ зыдта, уыцы дыууæ къуымых ахуыргæнæгæн сывæллæтты сæртæ дзæгъæл кæныны бар радта, Хæстыбеджы та йæ сырх диплом æмæ йæ бирæ зонындзинæдтимæ физикайы уроктæм хæстæг нæ уагъта. Мереты хъизæмæрттæм кæсгæйæ мæстæй марди, фæлæ цы йæ бон уыди? Быхста æмæ, йæхицæй йе сæфт уынгæйæ, йæ хистæрты мæлæтмæ æнхъæлмæ касти. Уыдон та сæ тæккæ цардбæллонай уыдысты æмæ се ‘нусон дунемæ нæ тагъд кодтой. Уыйадыл-иу се ‘хсæн хæст бацайдагъ.

– Уыцы рæстæг мæ исчи кардæй куы барахуыстаид, уæд мæ иу туджы ‘ртах дæр нæ рахъардтаид, афтæ мæсты уыдтæн ме ‘нагъдау æдылы хицаумæ. Ахуырдаутæн арф зонындзинæдтæ дæттыныл ма архай, фæлæ дæ тутсæр кусджыты зæрдæхудтæй дæхи хъахъхъæ. Ныр уый цы рахуындæуа?

¹ Дарддæр. Райдайæн кæс журналы 2011 азы 12-æм номыры.

Скъоламæ йæ уазæгуаты бауадзын дæр стыр тæригъæд у, уый та дзы ныр фынддæс азы директорæй кусы. Ахæм æнæхсæст гуымыдзайæн хицауæй æвæрæн куыд и?

Мæ хæрæфырты рæсугъд цæсгом æмæ хъуыдыдзаст цæстытæм æдзынæг кæсын æмæ йыл дис кæнын. Фынддæс стыр бæстæйы цы егъау цæдисы сты, уымæн йæ сæргъы æнахуыргонд гуымыры «лæгуын хæйрæг» куы лæууы æмæ сæ хъазæнхъултау хынджылæггæнгæйæ æнæхъæн дунейы цæсты куы ‘фтауы, уæд ай иу фæстæзад хъæуы заронд скъолайы директормæ цы ныккомкоммæ и? Рынчынаен иудадзыгдæр йæ низы кой йæ дзуринаг кæй у, уый æмбарын, фæлæ уæддæр...

– Æдзæллаг кзупри Адзæдзæ æмæ адылы хæлиудзых Айсæдуйæ фервæзынмæ цас тынгдæр бæллыдтæн, уыйас мæхицæн æнæуынондæр кодтон, удхарæй мардтæн, æмæ мæ цард зындон фестæди. Кæд гыццыл мызд нæ истой, уæддæр мæхи хуызæн ныкхъуырæд æмæ гæвзыкк уыдысты, æз та сыл мæ фыдæх æфтыдтон æмæ сын сæ фæстаг къæбæр сæ хъуыраы ластон. Мæгуыр-дзинадæй дæлдæр ницы æппары адæймаджы, сырды миниуджытæ йæм æвзарын кæны, зыд æмæ дзы кæрæф аразы, йæ уды сыгъдæгдзинад ын сафы. Мæгуыраы стыр хицау чи свæййы, уый йæ маст исын дзæгъæлы нæ райдайы. Мæгуыр-дзинадæй æвирхъаудæр бæллæх нæй, æмæ дзы цыфæнды зынаы дæр хи хъахъхъанын хъæуы.

– Куыд æгъдауæй?

– Уый куы зонин, уæд сæфты бынаты нæ уаин. – Хæстыбег фенкъард æмæ йæ заронд хæдзармæ æлгъгæнæджы цæстæй бакасти. – Бирæтæн сæ куыдздæттæ дæр амæй хуыздæр сты... Хорзæн, дам, бын ма скæн, æвзарæн бын ма ныууадз... Æз дзы кæцытæм хауын, цымæ?

– Кæд дæ кæстæртæн цъæхсæртæ саразай, уæд – хæртæм, кæд ма дæ тæссонд къæс дæр фехалай, уæд та – ‘взæртæм.

– Тæрсын, куы ницы саразон æмæ ‘взæртæм хаст куы ‘рцæуон, уымæй. Мæ мæгуыр мад йæ ингæныл куы сæмбæлди, уæд горæтмæ цардагур мæхи æппæрстон æмæ хъæуонхæдзарадон институтмæ ахуыргæнæгæй бацыдтæн. Ахæм цин кодтон, цыма мæлæтхæссæг низæй фервæзтæн, æмæ хох акъæртт кæнынмæ хъавыдтæн. Мæхиуыл кæй схæцдзынаен, ууыл фидарæй æууæндыдтæн, фæлæ мæ ме ‘ууæнк фæсайдта. Нæ бæстæйы ахуыргæнæджы куыст у æппæтæй хъæугæдæр æмæ æппæтæй æбузныдæр.

– Бинойнаг æрхастай, зæгъгæ, фехъуыстон.

– О, – йæ сæр æхсызгонæй батылдта Хæстыбег æмæ йæ мидбылты бахудти. Фырцинаей ма йæ цæстыты амондджын цæхæр дæр ссыгъди, æмæ йæ хуыз скалдта.

– Дзæбæх адæймаг у?

– Тынг дзæбæх! Мæхицæн æй æнхъæл дæр нæ уыдтæн. Ныр дæр ма нæма уырны, ма къухы ахæм хорз чызг бафтыд, уый. Мæ хылты фæстæ ме ‘мхъæуккæгты’хсæн афтæ саслам дæн, æмæ мæм иууылдæр зулцæстæй кæсын райдыдтой. Суанг ма мыл ма сыхаг Феня дæр йæхи атигъ кодта.

– Ома куыд атигъ кодта? Курынмæ йæ хъавыдтæ? – фырдисæй ма ныхас ма хъуыры фæбадти, афтæмæй йæ фæрсын æз. Æмæ йыл дис дæр куыд нæ кæнон? Йæхицæн аргъ чи кæны, уый Феняйы хуызæн рæузонд чызгимæ йæ цард куыд хъуамæ сбæтта? Бакастæй йын ницы у, уæлдайдæр йæ гуырыкондæн, фæлæ ма рæстæджы лæппутырдам тынг здæхт уыди, стæй йæ дунембарынад тынг ныллæг уыди. Куыд æй хъуамæ ракуырдатид ма зондджын хæрæфырт? Сæ мондæгтæ кæрæдзийæ куы суагътаиккой, уæд дзургæ та цæуыл кодтаиккой? Хæстыбег мын ма хъуыдытæ æмбары æмæ мæм фæлладхуызæй кæсы.

– Адæймаджы арф уæрмы кæимæфæнды куы бакæнай, уæддæр ыл йæ фыртыхстæй баныхæсдзæн. Цъымарамæ иу æнахъинон миниуæг ис. Кæуыл фæхæст вæййы, уый йæ чъизи дзæмбытæй нал суадзы. Мæныл дæр фæхæст ис æмæ ма сабыргай йæ бынмæ фæцæйласта. Мæ чингуытæ басудзынмæ ма бирæ нал хъуыдис. Афтæ мæм кастис, цыма ме ‘ппæт бæллæхты дæр уыдон сты аххосджын. Мæстæй мардтæн институтмæ дæр, ма ахуыргæнджытæм дæр, ма райгуырæн бæстæмæ дæр. Кæд ахуыр æмæ зонындзинæдтæ лæджы цард фæхуыздæр кæнынæн ницы ахъаз сты, уæд цæмæ хъæуынц? Лæг цас фылдæр æмбара, уыйас æнамонддæр куы у, уæд æй цæмæ хъæуы уыцы ‘мбарынад? Удхар кæнынæн? Зондæй хæзнадæр ницы и, зæгъгæ, куы фæзæгъынц, уæд нæ бæстæйы афтæ аслам цæмæн у?

Йæ фарстытæн ын цы дзуæппытæ радтон, уый нæ зонын æмæ хъусæй лæууын. Нырма ныр райдыдтон æмбарын, зондджын æй цæмæ хонын, уый. Алчидæр йæхицæн зондджын æнхъæл у, махæн та нæ хъуыдытæ кæрæдзимæ хæстæг сты, æмæ иугæр æз зондджын дæн, уæд уый дæр зондджын у. Кæд не ‘ппæт дæр, уыцы рæдыд фæндагыл цæугæйæ, аргъ кæнæм кæрæдзийæн?

– Ацы хьоргъæй куынаæ фервæзтаин, уæд ма абон дæр Адзæ-
дзе æмæ Айсæдуйы мæлæтмæ æнхъæлмæ кæсин æмæ æгадæй-
æгаддæр кæнин. Куыддæр институты къæсæрæй бахызтæн, афтæ
мæ аргъыл æфтын райдыдта, æмæ мæм чызджытæ се ‘ргом раз-
дæхтой. Махмæ адæймагæн йæхимæ нæ кæсынц, фæлæ йæ бы-
натмæ. Феняйы раз мæхи куыд дæллоз æрæппæрстон, уый мæ
зæрдыл куы ‘рлæууы, уæд мæ сæрра уæвынмæ бирæ нал
фæхъæуы. Уый сæ кæрты Тазейы рæвдыдта, æз та йын уынгæй
лæгстæ кодтон.

– Уымæн уæвæн нæй! – сирвæст мæ риуæй, æмæ Хæстыбег
былысчылæй йæ мидбылты бахудт.

– Ис. Иу ницæйаг шофыр уыциу рæстæг Тиминæйы дæр æмæ
Феняйы дæр басывæрджын кодта. Феняйæн йæ лæппу мардæй
райгуырди, Тиминæ та йæ чызджы арæндонны ныууагъта. Иуы
дæр дзы курынмæ нæ хъавыди, фæлæ йæм Тиминæйы ‘фсымæртæ
бартхъирæн кодтой, æмæ йæхицæн марынаæй старсти.

– Æз ма дис кæнын, цалдæр азмæ, зæгъын, афтæ тынг куыд
азæрондхуыз. Æмæ ныр цæрынц иумæ?

– Мæ куыдз амæлæд сæ цæрдтытыл. Кæрæдзи былтæ æхсы-
нынц. Тазейæн йæ хуыздæр ныхас у: «Ахæм устытæ – алы
къудзийы бын дæр». Цы æгад у, уымæй йæ æгаддæр кæны,
афтæмæй сæ бонтæ æрвитынц.

Диссаджы уавæры дæн. Мæ зæрдæйы Тиминæмæ иу æнкъарæн
дæр куы нал баззади, уæд йæхимидæг цæмæ æмпылы? Уый мæ
куы ницæмæ æрдардта, уæд ын æз йæ амондмæ цæмæ бæллын?
Цы мæрддаг дæн, уый мæхæдæг дæр нæ зонын.

– Ирбег, кæд дæ мæ ныхас уырны, уæд дæ бауырнæд. Æнак-
кагты ‘хсæн цæрынæй зындæр ницы и. Хорз æмæ æвзæр
кæрæдзийæ нæ иртасынц. Хуыцау нæ ахæм ницæйæгтæй кæй
хизы, уый тыххæй дзы хъуамæ бузныг уæм, мах та йыл æу-
уæндгæ дæр нæ кæнæм.

– Хуыцауы йæ бынаты уадз! Уавæр бирæ хуымæтæгдæр у.
Домбай домбайы агуры, маймули – маймулийы. Гæбæр бæх
гæбæр бæхы ныхы, зæгъгæ, дзæгъæлы нæ фæзæгъынц.

– Ацы цъыфдзасты æмбийынæн æгæр æвгъау дæ. Мæн дзы
мæ мады мæлæт фервæзын кодта, фæлæ дæу та чи раласдзæн,
куы дзы ныссæдзай, уæд?

– Мæхæдæг. Цы мæ хъæуы, уый зонын æмæ йын мæхи бынмæ
ласын нæ бауаддзынæн.

– Мәнән дәр әй зәгъ, әмә дәм истәмәй фәкәсон. Ләг быләй куы фәцәйхауы, уәд ма сындзы кьутарыл дәр фәхәцы.

– Дә бон мын ницы бауызән.

– Дә фельетон дын бакастән. Әвзәр әй нә ныффыстай, фәлә журналисты куыст ницы у, уәлдайдәр махмә. Әндәр исты куы равзарис, уәд хуыздәр уайд.

– Ома цы?

– Чидәр йәхицән сир кәнын нә зыдта әмә искәмән дзыкка кәнын амыдта.

– Уәддәр...

– Махмә куы бацәуис, уәд нә фәрәдиис. Әртә азы студенттәм ләмбынәг кәсын, әмә ды уыдонәй әмбаргәдәр дә. Дәхи хьарутәй колхозы сәрдар кәй суыздына, уый мә уырны. Әнәхән хьәуы фәллоу дә кьухты уыздән, әмә йын разамынд дәтдына.

– Зәгъәм, хицәуттән сә зонд рәстәгмә фәлыгъд әмә сәхионты бәсты мән равзарын кодтой, уәд хьәусоветы сәрдар та цы кусдзән?

– Әнә әхцәйә ләгмә ныхасы бар нә хауы. Хьәутән се ‘цәг хицәуттә хәдзарәдты сәргьләуджытә сты. Уыдоны цыдәриддәр фәнды, уый кәнынц. Әфхәрын сә кәй фәнды, уый әфхәрынц, рәвдауын сә кәй фәнды, уый рәвдауынц... Уәлләгтимә иумәйаг әвзаг куы ссарай, уәд та бынтон хорз. Министры кьәләтджыны дә сәвәрдзысты, әмә цардәй кьәртт әппардзына. Иугәр сә цурмә куы схизай, уәд дәхицән мацәмәйуал тәрс: Хуыцауы бон дәр дын ницыуал бауыздән.

– Демә махи нә барын, фәлә хатгай нә хьуыдытә әмхуызон вәйыинц. Хьыг мын у, ацы хатт кәрәдзийә тынг дард кәй сты, уый. Сәрдары бынат дәр мә нә хьәуы, министры бынат дәр, хьәуән разамынд дәттын та мә әппындәр нә фәнды. Мәнмә дзыппы хьәздыгдзинадәй улы хьәздыгдзинад хуыздәр кәсы.

– Әмә дә цы фәнды уәдә?

– Радзырдтә фыссын.

– Дә тьанг нә аскьуынзән?

– Фенәм. Сидзәрыл дәр иу хатт хур ракәсы, куы зәгъынц.

– Дә хьизәмәрттә дә ницәуыл сахуыр кодтой, әмә ахәм зондимә мәнә амәй хуыздәр хәдзар нә сараздына, – йә амонән әнгуылдз мәм фендджын ләгау батылдта Хәстыбег, әмә йе ‘нкьард цәсгом зына-нәзына бахудызмәл.

Хуры араугæ тынтæй чи ныдздзæрæг, уыцы хус быдыры судзгæ змисыл дон цасфæндыдæр кæ, нæ йæ бафсаддзынæ. Мæгуыр хъæуккаг хæдзар дæр афтæ у. Сæумæцъæхæй фæсахсæвæртæм дзы дæ удæй арт куы фæцæгъдай, уæддæр дæ куыст никæцæй разындзæн. Лæбырд дзаумайау дзы иу скъуыд куы бахуыйай, уæд иннæ скъуыд йæхи ноджы ирддæрæй равдисы, æмæ йыл ног æмпъузæн æвæрын бахъæуы. Тых мын ничи кæны, размæ мæ ничи тæры, йæ къæбæр мын мæ цæстмæ ничи дары, фæлæ мæ цæстгом æнцæд бадын нæ хъæцы. Уæвгæ, æнцæд нæ бадын, цыдæртæ фыссын, фæлæ уæддæр Аминæтæй æфсæрмы кæнын. Бон-изæрмæ йын баулафыны амал нæй. Мыдыбындзау æнæрынцойæ кусы æмæ кусы. Иу хъуыддаг конд нæма фæвæййы, афтæ иннæмæ зæрдиагдæрæй бавналы. Ахæм гыццыл сылгоймагмæ уыйбæрц хъарутæ кæцæй æвзæры, уымæй диссагдæр мæм ницы кæсы. Иу хатт æй бафарстон, æмæ æнкъардæй афтæ бакодта:

– Бадынæй тынгдæр ницæмæй тæрсын. Мæ фæллад мыл куы ‘ртæфса, ме уæнгтæ куы амæлой, æмæ сæ сисын куы нал бафæразон. Мæхи лæгдыхæй размæ тæрын. Уæдæ цы бакæнон?

Никуы мæ ницы домы. Мæн æрвитын кæдæм фæхъæуы, уырдаæм дæр гыццыл чызгау йæхæдæг фæцæйзгъоры. Искæман исты бахæс кæныны бæсты йæхи сифтындздзæни æмæ дæллаг галау хуым кæндзæни. Бирæ мæ уарзы æмæ мыл тынг ауæрды. Зæгъынмæ мын кæй фæхъавы, уый дæр аныхъуыры, фæлæ йын æз уæддæр мæ зæрдæйы цæстытæй йæ мидуайдзæф уынын, æмæ мæ уый сабыр кæнын нæ уадзы. Чи зоны, уайдзæф дæр нæу, чи зоны, уæззау царды фæстиуæг у, кæнæ та мæхи мидалхыскъ у, фæлæ, йæ сагъæстæй дзаг цæстытæ æмæ йæ сау дæрзæг къухтæ ауынгæйæ, мæхи цыдæр æнахъинон уавæры банкъарын. Афтæ мæм фæкасы, цыма лæвархор дæн æмæ куыстæй мæхи сайын, цыма мæ хæрзгæнæгыл гадзрахатæй цæуын æмæ зæронд усы æдых уæнгты фæллоуæ пайда кæнын. Фæфæнды мæ йæ фарсмæ æрлаууын æмæ йын йæ уæз иучысыл фæрогдæр кæнын, фæлæ стъолой мæхи атонын нæ бафæразын.

Радзырд ныффыссын, цалдæр хатты йæ бакæсын æмæ та йæ аскъуынын. Бирæ фыдæбæтты фæстæ мæ къухы цыдæр гыццыл æнтыст бафты, æмæ дзы мæ зæрдæ барухс вæййы. Журналмæ йæ арвитын, дзæвгар рæстæг цины хабармæ фенхъæлмæ кæсын,

фæлæ ме ‘нхъæлмагаст фæдзæгъæл ваййы. Кæд мын цыфæнды зын у, уæддæр мæ зæрдæ сæттын нæ комы, хæрæмттæ æмæ тæргæйттæ йæ хуылфы бирæ нæ дары. Чи йæ фæхъыгдары, уыцы сагъæстæй йæхи сабыргай ссыгъдæг кæны, æмæ иннæ радзырдмæ ноджы разæнгарддæрæй бавналын. Алан æмæ мыл Тугъан æргомай худынц. Сæ кæстæр хæрзхуымæтæг æфсымæрæй кæй ницы рауайдзæн, æмæ йæхи зыбыты дзæгъæлы кæй тухæнæй мары, ууыл мисхалы бæрц дæр дызæрдыг нæ кæнынц æмæ мæм былысчъылæй кæсынц. Æз сæ æмбарын æмæ сæм нæ мæсты кæнын. Уыдонæй зондджындæр нæ дæн, уæдæ мæм курдиат дæр уыдонæй фылдæр нæй. Сæ дыууæ дæр дæсны аразджытæ сты, къухæй алцæмæ дæр арæхсынц, æз та агуыри-дуртæ кæрæдзиуыл æвæрын дæр нæ зонын. Куы райгуырдтæн, уæдæй нырмæ никуы никацæй разындтæн. Иу ран дæр мæ зонд æмæ мæ курдиат нæ равдыстон, афтæмай фыссæг суæвынмæ хъавын. Худын æмæ сын мæстæй марынаен замманай фадат радтон, æмæ дзы ‘нтыстджынай пайда кæнынц. Мæ иу бæллицæн бындур нæ разынди, æмæ змисæй амад мæсыгау ныккалди. Цæмæн хъуамæ уа мæ дыккаг бæллиц фыццагæй бындурондæр? Мæ мæскуыйаг балц куы фæрæстмæ уыдаид, уæд мæм бынтон æндæр цæстæй кæсиккой ме ‘фсымæртæ дæр, мæ зонгæтæ дæр, мæ хæстæджытæ дæр, мæ хъæуккагтæ дæр. Ныр та мæ уынынц хъомгæсы лæдзæгимæ, æмæ мæм кæсынц хъомгæсы цæстæй. Нымайынц мæ, йе ‘дылыдзинады азарæй чи судзы, æмæ йæ хъуыддæгтæ рæстмæ кæмæн нæ цæуынц, ахæм хæлиудзыхыл. Скъолайы хорз кæй ахуыр кодтон, уый дæр сæ нал æндавы. Ахæм у адæймаджы удыхъæд, æмæ йæ æз нал аивдзынаен. Кæд ницы бынат ахсыс, уæд ницы дæ. Мидæгæй дæм цы ис, уый ничи уыны, уымæн æмæ никай хъæуы. Сæйрагдæр у, ныртæккæ цы уавæры дæ, уый. Иугæр мыл ме ‘фсымæртæ кæм худынц, уым мæм æцагæлæттæ цы цæстæй кæсынц, уый зын бамбарæн нæу.

Чи зоны, раст сты, кæй нæ мыл æууæндынц, уымæй, фæлæ адæймагæн йæ цард чи мидисджын кæны, йæ размæ йын æмбисонды музыкайау æнцойдæттæг нысан чи æвæры æмæ йæ зындзинадты сæрты чи хизын кæны, æппынфæстаг æй тæрсын чи нæ уадзы, æмæ йæм сæрыстырдзинад кæй фæрцы ‘взæры, уыцы ‘ппæтхъомыс бæллиц, æгæрон уарзондзинад æмæ хъазуат фæллоуæн кæй ницы аргъ кæнынц, уымæй рæдийынц. Мæ бон

æвæллайгæйæ фыссын кæй у, æрмæст уый тыххæй дæр мæхи амондджын хонын. Ме 'нæхсæст зылын-мылын хъуыдыйæдтæ куы саив кæнын æмæ сæ сыгъдæг сыфмæ куы рафыссын, уæд та мæм сæ аиппытæ разынынц. Ныр кæд æдылы нæ дæн, уæд ацы хъæндзинæдтæ куыд нæ бафиппайдтон, зæгъгæ, мæхиимæ схыл вæййын æмæ сæ ногæй рæстывтæ кæнын райдайын. Иу хатт, дыууæ хатты, æртæ хатты... Цалынмæ хъуыдыйад йæ хуыз не скалы, уæдмæ йыл мæ уд фæхæрын, стæй дарддæр ацауын. Уый стыр фыдæбон у, фæлæ дзы æз нæ фæлмæцын. Фæлмæцгæ нæ, фæлæ ма дзы, æндæр æнкъарæнимæ абарæн кæмæн нæй, ахæм æхсызгондзинад дæр исын. Сфæлдыстадон низ мæ буары бацыди, ме уæнгты ахæлиу и, бонæй-бон тынгдæр мыл уæлахиз кæны, æмæ дзы мæ сæр сриссы, мæ буар дзы къахæй-сæрмæ баруайы, фæлæ мæ уæддæр йæ цинхæссæг адджын хъæбысæй мæхи атонын нæ фæнды.

Мæ уацмыстæ кæй никæдæм хæццæ кæнынц, уый дæр мæ нæ уромы. Уæвгæ, «никæдæм хæццæ кæнынц» бынтон раст нæу. Иу дзы йæ мысаныл сæмбæлди æмæ мæ мæ астæуыл дыууæ дихы акодта. Мæ фельетон районы газеты, æнхъæл куыд нæ уыдтæн, афтæ тагъд рацыди. Цыма мæ фæнд куы аивон æмæ йæ фæстæмæ куы райсон, уымæй фæтарстысты, уййау æй æвæстиатæй рауагътой. Мæ зæрдæйы стыр ныфс бацыди, æмæ сæм ме 'ппæты къаддæр радзырд «Хыл» арвыстон. Цалдæр къуырийы сæм æнæрхъæцæй фенхъæлмæ кастæн. Алы бон дæриу газет æвæстиатæй рафæлдæхтон, мæ цæст ыл-иу дыууæ-æртæ хатты зыдæй ахастон æмæ-иу æй зæрдæсастæй иуварс æрæвардтон. Æрæджиу сæ иу къонверт райстон æмæ дзы нарæг гæххатты гæбазыл æнæрвæссон кæркæ-мæркæ фыстытæй бакастæн:

«Дæ радзырд газеты нæ рацаудзæн. Запады тæф кæны». Джихæй аздадтæн, æмæ фырдиссагæй мæ дзыхы ныхас нал бадти. «Запады тæф» æппæлд у æви фауд? Иугæр æй нæ рауагътой, уæд, æвæццæгæн, фауд у, фæлæ ныгуылайнаг бæстæты курдиатджын фысджыты æгæр дæллоз не 'рæппæрстой? Кæд мæ радзырд æцæгдæр уыдоны уацмысты «тæф кæны», уæд ыл цин кæнын хъæуы, уыдон та мын æй фæстæмæ раздæхтой. Дæхицæй æдылы ма араз. Цæй тыххæй йæ ныффыстай, æмæ дын æй фæстæмæ цæмæ раздæхтой, уый дæхицæй хуыздæр ничи зоны. Йæ капиталистон комулæфтæй йын фæтарстысты.

Æнхъæл уыдтæ, нæ йæ бамбардзысты, фæлæ йæ бамбæрстой. Иу гыццыл радзырдæй кæй фæтарстысты, уый хорз нæу. Куы йæ рауагътаиккой, уæд сæм хионы уайдзæфæй карздæр æфхæрд не ‘рхаудаид. Редакцийы кусджытæ ахæм лыстæг хъуыддæгтæ ма ‘мбарой, уымæн уæвæн нæй, фæлæ йæ уæддæр ныммыхуыр кæнын нæ бауæндыдысты. Дæллæгтæ сæ ныллæг бынæттæн афтæ тынг кæм тæрсынц, уым ма уагæр, сæ уæле чи бады, уыдон та цы уавæры сты?

Уыцы хъуыды ма удхор сагъæстыл æфтауы, фæлæ уæддæр мæхи ныффидар кодтон æмæ фыссын, гæххæттытæ скъуынын æмæ та ногæй фыссын. Бирæ æхцатæ бакусынмæ нæ тырнын, стыр ном скæнынмæ дæр нæ бæллын. Фæнды ма æрмæстдæр ма уарзон адæмæн фарны ныхас зæгъын æмæ сын аивады фæрцы сæ зæрдæтæм рухсы цъыртт бауадзын.

* * *

Хæрæгхæлмагæй хъæстæйау мын ма уацмыстæ бырæттæм калынц, æмæ ма митын мæсгуытæ сæхимидæг тайынц. Маст мын ма зæрдæ æууилы æмæ мын ма хурхуадындзтæ рæдувы. Искæцæй мæм фæлмæн уддзæф куы ‘рбакæлид, уымæ бæллын, фæлæ мыл уый бæсты иуæй иннæ тыхджындæр цæфтæ уайы. Æгæрон тас мын ма хъарутæ сæтты æмæ ма кусын нæ уадзы. Афтæ мæм кæсы, цыма редакциты адæм нæ бады, фæлæ тæрхъустæ æмæ рæстдзинад дзурын сæхæдæг дæр нæ уæндынц, искæй дæр нæ уадзынц. Кæд афтæ нæу, уæд кæрæдзийы фæдыл æгъуыз фæлвæх уацмыстæ цæмæ скъæрынц? Мæ цæст сыл куы ахæссын, уæд ма зæрдæ бамæгуыр ваййы. Ницытæ æмæ ма-цытæ, лыстæг хабæрттæ, цурон мита, тыхарæзт цаутæ, æппæлæн ныхæстæ. Карк æнæ уасæгæй хæлын æйчытæ куы ‘фтауа, уыйау дзы уд нæ бауадзынц, æмæ хус сыфтæрты сыф-сыфæй уæлдай адæймагмæ нæ хъарынц.

Уыдонæй тынгдæр та мын ма зæрдæ сæттынц театры спектакльтæ. Æдзæллаг сæрхъæн лæшпу ус куыд куры, уымæ æлгъгæнгæйæ фæкастæн, адæмы æнæгъдау кæл-кæлмæ мæстæймæлгæйæ фæхъуыстон æмæ мæхи афтæ банкъардтон, цыма ма хæдон сыстытæй байдзаг и æмæ йæ æвæстиатæй раласын хъæуы. Сценæйы цы цард æвдыст цæуы, кæд нæ адæм ууыл дис кæнынæй бæрзонддæр не схызтысты, кæд сæ дунембарынад ахæм ныллæг у, æмæ сæ ацы æдзæхх пьесæйæ хуыздæр

уацмыс нæ хъæуы, уæд æхсæвæй-бонай мæхи цы удхарæй марын? Иу уысмæ бæрц мæ цастытыл ауади, уыцы æнæсæр усгуры ролы куыд хъазыдаин, уый, æмæ зæрдæбынай ныккæрзыдтон. Ау, уал азы мæна ацы гаккырисдонмæ фæтырныдтон? Мæ цард хæлæттагæй уымæн ныууагътон, цæмæй уæртæ уыцы быдзæутимæ сценæйы æнæсæр ратæх-батæх кæнон æмæ, ардæм йæхи ирхæфсынмæ чи ‘рбадзæгъæл вæййы, уыцы рæузонд хæлиудзыхты ме ‘дылы митыл худын кæнон, цæмæй, цардмæ чи ницы бар дары, уыцы водевильтæ æмæ фарстæй адæмы сайон? Æмæ ма уæддæр ам гыццыл цыдæр и, фæлæ иннæтæ цæуыл фыст сты æмæ дзыллæтæм цы хъуыды хæссынц, Хуыцау – йæ зонæг. Ирон театр кæдæм æрæппæрстой, уый Елбыздыхъо куы фенид, уæд йæ зæрдæ фырмæстæй атонид. Хорз, æмæ æгас нал у, æндæр, йæ къухмæ фыссæн сис кæй райста, ууыл фæсмонгæнгæйæ ингæнмæ йæхи къахæй ныххизид. Цыма мыл хæйрæджытæ æртыхстысты æмæ мæ араллогæнгæйæ сæ хæйрæджджын дунемæ фæхæссынц, уыйау стыхстæн, уæлдæф мын нал сфаг и, уынгмæ мæхи аппæрстон æмæ мæ риуы дзаг сулæфыдтæн.

«Царды афтæ нæ вæййы! Царды афтæ нæ вæййы!». Уыцы хъуыды мæ сæрымагъзы ныффидар и æмæ дзы ратæрын нæ комы. Цард æмæ аивад иу кæй не сты, уый æмбарын, фæлæ сæ кæрæдзийæ æгæр тынг кæй фæхицæн кодтой, уымæй раст не сты. Уацмысты хъуамæ сæ рæстдзинад баиу уа, аивад хъуамæ царды цаæгом ирддæрæй æвдиса, хъуамæ йын йæ куырмæлхынцъытæ хала æмæ æхсæнады риссаг хъæдгæмттæ æргом кæна, адон та дзы хъазæнхъул сарæзтой æмæ адæмы сæ ахсджиаг фарстатæй иуварс здахынц. Æнæуаг митæ, рог худтытæ æмæ дзы ‘нцонкусæн æхцатæ сайраг бынат æрцахстой æмæ мын иуай мæ зæрдæ ныммагуыр кодтой, иннæмæй та мын мæ низыл æвдæдзы хос æрызæрстой. Æз ахæм театрмæ нæ бæллыдтæн. Æз бынтон æндæр театрæй фæрынчын дæн æмæ дзы ацы гаккырисдонмæ кæсгæйæ дзæбæх кæнын райдыдтон. Институтмæ дæр мæ мæ къæхтæ уымæн æрбахастой. Искуы йæм æрбафтдзынæн, уый мæ фæсонæрхæджы дæр нæ уыди. Ахуыргæнæг суæвыны бæсты цæуылфæнды дæр сразы уыдаин, æмæ ныр... Нæ, нæ! Ныр дæр мæ нæ фæнды ахуыргæнæг суæвын! Уæдæ ам цы джиуын æмæ адæргæй мæ былтæ цы ‘хсынын? Бынтон æнахуыргондæй куы баззайон, уымæй тæрсын? Исты фæуын мæ кæй

хъауы, уый мæхицæн фидарæй скарстон, фæлæ цы? Алыхузон дæсныйæдтæ та ногæй æмæ ногæй æвзарын, фæлæ дзы иуыл дæр æрæнцайын нæ фæразын. Литературæйæ фылдæр ницы уарзын, стæй фыссæджы куыстмæ филологæй хæстæгдæр ничи лæууы, æмæ йæм мæ хъуыдытæ се ‘ппæтæй тынгдæр здæхынц. Цы уа, уый уæд! Дæлæ кæнон, уæлæ кæнон, уæддæр мæ уыцы хæрды суайын хъæуы. Хуыздæргæнæн мын нæй. Кæд мæ ахуыргæнæгæй кусын нæ бахъæуид.

Мæхицæн ныфсытæ æвæргæйæ уынджы катæй кæнын. Фæнды мæ алидзын, фæлæ кæдæм? Адæймагæй æдылы хæрæг чи аразы, уыцы сау куыстмæ? Нæ, нæ, фæлтау... Цы фæлтау? Скъола? Кæмæ ахуыр кодтон, уыдонæн та хъуамæ се ‘нæуаг митæм кæсон æмæ мæ бонтæ фæсмонгæнæгæйæ æрвитон? Мæ хъустыл уайынц сæ цъæлхъæртæ, сæ карз уайдзæфтæ, сæ мастисæн фидистæ, æмæ мæ зæрдæ судзинай рæхойæгау æлхыскъ рыст кæны. Уый дæр иу хатт мæ риуы фæйнæрдæм куы атонид æмæ мæ иу ран куы ныууадзид. Хæстыбег дæсны ахуыргæнæг куы уыди æмæ сæ куына бахъуыди, уæд сæ æз бахъæудзынæн? Харитоны хуызæн ницæйæгты чи быхсы, уыцы коллективы мæнæн бынат нæй. Æппынфæстаг, хъæуонхæдзарадон институты ахуыргæнæгæйæ дæр, колхозы кусгæйæ дæр фыссæг суæвæн ис, хæххон-металлургон институтмæ та мæ фæлварæнтæ дæттын дæр нæ хъæуы. Мæскуыйæ мæ гæххæттытæ сæрвитын кæндзынæн æмæ... Нæ, нæ! Ногæй та уыцы æнæбайрайгæйы «нæ, нæ!» Уæдæ цы, цы?! Нæ йæ зонын. Ныртæккæ шофыр уæвыныл дæр разы дæн. Тазейы хуызæн? О, о, Тазейы хуызæн! Уæдæ ай мæнæн циу?! Æдзухдæр хъуамæ утæхсæн кæнон æмæ институттыл зилгæйæ мæхи хæрон? Фæлтау аттестат куына райстаин! Адæмæн цины хос у, мæнæн та – масты хос.

Мæ фæнд куы айвон æмæ æнахуыргондæй куы баззайон, уымæй тæрsgæйæ нарæг къæлидоры фæмидæг дæн æмæ дыккаг уæладзыгмæ сызгъордтон, мæ зæрдæйы гуыпп-гуыппмæ хъусгæйæ иучысыл æдзæмæй алаууыдтæн, стæй урсахуырст дуарыл хъавгæ бахæцыдтæн?

– Бацæуын æмбæлы? – къæмдзæстыгæй фæрсын, фæтæн стъолы уæлхъус чи бады, уыцы сæвджынтæ лæгуынсæр ацæргæ лæджы. Уый цыма мæнмæ æнхъæлмæ касти, уыйау йæ бынатай фестæди, фæсусбын хъæлæсæй схуыфыди, йæ цъæх цæстытæ мæм разылдта æмæ райдзастхуызæй сдзырдта:

- Ёмбæлы, æмбæлы! Табуафси, мидæмæ.
- Филологон факультеты декан ды дæ?
- О. Денис Адамович, – хионхуызæй мын мæ къух райста æмæ ноджы хъæрдæрæй схуыфыди. – Хъыххы, хъыххы!
- Ёз та Гæратæй дæн. Мæ ном – Ирбег.
- Хъусын дæм.

Бандонмæ мын ацамыдта, æмæ кæрæдзийы акомкоммæ æрбад-тыстæм. Ёз мæ зæрдæйы дуæрттæ фегом кæнынмæ махи æрцæттæ кодтон, фæлæ мын мæ хъуыр цыдæр ахгæдта, æмæ фæсыкк дæн.

- Цы кодтай? Дон дын авæрон?
- Нагъ. Мæ ныхас цæмæй райдайон, уый нæ зонин æмæ афтæ тынг уымæн тыхсын, – æрæджиау сфæрæзтон зæгъын.
- Ёрсабыр у æмæ дæ хъуыдытæ æрæмбырд кæ. Ёз дæм банхъæлмæ кæсдзынæн.

Йæ фæлмæн дзыхыныхасæй мын мæ зæрдæ балхæдта, æмæ цыма мæ фыд у, уыйау афтæ бакодтон:

- Хъуыддæгтæ хорз чи зоны, ахæм хистæры уынаффæ мæ хъæуы.

– Табуафси, æз цæттæ дæн, – цырынгондæй сдзырдта лæг æмæ та схуыфыди.

– Пединститут скъолатæн ахуыргæнджытæ кæй цæттæ кæны, уый зонин, фæлæ уæм скъолайы кусыны тыххæй нæ цæуын. Мæн фæнды фыссæг суæвын, æмæ мын мæ фарстæн æргом дзуапп ратт, кæд гæнæн и, уæд.

- Цæуыннæ, цæуыннæ. Гæнæн та куыд нæ и.
- Афтæ дæм фæкæсæд, цыма дæ дæхи хъæбул фæрсы, æмæ йын йæ хъысмæт лыг кæныс.

– Уый тыххæй мыл æппындæр ма гуырысхо кæ. Мæ бон цы уа, уымæй дын баххуыс кæндзынæн.

– Фыссæджы дæсныяады бирæ сусæгдзинæдтæ ис, æмæ мæм сæ бамбарыны фаг зониндзинæдтæ нæй. Сæ раргом кæнынæн мын исты ахъаз фæуыдзыстут? Кæд – нæ, уæд мын æй рагацау зæгъ, æмæ мæ рæстæг дзæгъæлы ма сафон.

– Ёз дæ хорз æмбарын æмæ дын мæ хъуыды ‘ргомæй зæгъын. Бирæ фысджытæ каст фесты филологон факультет Уæрæсейы дæр, ам дæр æмæ сæхицæн стыр нæмттæ скодтой. Ды дæр фæсмонгонд нæ фæуыдзынæ, куы нæм æрбацауай, уæд. Ис нæм, дунеон, уырыссаг æмæ ирон литературæ иттæг хорз чи зоны,

сæ цæрайæ чи цæры, ахæм дæсны специалистæ, филологон наукаы кандидаттæ æмæ доктортæ, доценттæ æмæ профессортæ. Зæрдиагæй уын кæсдзысты цымыдисаг лекцитæ, араздзысты уын ахъаззаджы семинартæ, лæмбынæг уын æвзардзысты алыхуызон уацмыстæ, бæстон уæ зонгæ кæндзысты алы фыссæджы сфæлдыстадимæ дæр. Æхсæнадон цардæй цавæр ахсджиаг цаутæ исы, адæймаджы вазыгджын миддуне равдисынмæ куыд арæхсы, аивадон мадзæлттæй цыхуызы пайда кæны, цардхъом фæлгонцтæ аразын йæ къухы цæй фæрцы ‘фты, уыдон æмæ бирæ æндæр хабæрттæ базондзынæ, куы нæм æрбацауай, уæд.

– Ныртæккæ мæ уымæй тынгдæр ницы фæнды! – æхсидгæйæ сдзырдтон æз æмæ йæм ирвæзынгæнæджы каст бакодтон, уый дæр мыл йæ цæст æрæвæрдта æмæ хъуыддаг цæхгæр алыггæнагау загъта:

– Уæдæ нæм дæ гæххæттытæ æвæстиатæй æрбадæтт. Мах æдзухдæр æхсызгонæй сæмбæлæм дæу хуызæн зæрдæргъæвд лæппутыл.

– Бузныг, стыр бузныг!

– Табуафси. Мæ сæр дæ кæм бахъæуа, уым кæддæриддæр дæ фарсмæ балæудзынæн.

Æз сыстадтæн æмæ къæлидоры ‘рдæм араст дæн. Цæргæбонты мыл ахæм зæрдæхæлар лæг никуыма сæмбæлди, æмæ дзы хуымæтæджы разы дæн. Фырцинæй кæм дæн, уый махæдæг дæр нæ зонын. Дзæгъæлы не ‘ууæндын уæларвон тыхтыл. Ай мæ Уастырджи у, уæдæ чи у, æмæ йæм кувын хъæуы. Æвæццагæн, нæ хистæртæ дæр сæхи ахæм сыгъдæг зæдтыл фæдзæхстой, æз та сыл худгæ кæнын. Афтæ мæм кæсы, цыма мæ æнæ фæлварæнтæй литературон институтмæ райста, æмæ уæнгрогæй кæдæмдæр фæтæхын, фæлæ æвæст ме уæнджы цыдæр мигъы къæм абадти, æмæ дуаргæрон лæугæйæ аздадтæн. Деканæн мæ иу ныстуан раттын фæнды, фæлæ нæ уæндын. Мæ ныхас æм æгæр къæйных куы фæкæса æмæ мын институтмæ мæ фæндаг куы сæхгæна, уымæй дæр тæрсын, мæ загъинаг куына загъон, æмæ фæсмонгонд куы фæуон, уымæй дæр тæрсын æмæ ме ‘взаг аныхъуырагау гуызаветæгæнгæ æдзæмæй лæууын.

– Истæмæй ма мæ бафæрсынмæ хъавыс? – хъуысы мæм йæ фæсусбын аудæг хъалæс. Сæццайæ æгæр кæй афæстиат дæн, уый тыххæй дзы ‘фсармы кæнын æмæ йæм хатыркурагау лæгъзæй дзурын:

– Чысыл раздәр мын де ‘ххуысәй зәрдә бавәрдтай...

– Бәгуыдәр бавәрдтон. Әмә цы? Хорз ләппуйы каст кәныс, әмә дәм мә цәст фәдардзынән.

– Ме стыр ныхас мын әппәлынмә ма бамбар, дә хорзәхәй, фәлә мә әххуыс нә хъәуы. Нә чысыл Ир цы әнәфыст закъәт-тыл әнцайы, уыдон ды мәнәй әвзәрдәр нә зоныс. Хионизм зоньндзинәдтә әмә әфсармәй тыхджындәр у, әмә йә ныхмә фәләууән нәй, фәлә мәм уәддәр иу курдиат и дәумә. Әфхәрд куы баййафон, уәд мә фарс ничи рахәцдзән, әмә мә, сә хиуәтты институттәм тыхтъыст чи кәны, уыдонән хъыгдарын ма бауадз.

Ләгән йә цәсгомьл әмбаргә мидбылхудт фәзынди, әмә йә ләгуын сәр разыйы тылд бакодта.

– Хионизм Ирыстоны уәлиау әвәрд у, фәлә дзы ды ма тәрс. Мәнән мә ныхас кәддәриддәр йә бынаты вәййы.

Әмә, дам, зәрдә фыды мур йеддәмә ницы у. Зәрдә әгәрон фурд у әмә зәххы къорийыл әххәссы. Фыццаг хатт кәй фәдтон, уыцы әнәзонгә ләгәй цалдәр фәлмән ныхасы фехъуыстон, әмә мын әппәтәй зынаргъдәр сси. Ме ‘лхынцъытәй мын иу райхәлдта, әмә мәм хурбон тарәй нал зыны. Әндәр уавәрты йын йә хуыфынәй стыхсин әмә дзы ме сәфт фенин, ныр та мәм удәнцой хәссы. Мә уарзон фысджытә, сә царды цымыдисаг хабәрттә, се ‘нәмәлгә уацмыстә, филологон факультет әмә йә ахуыргәнджыты тыххәй мын цасфәнды куы дзурид, хуыфгә нә, фәлә ма ‘хснырсгә дәр куы кәнид, уәддәр дзы не сфәлмәцин, фәлә йе стъолы лагъзимә архайыныл фәци, әмә фәддәдуар дән. Исән къамисмә мә гәххәттытә баләвәрдтон әмә та чингуытә мә къухмә райстон. Цәмәй декан мә сәрыл дзургәйә макәй раз фәкъәмдзәстыг уа, уый тыххәй мә хъарутыл нә бацауәрстон. Мәхи уәлдай тынгдәр бацәттә кодтон йә фәлварәнмә. Кәронмә йә цәмә ахаста, уый нә зонын, фәлә мәнмә афтә фәкасти, цыма абитуриентты размә къәппәг сәвәрдта әмә дзы, райсынмә кәй нә хъавыди, уыдон ахста. Чызджытә әмә ләппутә йә кабинетәй әвзәр бәрәггәнәнтимә цыдысты әмә йә цыфыддәр ныхәстәй әлгъыстой.

– Ирәттә йын уәнгәләй әнаддәр сты әмә сә уырыссаг хайадмә нә уадзы, – әппындәр дызәрдыджы зәлтә кәм нә уыд, ахәм хъәләсы уагәй бафиппайдта, рудзынджы цур йә хәларимә чи ныхас кодта, уыцы бурхил рәстәмбискар сылгоймаг.

– Тынг раст каны! Ницы ‘мбарынц, амæ сæ куыд уадза?! Уæртæ сын ирон хайад ис, амæ уырдæм цауæнт! Алчидæр йæ бынат куы зонид, уæд нæ царды æнæлыггонд фарстатæ къаддæр уайд! – йæ хъуыды карзæй бахахх кодта налатхуыз сырхахуырст къуырддыкку сылгоймаг. Йæ хъæлæс дæр мæлæты гуымиры уыд, амæ дзы мæхицæн старстæн. «Уæртæ сын ирон хайад ис, амæ уырдæм цауæнт!» ахæм хуызы загъта, цыма не ‘ппæты дæр фæлхæрдты кæвдæсмæ æрвыста. Адæймаг мæстыйæ цы нæ зæгъдзæн, фæлæ уый мæсты нæ уыд. Æвæццæгæн, бирæ азты ам кусгæйæ цы хатдзæгмæ æрцыди, уый йæхимæ дарын нал бафæрæзта амæ йæ срæцыгъта. Кæд деканмæ дæр ахæм зонд и, уæд та ацы хатт дæр мæ балц нæ фæрæстмæ уыдзæн. Айфыццаг мыл йæхи хъæбулы хуызæн куы бацин кодта, уæд мыл гадзрахатæй куыд рацаудзæн? Мæ сагъæстимæ ныффæстиат дæн, амæ мын кæронбæттæны цаугæ æрцыди фæлварæнмæ.

– Билет сис, уæртæ уым сбад амæ дæхи бæстон бацæттæ кæ, – хионхуызæй мæм сдзырдта Денис Адамович, амæ йæ цæстыты ныфсæварæджы ‘нгас фæзынди. Цалдæр сахаты абитуриенттимæ йæхи фæтухæнæй мардта, сæ дзуæппытæм сын фæхъуыста, амæ фæлладхуыз дæр нæу. Афтæ зыны, цыма ваннæйæ ныртæккæ рахызти амæ фыццаг мæн фæрсын райдайdzæни. Мæ риуæй цыдæр уæз ахаудта, амæ мын бæлвырд фенцондæр и.

«Ахæм сыгъдæгзæрдæ уæздан лæгæн дыдзæсгом уæвæн нæй. Сылгоймагтæ йыл цъыфкалæн дзæгъæлы фæкодтой», – скарстон мæхинымæр, билет систон амæ йæ арыгон мыдхуыз чызгмæ балæвардтон. Уый йæм куыдфæндыйæ æркасти, йæ номыр ын мæ мыггаджы акомкоммæ ныффыста амæ мæм æй фæстæмæ радта. Æз ыл мæ цæст æрхастон амæ, мæ цин æмбæхсгæйæ, деканмæ дзурын:

– Æнæбацæттæгæнгæйæ дзуапп раттæн ис?

– Дыууæ фарстæн дæр?

– О.

Мæ билет мын айста, æдзынæг æм фæкасти, стæй мæм йе ‘ргом раздæхта амæ дисхуызæй афтæ бакодта:

– Ацы стыр хъуыдыйад æнæбацæттæгæнгæйæ равзæрдзынæ?

– Бафæлвардзынæн.

– Фенæм, фенæм. – Денис Адамович схуыфыди амæ та билетмæ æркасти. – Максим Горький. «Мад». Ацы роман кæд амæ кæм мыхуыргонд æрцыди фыццаг хатт?

- Мин фарастсæдæ æвдæм азы Америкы Иугонд Штатты.
- Пролетарты фæтæг дзы цы загъта?
- «Йæ тæккæ афоныл чи фæзынд, ахæм чиныг».
- Йæ сæйраг хъайтар чи у?
- Павел Власов.
- Йæ прототип та?
- Петр Заломов.

Деканæн йæ цæсгом зына-нæзына фæрухсдæр и, бандонмæ мын ацамыдта, æмæ нын зæрдæбын ныхас бацайдагъ и. Уырыссаг æвзаджы æгъдæуттæ хорз кæй зонын, уый куы бамбæрста, уæд литературæмæ рахызти æмæ мæ иуцасдæр фæракъах – бакъах кодта, стæй, йæ сæр разыйытылдгæнгæ, æнæнхъæлæджы Къостайы сфæлдыстадмæ бавнæлдта. Æз дисхуызæй ме ‘рфгуытыл схæцыдтæн, æмæ мæм стыр сусæгдзинад æргомгæнæгау стъолы сæрты хæрзсабырæй æрбадзырдта:

– Стыр поэт у, тынг стыр поэт. Йæ уацмыстæй кандидаты диссертаци бахъахъхъæдтон æмæ сæ æхсызгонæй бакастæн. Æфхæрыны охыл æй нæ зæгъын, фæлæ хæхты æнахуыргонд адæмы ‘хсæн ахæм гени куыд райгуырди, уый диссаг у.

– Мæн та афтæ тынг скæсæйнаг генитæ æфтауынц дисы. Низами, Рудаки, Навои, Джами, Фирдоуси, Хафиз... Сæ адæмтæ ныр дæр сæхиуыл нæма схæцыдысты, уыдон та æнусты сæрты фидæнмæ ахызтысты. Куыд æгъдауæй? Дзыллæтæ фынай кæм фæкæнынц, уым се ‘хсæн иу адæймаг куыд райхъал вæййы?

– Æвæццæгæн, адæмы зонд æнусæй-æнусмæ иу ран фембырд кæны, вулканау йæхимидæг фæфыцы æмæ, кæм сцæттæ вæййы, уым срæмудзы.

– Денис Адамович, ацы лæппуйы йас никуы никаимæ бафæстиат дæ. Цас æй тухæнæй марыс, уый зоныс? – поэзийы Олимпæй нæ зæхмæ æриста йæ секретары хъæлæс, æмæ лæг фæджих и, стæй йæ сонт фарст акодта:

- Цас?
- Æнахъæн фæндзай минуты.
- Уымæн уæвæн нæй.
- Ис, ис, Денис Адамович. Дæ сахатмæ ма æркæс.

– Хатыр, хатыр. Рæстæг куыд тагъд атахти, уый æмбаргæ дæр нæ бакодтон. Литературæ йæ зæрдæйы уидæгтæй чи ‘нкъары, уыдон бирæ не сты, æмæ сыл лæг куы сæмбæлы, уæд сæ фæдыл æхсызгонæй ацауы, – хъуыдыдзастæй загъта декан æмæ

мын фондз савæрдта, ма къух мын йæ тыхджын армы ныл-хъывта æмæ ма йæ ныхасмæ сæрыстырæй бафтыдта: – Молодец! Абонæй фæстæмæ дæхи не студентыл нымай!

– Бузныг. Мæн тыххæй дæ дæ сæр æркъл кæнын никæй раз бахъæудзæн, – зæрдæ йын бавæрдтон æз æмæ та йæ кусæн уатæй цингæнгæйæ рацыдтæн. Цæмæдæр гæсгæ ма хъустыл уади ме ‘нæзонгæ сылгоймаджы хъæлæс: «Ирæттæ йын уæнгæлæй æнаддæр сты æмæ сæ уырыссаг хайадмæ нæ уадзы». Дисæй мардтæн æдзæстуарзон адæмы хæрам зондахастыл æмæ цæттæ уыдтæн, уæларвон зæдау мæм æнæлазæй чи разынди, уыцы сыгъдæг уды фарс рахæцынмæ, фæлæ ма рацыдмæ дыууæ хыхуыргæнджы къæлидоры нал уыдысты.

Дыккаг бон зæрдæрайгæйæ бацыдтæн институты размæ. Æрыгон лæппутæ æмæ чызджытæ номхыгъдтæм кæрæдзи сæртыл хаудысты æмæ дзы сæ мыггæгтæ зыдæй агуырджытæ. Сæ иутæ-иу фырцинæй хæрдмæ фæхаудтой, иннæтæ та-иу хыгъзæрдæйæ фæгуыбыр сты. Æз сæм æнæмæтæй кастæн æмæ мæхинымæр хъуыды кодтон:

«Афтæ у цард, æмæ никæй бон у йæ айвын. Иутæ хъуамæ уæле уой, иннæтæ – бынæй».

Разæй дæм цы ‘нхъæлмæ кæсы, уый рагацау куы зонай, уæд философ уæвын æнцон у, фæлæ иу хъуыддаг цардмæ философы цæстæй кæсын у, иннæ хъуыддаг та – дæ мыггæг студентты номхыгъды фенын. Мæхи сæм хæстæг байстон, се ‘хсæнты уæрæх фæйнаджы цурмæ бабырыдтæн æмæ дæргъæй-дæргъмæ гæххæттыл ма цæст дыууæрдæм рахæсс-бахæсс кæнын, фæлæ дзы ма мыггæг нæ арын. Кæд рæдыдæй æндæр ран фыст æрцыдтæн, зæгъгæ, иннæ факультетты номхыгъдтæм бацауын, стæй та фæстæмæ нæхи фæйнагмæ æрбаздæхын. Иу хаттæй иннæ хатмæ ма цæстæнгас кæны æдзынæгæй-æдзынæгдæр, фæлæ никуы æмæ ницы. Нæй – дурæй хъæбæрдæр. Мæ уацмыстæ мыхуыргонд кæй нæ цауынц, уыцы мастмæ ма бафтыди, цæхджын сайд кæй фæдæн, уыцы маст дæр, æмæ ма зæрдæ фæйнардæм фæтоны. Ноджы ма мыл ма мидхъæлæс дæр худы, æмæ тæфсæгæй сæйæгау ма мидбынаты зыр-зыр кæнын.

Гъе, уæууæй, гъе! Æдыллыы бынаты та баззадтæ. Уагæр ма йыл æрвæсгæ куы кодтаис. Бирæ рахъуыды-бахъуыдыы фæстæ йæм де ‘ргом раздæхтай, æмæ дыл гадзрахатæй рацыди. Уæвгæ йæм дзæгъæлы мæсты кæныс. Цы зæрдæ йæм дардтай, уыцы

зæрдæ дæм дары уый дæр æмæ дæ йæхимæ хæстæг нæ уадзы. Суанг ма, былысчылтæ кæуыл кæныс, уый дæр нæ хъæуыс. Кæм хъæуыс, ахæм бынат искуы ис, цымæ? Нæй, ма хæдзар, нæй æмæ ахъуытты у ардыгæй. Нæ, ардыгæй мын никадæмуал и цæуæн. Иугæр ма цард литературæимæ сбастон, уæд хъуамæ филологон факультет каст фæуон. Дуар хойгæ дæр нæ бакодтон, афтæмæй деканы кабинеты мæхи тыххæй уромгæйæ фæмидæг дæн.

– Кæд ма исынмæ нæ хъавыдтæ, уæд мын уыйбæрц ныфсæвæран ныхæстæ цæмæ фæкодтай?!

– Бæгуыдæр дæ хъавыдтæн, фæлæ ма бон нæ баци, – ма тызмæг фарстæн мын къуылымпыгомау дзуапп радта Денис Адамович æмæ йæхи гæххæттытимæ архайæг скодта.

– Телефонæй дæм æрдзырдтой æви дын дæ зæрдæ истæмæй балхæдтой?!

– Телефонæй дæр мæм ничи ‘рдзырдта, ма зæрдæ дæр мын ничи балхæдта. Къамисы уæнгтæн иуцасдæр фæлæгъстæ кодтон, фæлæ къæрттæй цъула нæ аппæрстой. Баллтæ, дам, ын нæ фаг кæны.

– Уыдон гæдыныхæстæ кæй сты, уый ды мæнæй æвзæрдæр нæ зоныс! Æз ныртæккæ цæуын ректормæ, æмæ мын уæ цæстфæлдахæн митæ æмбæхсгæйæ ма хъуыддаг куына сараза, уæд обкомы фыццаг секретарьмæ дæр схæццæ уыдзынæн!

– Æрсытимæ кæрдо дзæгъæлы цæгъдыс. Æнæ фæхæцæгæй дæ хъуыды дæр ничи ‘ркæндзæн. Халон халоны цæст нæ къахы.

– Чи кæй цæстытæ скъахдзæн, уый ныртæккæ фендзыстæм!

– Рог гæппытæй ницы рамбулдзынæ. Фæлтау мæнмæ байхъус, æмæ дын æз куыд зæгъон, афтæ бакæ.

– Æмæ та ма фæсайай, нæ?!

– Ацы хатт дæ нал фæсайдзынæн.

Декан æнæнхъалæджы йæхиуыл комдзог рацыд, æмæ йæ бамбæрстон, ма дæрзæг ныхæстæ мын афтæ æнцонæй цæмæ быхсы, уый.

– Гъы, гъы, ныр та мын цæмæй æвæрыс зæрдæ? – дзæвгар фæныфсджындæр дæн æмæ йыл былысчылæй бахудтæн.

– Æрæджы фæсаууон ахуырмæ кæй райстам, уыдонмæ бацу, æмæ кæд фæлварæнтæ хорз æмæ итæг хорз бæрæггæнæнтыл раттай, уæд дæ иннæ аз ирон хайады дыккаг курсмæ баивдзынæн. Дыууæ хайадæй дын исты уæлдай ис?

– Нәй, фәлә дә ныр цы хыгдары? Дә хорздзинад ма фәстәдәрмә цәмә әргъæвыс? Цәмәй ма иу аз фесафон, уый тыххәй?

Денис Адамовичән йә цәсгом фәтыхстхуыз и, әмә йә цәстәнгасыл бәлвырд фәбәрәг и, цыдәр мә кәй әмбәхсы әмә мын әххәст дзуапп кәй нә ратдзән, уый. Къахыр ныхәстә мә нә хъуыдысты, фәлә сә уәддәр загъта, әмә та мәхи әнәбон сидзәрәй банкъардтон.

– Мә сәрмә дәр ма хицәуттә и, әмә мә авналәнтә иудадзыг мәхи бар нә вәййынц...

«Куыдзы дзыхәй – стәг. Цалынмә йә хорз зәрдаёйыл и, уәдмә йә фәндыл сразы уон, науәд дзы стәг, нә фәлә йә схъис дәр нал рантысдзән, әмә та уынджы къәйыл хъахъдзыхәй баззайдзынән», – скарстон мәхинымәр әмә әвәндонәй мә сәр батылдтон.

– Молодец! – әвәст дзы удәнцойы әппәлән ныхас сирвәзт, әмә йә хуыфәг ацахста. Әрәджиау йәхимә әрцыд әмә мәм ахәм цәстәй әрбакәст, цыма әппәт хъуыддәгтә аразәг дәр йәхәдәг у.– Мән хъәуы ‘рмәстдәр хорз әмә иттәг хорз бәрәггәнәнтә!

– Мән та – растзәрдә ахуыргәнджытә, – уайдзәфгәнәджы хъәләсәй йә фелхыскъ кодтон әз әмә ныфссастәй къәлидормә ахызтән. Йә иу ныхасыл дәр ын нә баууәндытән, фәлә мын уәддәр, кәм загъта, уым сбадтән. Фәсауон ахуыр кәй ницы у, уый тыххәй иу әмә дыууә хатты нә фехъуыстон, фәлә адәймаджы әцәг ахуырәй тынг кәй әддәссонд кәны, йә зәрдаёйы йын узал дур кәй әвәры, йә ‘ппәт тыхтә әрәмбырд кәнынән дзы бира хъарутә кәй домы, уый нә зыдтон. Әртын әртә адәймагәй иу дәр мә фарсмә нә ‘рбаләууыди. Цыма ныхас бакодтой, уыйау мә цурәй фәлыгъдысты, әмә мә фәлварәнтә иунагәй дәттын бахъуыди. Декан та мә кәй фәсайдзән, ууыл дызәрдыг нә кодтон, фәлә мә ацы хатт нал фәсайдта. Сайгә нә, фәлә ма мә дыккаг курсы раз уәларвмә дәр сиса.

– Фәсауонмә нәм Гәраты Ирбегәй хуыздәр никуы ничи ахуыр кодта. Йә ахуыргәнджыты йын фарстон, әмә дзы сә ‘ппәт дәр тынг раппәлыдысты. Уә коллективмә йә әхсызгонәй райсут. Цәсгом уын кәй скәндзән, уый мә фидарәй уырны.

Йә ‘взаг алырдәм дәр куыд әнцонәй тасы, уый диссаг у.

Исты рæдыд куы ‘руадзин, уæд та иннæрдæм ныццæвид æмæ маæ цыфы сæвдулид. Уыциу рæстæг дыууæ цæсгомь дарæн куыд и? Маæ зæрдæ мын скъахта, æмæ дзы цыдæр хал аскъуыди. Институтмаæ æнæуи дæр маæ былыцъæрттæ нæ хордтон, ныр та ма мын йæ тыфтырыкъо деканы ад дæр скодта.

* * *

Сæ бонæй уæнт, æнæсæр рауай-бауаймаæ кæй æвдæлы æмæ йæ сызгъæрин рæстæг дзæгъæлы чи сафы. Ардæм куыд æрбафтыдысты, уый нæ зонын æмæ сыл тугтæ нæ мысдзынæн, фæлæ сæ цы уавæры уынын, уымæй раст хатдзæгтæ скæнынæн бирæ зонд нæ хъæуы. Сæ хъул хæрзæнцонæй сах абадти, æмæ афтæ æнхъæлынц, æдзухдæр æввонгæй царв æмæ мыды ленк кæндзысты. Æппындæр сæ зæрдæтæ ахуырмæ нæ дæттынц, цыма сæ сæртæ арф зонындзинæдтæй куы байдзаг уой æмæ сæ уæззауæй хæссын куынаæ бафæразой, уымæй тæрсынц. Сæ цинæвдылд цæсгæмттыл иу сагъæсы фæд дæр нæй, æмæ, иуварсырдыгæй кæсгæйæ, афтæ зыны, цыма се’ппæты стырдæр бæллиц сæ къухы бафтыди, æмæ нæл гæдыты цард кæнгæйæ сæ хъуыдæгтæ амæй фæстæмаæ дæр сæхи ‘гъдауæй цæудзысты. Лекциты рохстæй бадынц æмæ семинарты тарстхуызæй ам-тъæпп, уым-тъæпп дзуæппытæ дæттынц, фылдæр хатт та хъусæй лæууынц. Адæмы ‘хсæн – агургæ æмæ æнæаргæ цæргæстæ, институты та – гугын фыстæ. Æмдзæрæны къæссафæлдæхт фæвæййынц, æмæ сæ уромæг уромын нал фæфæразы. Сæхи афтæ фæдарынц, цыма абондæргъы къæдзæхтæ фæфæлдæхтой кæнæ арвæй стъалытæ фескъæфтой æмæ ардæм сæ хорзæхтæ исынмæ æрбацыдысты. Куы ‘рталынг вæййы, уæд сæ рохтæ бынтондæр суадзынц, æмæ сæ иутæ хæрзарæзтæй сæ фæлладуадзæн бынæттæм атындзынц, иннæтæ та бæстæ сæ сæрыл сисынц. Цыма сын исчи æррагæнæн хос бадары, уыйау къæлидоры дыууæрдæм ратæх-батах кæнын райдайынц. Æмæ мæн куына хъыгдариккой, уæд сæ сæртыл хъен дæр слæууæнт, фæлæ мæм куы дуары гуыпп æрбайхъуысы, куы кастрункæты дзыгъал-мыгъул, куы чызджыты удаист хъæр. Се ‘нæгъдау хъæлæбайæ мын маæ хъуыдытæ фæйнæрдæм фæлидзын кæнынц, æмæ маæ мидбынаты нырризын. Маæ ручкæ стъолмаæ баппарын, маæ бынатай фестын æмæ агъуысты скатай вæййын. Мæхи кæдæм айсон, уый мын нæй, æндæр ацы рæучитимæ иу минут дæр нæ бафæстиат

уаин. Нæ сæ æвзаг хъæуы, нæ литература. Мæнмæ гæсгæ сæ ахуыргæнæджы куыст дæр нæ хъæуы. Адæймагæн афтæ æнæмæтæй царæн куыд и? Дæ сомбоны æппындæр ма хъуыды кæ. Исты хорздзинад саразын дæ ма фæндæд, афтæмæй дæхицæн цардæй стыр хæйттæ дом. Æппынфæстаг, студент уæвгæйæ дæ къухмæ иу чиныг дæр ма райс æмæ дзы дæ миддуне ма фæхъæздыгдæр кæ. Æрдз дын цы гыццыл муртæ радта, уыдонæй фылдæр дæ ма хъæуæд æмæ сæм мацыуал æфтау. Æз райсомæй изæрмæ куы ницы бакусин, уæд мæ бон сæфтыл банымаин, адонæн та сæ зæрдæ æрмæстдæр хъазын агуры.

Мæхинымæр сын фæуайдзæфтæ кæнын, стæй та стъолы уæлхъус æрбадын æмæ фыссыныл балæууын. Нырма кæй сфæлдыстон, уыдон дæр бирæ уарзын, фæлæ мын, ныр кæй фыссын, уый се ‘ппæтæй зынаргъдæр у. Йæ архайджытæ мæм афтæ зынынц, цыма мемæ ныхас кæнынц. Алкæмæн дæр дзы уынын йæ цæсгом, йæ гуырыконд, йæ фадыварц, йæ уæлæдарæс. Суанг ма сын сæ хъæлæстæ дæр хъусын, уæлдайдæр сæйраг хъайтарæн. Хæрзæрыгон чызг у нырма æмæ йæм алцыдæр цымыдисаг кæсы, сывæллонау алкæуыл дæр æууæнды. Кæд цыфæнды зынай схъомыл и, уæддæр йæ цæсгом нæ фæчъизи кодта, йæ сыгъдæгдзинад бахъахъхъæдта æмæ йæ фæнды царын, уарзын, цы дунемæ рантысти, ууыл цин кæнын. Хъæуæй йæ горæтмæ йе ‘рвад куы раласта, уæд æнхъæлдта, мадау ыл баузæлдзæни æмæ йын йæ цард сараздзæни, фæлæ фæфыдæнхъæл и. Сылгоймаг æй бафтыдта йæ рынчын сывæллонмæ зылыныл, йæ бирæ агъуыстытæ æфснайыныл æмæ йæ расыгæнаг лæджы чъизи дзаумæттæ сыгъдæг кæныныл. Чызг йæ былыцъæрттæ хæры зындонæй фервæзынмæ æмæ ахуыры фæндагыл ацæуынмæ, фæлæ йæ бæллиц куыд сæххæст кæна, уый нæ зоны æмæ тыхсы. Хæдзары хицау расыгæй куы ‘рбацæуы, уæд пъолыл ахауы æмæ йæ бын ныххуылыдз кæны. Чызг ын æлгъгæнгæ йæ мидæггæгтæ æмæ йæ хæлаф ныхсы, сывæллонæн хæринаг ратты æмæ йæ коляскæйы уынгмæ аласы.

Сидзæр æдзухдæр, йæхи кæмæ бакъул кæна, ахæм хæрзгæнæг агуры. Мæ уацмысы сæйраг хъайтар æнæнхъæлæджы сæмбæлди зæрдæхæлар адæймагыл, йемæ балымæн и æмæ йын йæ хъæстытæ кæны. Уый йæ сæхимæ хоны, æмæ чызг дывыдон арты судзы. Сылгоймагмæ ацæуын дæр æй фæнды, йæ фысымæй дæр æфсæрмы кæны. Лæг æй йæхимæ раздахыныл куы афæлвæрдта,

уæд дзы йæ ног зонгæмæ кæугæ алыгъди æмæ тæдзынагæй цыхцырæгмæ бахаудта, цыхцырæгæй – фыдгæнæджы хъæбысмæ, уырдыгæй та – ивылд цæугæдоны абухгæ уылæнтæм...

Цардмæ кæсгæйæ мæ фæлгæнæны цы сыгъдæг чызг райгуырди, уый хъызæмæрттæ ме стырзæрдæ хæлæрттæм бахъардзысты, цымæ? Исты сагъæстыл сæ бафтаудзысты? Сæхимæ йæ хæстæг райсдзысты? Нæ зонын, нæ зонын, фæлæ ныртæккæ уымæй тынгдæр ницæмæ бæллын æмæ мæхиуыл нæ ауæрдын. Цæмæй йæ уыдон дæр мæ хуызæн бауарзой æмæ йын йæ зæрдæйы рыст æххæстæй банкъарой, ууыл мæ тых-мæ бонæй архайын, фыссын, хæххытæ кæнын æмæ иуæй иннæ аивдæр ахорæнтæ тæразæй барæгау фæлварын. Фæнды мæ цæхæркалгæ æварццæг æмæ æппæрццæг сурæттæ снывæндын, адæм сæ цардæгасæй куыд феной æмæ сын аккаг аргъ куыд скæной, кæимæ царынц, уыдонны хуыздæр куыд базоной. Афтæ кæй уыдзæн, уый мæ уырны æмæ мæ удæй арт цæгъдын. Фæсивæд куы бафынæй вæййынц, уæд рæстæджы цыд нал фенкъарын æмæ мæ хъуыдытæ иууылдæр уацауы фæлгонцтæ ныв кæнынмæ саразын.

Фæстаг стъæлф сæвæргæйæ, бынтондæр сафтид вæййын, фæлæ мæм уыйхыгъд фæзыны æгæрон сæрыстырдзинад. Афтæ мæм фæкæсы, цыма Амранау адæмæн арвæй рухс æрхæссын æмæ сын сæ зæрдæтæ батавын. Ныр ма сæм æххæст мæ уацмыстæ хæццæ дæр куы кæниккой, уæд мæхицæй амондджындæр никæй хонин, фæлæ мыл редактортæ иу сыхы куыйтау сæмварс сты æмæ мын сæ уазал ахæстæй мæ зæрдæйы уидæгтæ бындзарæй рæдувынц. Ацы хатт мæм хъуамæ сæ цæстæнгас аивой. Мæ ног уацмыс сæ зæрдæмæ ма фæцауа, уымæн уæвæн нæй. Цард дзы цæджджинагау фыцы. Ис дзы алыхуызон хъайтартæ, карз тох, уарзондзинад, гадзрахат, лæгдзинад, раст хъуыдытæ, рæсугъд æнкъарæнтæ. Нæ фысджытæн сæ фылдæры уацмысты нæ конфликт вæййы, нæ – хъуыдытæ, нæ – æнкъарæнтæ. Исты гыщыл цау радзурынц, æмæ хъуыддаг ууыл ахицæн вæййы, ам та алцыдæр ис, фæлæ йæ газет æмæ журналмæ нал барвидзынæн. Цы фæуинаг мын уыдысты, уый мын фесты. Куыдзы бынаты мæ сæвæрдтой, æмæ сын æгъгъæд фæуæд! Ме ‘дылдызнады азарæй ма мæ радзырдтæ дæр фесæфтысты. Ныр та йæ хъуамæ рауагъдадмæ барвитон. Нæ, æрвитгæ – нæ! Ай дæр иннæты фæдыл чыргъæдмæ ацæудзæн, æмæ доны къусы сæфт фæкæнынæн æвгъау у. Фæлтау æй мæхæдæг сæйраг редактормæ

бахасдзынән, ләгәй-ләгмә йәм әй ратдзынән әмә дзы хъәд-
дыхәй әрдомдзынән:

– Ацы уацау бакәс әмә мын әргомаәй зәгъ, мыхуыры аккаг
у әви нәу?

Хинымәр фәндтә кәнын әнцон у, уәлдайдәр әхсәвыгон
чысыл агъуысты иунәгәй куы бадай әмә дәхицәй стыр фыссәг
куы аразай, уәд, фәлә бонәй адәймагән йә зондахаст цәхгәр
аивы. Йә литературон нозт йә сәрәй фәлидзы, әмә йын йә
бынат әрвонг хъуыдытә бацахсынц. Уыдон та әрыгон әвәлтәрд
ләппуйән йә цыфыддәр знәгтә сты. Әнәхъән дунейы цас
номдзыд фысджытә уыди әмә цы диссаджы уацмыстә сфәлды-
стой, уыдон йә зәрдыл әрләууынц, әмә йә ныфс асәтты.

Мәхимә уаллонәй уәлдай нал кәсын. Мә къухфыст та –
хус әхсныфәй рогдәр. Мә цәсты дзы әппындәр ницыуал кад
и, цыма йын йә хъаймагъ хуры тынтә басыгътой, әмә мә къух-
ты йе ‘ртхутәг баззади. Мә радзырдтә редакцитәм куы ‘рвыс-
тон, уәд мын әнцондәр уыди. Редакторы нә уыдтон әмә дзы
нә тарстән, фәлә йәм ныр мә бирә бонты фәллоу хәссын
әмә фыртыхстәй мә хиды мәцын. Йә зәрдәмә куына
фәцәуа, уәд ма мә цәсгом цы фәкәндзынән? Фәнды мә мә
цыд фәстәдәрмә аргъәвын, фәлә, әмгъуыдтә кәнгәйә, әгәр
куы ныффәстиат уон, уымәй тәрсын әмә мәхи размә әппа-
рын. Мә тәрстытә кәд фәуыдзысты, әмә мә къәхтыл фидар
ләууын кәд райдайдзынән, цыма? Тәккә абон дәр, әцәг дә
фыссын ныууадз әмә студенттимә әнәмәтәй цәр, институт
каст фәу әмә скъоламә ацу. Иннәтән фаг цы у, уый дәуән
дәр фаг уәд. Хуымәтәг ахуыргәнәг уәвын дә нә фәнды,
стәй фыссәджы куыст ныууадзын дә бон нәу, нә? Уәдә дә
хъарутә әрәмбырд кә әмә – размә! Талынггомау нарәг уатмә
бахызтән әмә әрыгон чызджы къуызгәйә фәрсын:

– Уырысхан ам и?

– О, – хәрдмә дәр мәм нә кәсы, афтәмәй мын дзуапп
дәтты уазал хъәләсәй.

– Бацәуын әм әмбәлы?

– Цәмә дә хъәуы?

– Мә уацау әм әрбахастон.

– Әмә ныхасгонд стут?

– Нагъ.

– Фәләуу уәдә, бафәрсон әй.

Йæ бынатай зивæггæнгæ сыстади æмæ мидæггаг уатмæ бацыди, иучысыл дзы афæстиат и, стæй мæм йе стыр фындз разынди, кæрæдзимæ хæстæг æвæрд знæтхуыз цæстытæй мæм æнахуыр каст æрбакодта æмæ мын йæ сау пыхцыл сæры æнæрвæссон фæтылдæй дуары ‘рдæм ацамыдта.

«Секретарь йæ хицауы халдих ваййы. Кæд сæйраг редактор дæр ай хуызæн знæт у, уæд байсæфтæн!» – февзæрд мæ сæры, æмæ тæрсгæ-ризгæйæ уæрæх агъуыстмæ бахызтæн. Стъолы уæлхъус хъуыддагхуызæй бады рæстæмбискар хæрззылд нæлгоймаг. Йæ фыссын ныууагъта æмæ мæм фæрсæгау кæсы. Кæд йæ сау цæстытæ сабыр æнгас æвдисынц, уæддæр дзы мæ туг стъæлфы, æмæ мæ дзыхы ныхас нал бады. Адæргæй мæ къухфыст цы фæкæнон, уый нæ зонын æмæ йæ куы стъолыл авæрын, куы йæ мæ дæларм атъыссын.

– Уырысхан, мæ уацау дæм æрбахастон. Тынг зæрдиагæй йыл бакуыстон, æмæ мын æй куы бакæсис, – дзурын æм лæгъстæхуызæй æмæ мæ лæмæгъдзинады тыххæй мæхимæ мæстæй мæлын.

– Искуы дын мыхуыры исты рацыди?

– Нагъ.

– Уæдæ мæнмæ дзæгъæлы ‘рбацыдтæ. Фысджыты цæдисы дыууæ консультанты кусы, æмæ уал æй уыдонмæ ратт.

– Кæд гæнæн и, уæд мын æй ды бакæс æмæ мын дæ хъуыды ‘ргомай зæгъ. Цыфæнды карз тæрхон мын куы рахæссай, уæддæр дæм нæ фæхæрам уыдзынæн.

– Рæстæг мын нæй, рæстæг. Мæ къухтæм дæр ма ‘мхасæнтæ кæнын, – фæлладхуызæй загъта лæг æмæ арф ныуулафыди. Йæ цæстæнгасыл бæлвырд зыны, мæ къухфыст райсын æй кай нæ фæнды æмæ мæ ацыдмæ кай æнхъæлмæ кæсы, уый. Æз æй æмбарын, фæлæ уæддæр мæ бынатай не змæлын. Афтæ мæм кæсы, цыма йæ кабинетæй куы ацауон, уæд мæ литературæимæ цы хал бæтты, уый аскъуындзæни, æмæ мæ царды нысан фесæфдзæни. Нæ, фæлтау цауылфæндыдæр разы дæн. Мæ сæрыстырдзинадыл дæр мæ къух сисдзынæн, уæддæр ардыгæй æнæ дзуаппæй нæ ацаудзынæн. Ау, æхсæвай-бонæй уый тыххæй фæудхар кодтон, цæмай мын мæ зæрдæйы тугæй фыст уацау кæсгæ дæр ма бакæна? Уæд та, дунемæ чи нукуы ‘рцыд, ахæм уацмыс у. Æрыгон лæппуйæн дæ фæндаг раттын ма фæндад. Цымæ, цы ныффыста, зæгъгæ, дæм хуымæтæг цымыдисдзинад

дәр ма сәвзәрәд. Уый цавәр фыссәг у? Мә мидуайдзәф әм бахьардта әви нә, уый йә саулагъз хәрздаст цәсгомыл зын раиртасән у, әмә мәхимидәг катай кәнын. Иуцәсдәр йә кьәләтджын бандоныл сагъәсгәнгә гуыбырәй фәбадти, стәй мәм йә фындзы бынәй мынәг хъуыр-хъуыр райхъуысти:

– Консультанттән әхца уый тыххәй фидынц, цәмәй арыгәттем сә хъус дарой, уыдон та бон-изәрмә сәхи хъуыддәгтә кәнынц. Уәвгә сә цы домын? Цы – сә иу, цы – се ‘ннә...

Йә кьух сыл ауыгъта әмә мәм әй әвәндонәй әрбадардта. Мәнән мә риу цинәй айдзаг и, әмә йәм мә папка авәрдтон. Уый йә зивәггәнгә райхәлдта әмә мәм әдылымә кәсәгау йә цәстытә разылдта.

– Мыхуыргонд дын куынә у. Афтәмәй йә мә бон кәсын нә бауыдзән.

Стьолмә йә әрәппәрста әмә мәм әй сыф-сыфгәнгә әрбасхуыста. Әфсон ын фәци, әмә мә куы арвита, уымәй фәтарстән, мә кьухфыстмә февнәлдтон әмә талф-тулфәй срацыгътон:

– Цыбыр рәстәгмә йә машинкәйә рамыхуыр кәндзынән әмә дәм әй фәстәмә әрбахәсдзынән.

– Тагъд ыл ма кә. Аивадон уацмыс ләмбынәг куыст домы. Дәхима уал әй бафснай, стәй йә дзәвгар рәстәджи фәстә райс әмә йә ләмбынәг бакәс, цы рәдыдтытә дзы бауагътай, уыдон сраст кә, машинисткәмә йә ратт әмә та йыл биноныг бакус. Дә зәрдә йәм куы нал әхсайа, уәд әй әрбахәсс әмә йә секретарьмә ратт, – зәрдәхәлар хистәрау мын фәлмәнәй дзуры Уырысхан, фәлә мә цәсгомы хуыз йә зәрдәмә нә цәуы, әвәццәгән, әмә йә хъәләсы мыртә уайдзәфырдәм здахы: – Ёрыгон адаймаг әнәдомд байрагәй уәлдай нәу, йә бәттәнтә размә фәтоны әмә йә әппәт хъуыддәгтә дәр уыциумә саразын фәфәнды. Афтә фенхъәлы, цыма зәхх дәндагәй бахсынзәни кәнә кьәдзәхтә афәлдахдзәни, фәлә цард әнә фыдәбонәй никәмән ницы дәтты. Алцыдәр дзы тыхист кәнын хъәуы, уәлдайдәр, прозаикән. Әнцон куыст нә равзәрстай әмә йәм хъуамә цәттә уай. Толстой «Анна Каренина» фынддәс хатты рафыста...

Йә ныхәсты цыдәр рәстдзинад кәй ис, уый әмбарың, фәлә мәм цәмәндәр ахәм хъуыды ‘взәры, цыма сә мәнәй фервәзыны тыххәй дзуры, куыдфәндыйә, ницы ‘нхъәләй, былалгъәй,

æмæ мæм нæ хъарынц, Кæд мыл не ‘рвæссы, уæд ыл мæхи тыххæй цы ныхасын? Бæсты бикъ, комы дæггæл мын куына у, мыййаг. Æндæр искæмæ йæ ахæссин, фæлæ кæмæ? Амæй хуыздæр зæрдæ мæм чи бадардзæн? Нæ фысджытæй иуы дæр лæгæй-лæгмæ куына зонын, се ‘ппæт дæр мын æцæгæлæттæ куы сты, уæд мæм дзы хионы цæстæй чи ракæсдзæн? Иннæтæ фыддæр куы разыной, уæд ма амæ цы цæсгом æрбатæрдзынæн? Цыфæнды зынай дæр мæ йемæ сразы уæвын хъæуы.

Мæ къухфыст стьолай систон æмæ йæм ахæм цæстæй кæсын, цыма йæ разы исты аххосджын фæдæн, æмæ мыл йæ зæрдæ худы. Ардæм цæугæйæ йыл æрхъæцмæ дæр нæ хъæцыдтæн, дунейы хæрзтæй йын стырдæр аргъ кодтон æмæ йын авгау æрхуынай тарстæн, ныр та мæ гом папкæйы хæрзаслам гæххæттытæ уынын. Афтæ мæм кæсы, цыма сæ ме ‘дылы фыдынд зылынмылын фыстытæ ноджы асламдæр кæнынц, æмæ мæ зæрдæйы дæлзыныггæнæг æнкъарæнтæ æвзæры. Мæхи сæ куы бахизин, уый мæ фæнды, фæлæ мыл æгæр æнувыд сты æмæ мын ницы ком дæттынц. Мæ папкæйы фæлмæн синæгтæ кæрæдзиуыл бæттын, фæлæ сæм нæ арæхсын. Æнæ бастæй йæ мæ дæларм атыстон æмæ мæхи сабыртæгæнгæйæ æддæмæ фæцæуын. Зыбыты дзæггæлы йыл дызæрдыг кæнын. Баххуыс кæнынмæ мын куына хъавыдаид, уæд мын мæ уацау йæ къухтæм исгæ дæр нæ ракодтаид. Æнæ радзур-бадзурай мæ консультанттæм арвыстаид æмæ мæ фервæзтаид. Иугæр æм æркасти, уæд мæм йæ цæст фæдарынмæ хъавыди, фæлæ мын мæ хылы-мылы фыстытæ куыд хъуамæ равзæрстаид?

* * *

Зæрдæ цы зæгъы, цæст дæр уый уыны. Мæ риуы ‘нцад змæлы æмæ мын ныфсытæ æвæры. Амæй фæстæмæ – дæ лæджыхъæд æмæ дахæдæг! Æппындæр сæ мацæмæй тæрс, стæй сæ æфсæрмы дæр ма кæ. Сæхæдæг дæр арвæй стъалытæ не скъæфынц. Дæ риуы ‘мбæрц размæ цу, æмæ сæ исты ратонæй. Тæппуд магуыр у. Кæд мæ фыццаг фембæлдæй бынтон разы нæ дæн, уæддæр мæ зæрдæ сæттын нæ уадзын. Мæ къухфыст рæбыноз бафсайдтон æмæ æнхъæлмæ кæсын. Цæмæ, уый мæхæдæг дæр нæ зонын. Æмгъуыды саг – æнæ дымæг. Куыдз æнхъæлмæ кæсынай зæронд кæны. Ацы дыууæ æмбисонды мыл иумæ куы ‘рцæуой, уымæй тæрсын, фæлæ цы мæ бон у? Иугæр симды бацыдтæн,

уæд мын фæстæмæ здæхæн нал и. Мæ уацау мæ рæбыны дарын æмæ йæм цыбæлхуызæй бакæс-бакæс кæнын. Иу афон æй райсын, цыдæртæ дзы срæст кæнын æмæ та йæ фæстæмæ йæ бынаты сæвæрын. Цалынмæ йын йæ хъысмæт базонон, уæдмæ æндæр уацмыс райдайын мæ зæрдæ нæ комы. Афтæ мæм кæсы, цыма уæд мæ уарзон хъæбулыл гæдзрахатæй рацæудзынæн. Сыдæй мæлæг адæймаг дзаджджын фынгмæ йæ комыдæттæ уайгæйæ куы кæса, уыйау æм мæ бæттæнтæ тонын. Бонтæ æмæ къуыритæ æбæрæг дунемæ мæ иувæрсты куыд цырынæй лидзынц, афтæ мæ тас тыхджынæй-тыхджындæр кæны. Мæ цард куы аивгъуыйа, æмæ мæ къухы ныффыссын куы ницыуал бафта, зæгъгæ, йæ арæхæй-арæхдæр исын, æмæ мæм иу хаттæй иннæ хатмæ цымыдисагдæр кæсы, йæ цаутыл ын тынгæй-тынгдæр æууæндын, йæ фæзминаг хъайтарты йын фылдæрæй-фылдæр уарзын. Мыхуыргæнæгмæ йæ куы раттин, уый мæ фæнды, фæлæ лæвар кусæг аргæ не скæндзынæн, æхца та мæнмæ нæй, æмæ мæхимидæг тыхсын. Мæй дыууæ туманы æмæ æхсæз сомæй куы цæрай æмæ мамæлайы къæбæр куы хæрай, уæд дæм машинисткæйæн æхца кæцæй хъуамæ уа?

Мæ бира æнæлыггонд фарстытæм ма ацы фарст дæр бафтыд æмæ мын мæ зæрдæйы хъæдгæттæ агайы. Æнæ мыхуыргондæй мын мæ иу уацмыс дæр кæй ничи райсдзæн, уый бамбæрстон æмæ та мæ ных вагзалмæ сарæзтон. Кæддæр Уæрæсемæ тындзгæйæ æнхъæл уыдтæн, ме ‘нæуынон чъизи вагæттæм хæстæг дæр нал бацæудзынæн, фæлæ царды карз æцæгдзинад мæ рæузонд «æнхъæл»-æй тыхджындæр разынд æмæ та мыл цагъайраджы къæлæт сæвæрдта. Мæ хиды мæцгæйæ цалдæр боны сау дурæвзалы къæдзбелæй фæкалдтон, æмæ мæ хъару басасты, фæлæ уыйхыгъд мæ уацмыс фыццаг хатт урс гæххæттыл аив мыхуыргондæй федтон, æмæ дзы мæ зæрдæ барухс и. Афтæ мæм кæсы, цыма йæ хъуыдытæ æмæ йе ‘нкъарæнтæ дæр цæхæр скалдтой æмæ дзæвгар фæхъæздыгдæр и, цыма мæн дæр нал у, фæлæ цавæрдæр курдиатджын фыссæджы у. Хион цæсты кæй нæ ахады, уый мæм ныры хуызæн никуыма бахъардта, æмæ мын фæхъыг и, фæлæ мæм уæддæр арф кæмдæр сæрыстырдзинады уылæн гуыры, мæ буарыл хъарм уддзæфимæ сабыргай хæлиу кæны æмæ мæ йæ уæлныхты исы. Сæйраг редактор мын æй æхсызгонæй кæй бакæсдзæн æмæ йæ хицæн чиныгæй кæй рауадздзæн, ууыл дызæрдыг нæ кæнын. Ирон фысджытæй кæй

уацмыс нæ бакастæн, ахæм нал баззади, æмæ дзы иумæ дæр мæ уацауы хуызæн нæй. Мæнæн бынтон æндæр у, мæ дунембарынад дæр, мæ хъуыдыкæнынад дæр, ме ‘рмдзæф дæр. Хистæртæй иуы фæдыл дæр нæ цæуын, иуы дæр дзы нæ фæзмын. Мæхи сæрмагонд фæндаг агурын, æмæ мын уый хъуамæ Уырысхан бафиппайа, хъуамæ йын стыр аргъ скæна. Æнæмæнг афтæ кæй уыздæн, ууыл фидарæй æууæндын æмæ йæм ацы хатт разæнгарддæрæй цæуын. Йæ секретарь дæр мæм раздæры хуызæн фыдынд æмæ знæтхуыз нал кæсы. Мæ къухфыст исгæйæ цыма йæ мидбылты дæр бахудти. Гъер ма мæм æххæст Уырысхан дæр куы бахудид æмæ мын, мæ былъцъæрттæ кæмæ хæрын, уыцы ‘хсызгон хабар куы фехъусын кæнид, уæд зæххыл мæнæй амондджындæр адæймаг нал уайд. Кæцæйдæр мæм фæлмæн музыкайы зæлтау ивылынц йæ сабыр хъæлæсы ‘нцойдæттæг мыртæ æмæ мын, мæ риуы цы сойын цырагъ судзы, уый хуысын нæ уадзынц.

«Дæ уацау фæрæстмæ, æмæ дын æй рауадздзынæн».

Дун-дунетыл мæ ацы ‘мбисонды ныхæстæй тынгдæр фехъусын ницы фæнды. Æппæт хæрзтæй мæ хъæуы ‘рмæстдæр мæхи къухæй фыст чиныг. Мæ зæрдæйы сæйраг бынат чи ‘рцахста æмæ мæм удæгас адæмай чи фæхæстагдæр и, йæ узал дадзинты мæ хъарм туг кæмæн бауагътон æмæ иудадзыг зæрдæбын ныхас кæимæ фæкæнын, уыцы хъайтарты хъуамæ дзыллæтæ сæхи цæстæй феной æмæ сыл бацин кæной. Хъуамæ мын Ацырухсы Лейлæ, Изольдæ æмæ Джульеттæйы хуызæн бауарзой æмæ йын йæ кæуинаг хъысмæты æгъатыр цæфтæ банкъарой.

Ацырухс æй барæй рахуыдтон. Кæд æй дурзæрдæ фыдгæнджыты фыдæх абухгæ цæугæдонмæ баппæрста, уæддæр йæ зæрдæйы рухс нæ бамынаг и. Зæххы алыварс зилы æмæ рæстагæй-рæстагмæ йæ райгуыран хъæуы сæрма арвæрттывды хуызы ‘рбаздæхы. Зынаргъ мын у йæ суадоны ‘нгæс сурæт, æмæ мæ фæнды, цæмай цъæх арвы риуыл Бонварнонау цахæртæ кала æмæ уырдыгæй адæммæ дзура:

«Фæлмæндæр ут, мæ хуртæ, æмæ уæ мæ хъысмæт макæйуал басудза. Карз адæймаг тугдзых сырдаёй æгъатырдæр у, æмæ карæдзи бахæрынаёй уæхи хъахъхъæнут».

Уыцы ныхæстæ æз куыд бæстон хъусын, адæм дæр сæ афтæ куы фехъусиккой, уæд нæ зæхх хæрамдзинадæй ссыгъдæг уайд. Кæй сæ фехъусдзысты, ууыл та дызæрддыг нæ кæнын, æцæг мæ

уацау чиньгәй раңауәд. Афтә әнхәәлын, цыма сьл дзәм-дзәмы донау сахаддзәни, әмә быхсын, әнхәәлмә кәсын. Иуәй-иу хатт стьхсын, әмә мә зәрдә йәхимидәг бампылы, стәй та дзы туг ахъары әмә йе ‘буалгъ әлхъивәнәй феуәгъд вәййы. Мә цәсгом рауагъдадмә баңауын нал хъәңы, фәлә мә рохтыл хәңын нә фәразын, әмә йыл мәхи куы иуырдаем ахафын, куы иннәрдәм. Кәд мыл сәйраг редактор әнән-хәәләджы сәмбәлид әмә мә фефсәрмы уайд. Мәсты кәнын әм куы райдайын, уәд та мә тәригъәдгәнаг зәрдә йә фарс фәвәййы, әмә мә дызәрдыг хъуыдытыл бафтауы. Кәд әй йә бирә куыстытәй мәнмә нәма ‘вдәлы. Кәд тьхст рынчын фәңи әмә реанимаңимә бахаудта. Кәд ыл исты фьдбылыз әрңыди, әмә йә сау чырыны хуыссы... Нә, нә! Уыңы бәлләхәй йә Хуыцау бахизәд. Афтә кәсын мәм райдайы, цыма мәм иннә фьсджытәй ахәм хорз зәрдә ничиуал бадардзәни, әмә йын мәлынай стәрсын. Йә секретарьмә къәмдзәстыгхуызәй мәхи байсын, әмә та йә пьхңыл сәр «нәма», зәгъгә, батилы. Рәстәгән та бауромән нәй. Згъоры, тәхы размә, мә хуызән әдылы романтикты йә быны ссәнды сә гыңңыл бәллиңтә әмә ниңәйаг сагъәстимә. Уырысхан мәм цас әрагмәдәр дзуры, уыйас мәм әвзәрдәрәй зыныңц фьсджытә, тынгәй-тынгдәр сәфы ме ‘ууәңк, әмә мә маст фыңы мә риуы, фәлә йәм уәддәр, мә цәстытыл цы чиньг уайы, уый фесафыны хъару нәй. Мәсыгау әнәфәңудгәйә ләууы мә разы әмә йә бы-натәй змәлгә дәр нә кәны, уәлдайдәр ныртәккә, дыууә-изәрәстәу, зәрин хуры тынтә мә куы батавтой, уәд...

Ныгуыләныл цыма егъау арт бандзәрстәуыди, уыйау кәрәй-кәронмә пиллон калы. Судзыңц хәхты цъуппытә, судзыңц уар-дихуыз әврагътә. Мә цәст цыдәриддәр ахсы, уыдон иууылдәр сәнт-сырх зәрәхсиды цардбәллон ахорәнтәй фәхъәстә сть, әнахуыр рәсугъд әрттывд кәнынңц әмә мын мә зәрдәмә цины ‘нкъарәнтә хәссынң. Мә райсом абонәй райдзәстдәр кәй уыздән, ууыл фидарәй әууәндын әмә сәйраг редактормә мә базьртыл фәтәхын. Кәдәй-уәдәй мәм йә секретарь фәхабар кодта, дә уаңмыс дьн бакасти, зәгъгә, әмә мә къәхтә зәххыл нал хәңыңц. Мәхиңәй тынгдәр цин кәнын Аңырухсы тьххәй. Рәхджы талыңг ныккәндәй мәнә аңы рухс дунемә рахиздзән әмә сьгъдәг уәлдәф йә риуыдзәг суләфдзән. Уыңы хорздзинад Уырысханәй аразгә у. Куы йә бафәнда, уәд әй ничи бахъыгдардзән.

Хуыцаумæ кувын, цæмæй йæ бафæнда æмæ мын литературæмæ фæндаг акъæртт кæна. Стыр хæзнайау æй мæ риуы хæсдзынæн, æрмæст мын мæ фæлмæст зæрдæ барухс кæнæд.

Мæ ныхмæвард хъуыдытæ æмæ æнкъарæнтæ мæ цæсгомыл куыд нæ фæбæрæг уой, ууыл архайын, мæхиуыл тыххæст кæнын, афтæмæй йын йæ кабинетмæ фæцæуын.

– Нæмæн дын куы уайд, уæд дæ ныртæккæ мæнæ ам саубыны над фæкæнин! – хъуысы мæм йæ дæрзæг хъæлæс. Цæй тыххæй, зæгъгæ, йæ бафæрсынмæ хъавын, фæлæ ме ‘взаг мæ коммæ нæ кæсы. Цыма мæ электрон тых æрцахста, уыйау мæ зыр-зыр цæуы. Мæ сæрымагъзы та сырхзынг телтæ згъорын райдыттой, æмæ куыройы цалхау зилы. Ме уæнгтæ бадон сты, æмæ мæхицæн ахауынай тæрсгæйæ стъолы тигъыл фæхæцыдтæн, фæлæ мын уый дæр ницы ‘ххуыс кæны. Истæуыл тынг куы стыхсын, уæд мæ хуыссæг ацахсы, æмæ мæ мæ зæнгтæ нал фæуromынц. Æрбадын мæ хъæуы, науæд пъолыл æрфæлдæхдзынæн æмæ фæхуди наг уыдзынæн. Бандоныл мæхи ‘руагътон æмæ цыдæр æрбадæн, фæлæ йын уæддæр йæ уайдзæфтæ уæзхъусбынай ахсын:

– Ай цы ныффыстай?! Нæ царды цыдæриддæр æвзæрдзинадæй ссардтай, уыдон иууылдæр æрæмбырд кодтай æмæ сæ мæстæлгъæдæй равдыстай! Адæмы зонд дæ иу уацауæй айвынмæ хъавыс?! Фыссæджы хæс къахæварæнтыл зилын нæу, фæлæ – цардхъом фæлгонцтæ аразын! Не ‘хсæнад куыд рæзы, æмæ нæ цард куыд хъæздыгдæргæнгæ цæуы, уымæ дæ кæсын хъæуы, ды та нын нæ зæронд фæлхæрдтæ хурмæ ракалдтай æмæ бæстæ смагæй байдзаг кодтай! Чиныгкæсæджы царынмæ сразæнгард кæнын хъæуы, ды та йын йе уæнгтæ марыс! Дæ алыварс æндæр куы ницы уынай, уæд дæ фыссæг никуы рауайдзæн, æмæ дæ рæстæг дзæгъæлы фесафдзынæ!

Уырысхан æнæрлæугæйæ дзуры, цыма стыр фыдракæнд сарæзтон, уыйау мæм хыл кæны, стъол тымбылкъухæй хойы, фæлæ мæм йæ ныхæстæ нæ хъарынц, уымæн æмæ сын сæ рæстдзинад райсын нæ фæразын. Мæ акомкоммæ уынын мæ марæджы æмæ мæ фæнды йæ хурхыл ныххæцын, фæлæ мæ бон сыстын нæу. Мæ къæмисæнтæ æддæмæ ратонынц, æмæ мæ сæ рыст хъуыды кæнын нæ уадзы. Дарддæр цы бауыдзынæн, уый мæт дæр мæ нал и, бæллын æрмæстдæр ардыгæй алидзынмæ æмæ мæ сæр бамбæхсынмæ. Фиппаинагтæм æнхъæлмæ кастæн,

фәлә ахәм әвирхәу критика фехъусынмә цәттә нә уыдтән, әмә мәхи афтә әнкъарын, цыма мыл зәй ракалди, әмә ныртәккә йә быны фәхуыдуг уыдзынән.

– Цард ахәм тар ахорәнтәй ныв кәнгә нукуыма фәдтон! Әппындәр дзы рухсы цъыртт нәй! – хъәрәй мемә загъд кәны Уырысхан, әмә мәм афтә кәсы, цыма йә, мә фыссын куы ныууадзин, уымәй тынгдәр ницы фәнды. Йә бәллиц сәххәст кәнынмә мә бираә нал хъәуы. Йемә разы дән, әрмәст мын мә сәр дзәккорәй мауал хойәд. Цас мә тынгдәр әфхәры, уыйас мыл мә зындзинәдтә уәззаудәрәй әнцайынц, әмә мә зәрдә ницәуылуал хәцы. Әрәджиау басабыр и әмә мәм әнахуыр каст кәны. Әвәццәгән, мә цәсгом ныффәлурс и, әмә куы фәсур уон, уымәй тәрсы. Электрон тых мын мә сәрымагъз сабыргай суагъта, әмә дзы сырхзынг телтә нал згъоры, мә къәмисәнты дзәхст-дзәхст чысыл фәмынәгдәр, әмә мәхимә әрцыдтән.

– Ныр дәм Шекспир, Гоголь, Гюго, Бальзак, Мопассан, Достоевский, Чехов, Драйзер әмә Къоста. «Король Лир», «Гамлет», «Мертвые души», «Ревизор», «Отверженные», «Отец Горио», «Милый друг», «Пышка», «Преступление и наказание», «Униженные и оскорбленные», «Палата №6», «Американская трагедия» әмә «Ирон фәндыр» куы ‘рбахәссиккой, уәд сә цы дзуапимә арвитис? Уыдонән дәр сә уацмыстәм рухс уадзын кәнис әви сә цардхъом фәлгонцтә домис? – фәрсын әй фәлмән хъәләсәй. Уыйбәрц дәнцәгтә әрхәссын әнхъәл мын нә уыди, ме ‘дзәсгом әлхыскъмә та әппындәр не ‘нхъәлмә касти әмә фәджих и, стәй мәм йә амонән әнгуылдз әртхъирангәнәгау батылдта.

– Уыдон әбуалгъ капитализмы удхар кодтой әмә йын йә сырды миниуджытә критикон реализмы методәй әвдыстой, мах та адәймагуарзон әхсәнады цәрәм әмә хъуамә соцреализмы методәй пайда кәнәм! Әрмәстдәр соцреализмы методәй! Уый нә фәтәджы домән у, әмә йә хъуамә әнә уәлдай рахъуыдыбахъуыдыйә әххәст кәнәм! Йә уац ын ләмбынәг бакәс әмә йә дә зәрдыл бадар. «Партион организаци әмә партион литературә» не ‘платән дәр зондамонән чиныг у. «Литература хъуамә партион суа, социал-демократон механизмы «колесик» әмә «винтик». Фесәфәнт әнәпартион литератортә!» – афтә нәм сидти Ленин.

– Гениимæ быцæугæнгæйæ мæ тъанг аскъуындзæни, фæлæ, мæнмæ гæсгæ, фыссæг хъуамæ иу партийæн дæр ма лæггад кæна, хъуамæ цыфæнды тыхджын механизмæн дæр «колесик» æмæ «винтик» уæвын йæ сæрмæ ма хæсса, хъуамæ æппæт партиты сæрмæ лæууа æмæ йæ хъуыдытæ сæрибарæй дзура. Æрмæстдæр уæд бауыдзæн йæ бон милуангай дзыллæтæн ахадгæ уацмыс ныффыссын.

– Дæ буржуазон цæстæнгасимæ кæдæм бахаудзынæ, уый зонис?

– Зонын, фæлæ дзы нæ тæрсын, уымæн æмæ соцреализмы методæй фыст уацмыстæй ме сæфт уынын, æмæ былалгъ ныхас кæныны бæсты ахæстоны баддзынæн.

– Иу бон дзы куы абадис, уæд цæуылфæндыдæр сразы уаис. Соцреализм дæ зæрдæмæ цæмæй нæ цæуы?

– Æмæ цæмæй хъуамæ цæуа? Æхсæнад æмæ адæймаг куыд сты, афтæмæй сæ ма ‘вдис, фæлæ куыд хъуамæ уой, афтæмæй, растдæр зæгъгæйæ та дæ парти куыд домы, афтæмæй. Æмæ уæд рæстдзинад та цы хъуамæ фæуа? Æви уый литературæйæн уалдай сыдзылбæттæн у?

– Алы цардарæзтæн дæр йæхи рæстдзинад ис, æмæ йе ‘ппæт фæрæзтæй дæр уый хъахъхъæны.

– Цардарæзтæн нæ зонын, фæлæ литературæйæн æрмæстдæр иу рæстдзинад ис, æмæ дзы куы фæцух вæййы, уæд капеччы аргъ дæр нал фæкæны. Æз мæнг бындурыл амад тыхарæзт уацмыс мæ къухмæ куы райсын, уæд дзы мæ зæрдæ схæссы, æмæ йæ, дарддæр цы ран у, уырдаæм ныззыввытт кæнын. Йæ автор æй цавæр цардарæзты, цы уавæрты æмæ цавæр методæй ныффыста, уый мæ нал фендавы.

Уырысхан мæ кæй стыхсти, уый йæ цæсгомыл бæлвырд фæбæрæг и. Мæ уацау мын йæ къухы чъылдымæй æнæрвæссон схуыст æрбакодта æмæ фидарæй загъта:

– Ахæсс æй æмæ йæ фесаф! Ахæм уацмыстæ куы фыссай, уæд дын сæ мыхуырмæ хæстæг дæр ничи бауадздзæн!

– Ау, æппындæр дзы хорзæй ницы ис?

– Цыдæртæ дзы ис. Де ‘взаг хъæздыг у, стæй æрдзы нывтæ кæнынмæ дæсны дæ. Сюжет аразынмæ æвзæр нæ арахсыс. Чыныгкæсæджы де ‘рмæгмæ кæй цымыдис кæныс æмæ йæ дæ фæдыл кæй сайыс, уый хорз у. Бирæ фысджытæ цард нæ зонынц, биноныг æм нæ кæсынц, фæлæ йæ се ‘нгуылдзтæй цъырынц. Адæймаджы

миддуне бамбарынхъом не сты, æмæ сæ хъайтартæ ницы архайынц, чыныгкæсæджы раз цардæгасæй не змæлынц, фæлæ æндзыгæй лæууынц. Ды уыцы низтæй нæ хъæрзыс, æмæ дæ исты рауайдзæн, æцæг не ‘хсæнадмæ дæ цæстæнгас аив...

– ... Æмæ æнахуыргонд къуымых фæсивæдæн коммунистон партийы куырыхон разамындæй ног цардмæ сæ зондахаст куыд ивы, колхозты æмæ совхозты, фабрикты æмæ заводты фырцинай суртæ-уадзгуытæгæнгæ дысфæлдæхтæй куыд кусынц æмæ кæрæдзийы хорздзинадмæ бæлгæйæ коммунизмы бæрзæндгæм куыд тындзынц, уый æвдис, нæ? – комкоммæ йын худын йæ ницæйаг æдзæхх уацмыстыл, æмæ йæ сæр разыйы тылд кæны.

– О, о. Уыцы фæндагыл куы ацæуай, уæд дын дæ рух курдиатæй æппæлдысты, чингуытæ дын уадздзысты, æмæ ма сын гонорары æдде премитæ дæр исдзынæ, адæмон фыссæджы ном дын ратдзысты, стыр бынаты дæ сæвæрдзысты, æмæ цардæй къæртт æппардзынæ.

– Ды мæ уæлæнгай журналисты фæндагыл æрвитыс, мæн та адæмы аккаг уацмыстæ фыссын фæнды, æмæ кæрæдзи нæ бамбардзыстæм, – мæ фындзы бын бахъуыр-хъуыр кодтон æз, мæ папкæ стъолоæй систон æмæ уæззауæрдæйæ уынгмæ ахызтæн. Разæй та мæм ницыуал зыны, æмæ куырмæджы цæуæгау кæдæмдæр æнæбары хылын. Районы газетæй цы ныхкъуырд райстон, уый мæм ацы æвирхъау фембæлдимæ абаргæйæ фæлмæн рæвдыды хуызæн кæсы. Уæд ма мæ зæрдæ цæуылдæр дардтон, фæлæ ныр мæ ныфс бынтондæр асасти, æмæ мæ нысан дзæбæх нал уынын. Æгæрон тас мын ме уæнгтæ сбаста. Æххæстæй нырма ныр райдыдтон æмбарын, цы æгъатыр дунемæ бахаудтæн, уый. Уырысхан йæхи куыдæй æвдисы, уымæй бирæ тæссагдæр у. Курдиат æм нæй, афтæмæй йæ бæрзонд къæлæтджыны сбадын кодтой, æмæ йæ мадызæнæджы дæр рауагъдадмæ хæстæг нæ бауадздзæн, йæ зонд хицауады зондимæ куынæ бада, уæд. Æцæг литературæйæн у йæ цыфыддæр знаг, æмæ сæрибар хъуыдыйæн йæ уидæгтæ хус кæндзæн, цалынмæ хицау уа, уæдмæ. Хицау та уыдзæн æдзухдæр, уымæн æмæ йын йæ бынаты, йæхи хъуыды кæмæ уа, ахæм курдиатджын фыссæджы нæ сæвæрдзысты. Сæ машинæ хорз кусы, æмæ дзы тæрсын, абоны онг куыд никуыма тарстæн, афтæ. Мæ риу сафтид и, æмæ дарддæр цы кæнон, уый нæ зонын. Афтæ мæм кæсы, цыма мын ме знæгтæ мæ алыварс сындз телæй быру сарæзтой æмæ

мын ма фæндагтæ æрæхгæдтой. Ма чысыл Ирыдзыхъхы æнæрцæф лæппутæ ма уыдаид, уымæн уæвæн нæй. Чи зоны, уыдоны дæр мæнау сæ ныфсхаст хъуыдытæ æргомай зæгъын фæндыди, фæлæ сын уæртæ уыцы газоны хуызæн сæ сæртæ акъуырджой, хорзæй, æвзæрæй сæ сæмвæз кодтой, æмæ æнæзæрдæисгæ фаззæттау уыциухуызон æгъуыз уацмыстæ æзфæраздæронæй скъæрынц.

Адæмы хъæртыл сахуыр дæн, æмæ Уырысханы æлхысчъытæн дæр бабыхсин, фæлæ йæ фыдæх хуымæтæджы хъæртæй арфдæр æмбæхст у, æмæ ма уый æппæтæй тынгдæр тæрсын кæны. Газонтæ чи 'хсæды, уыдон бирæ сты, æмæ сæ иуæй куы фæрвæзон, уæддæр мыл иннæ йæ хæсгард æрбауадздзæн..

Æрæджы дæр ма зæрæхсид пиллон арт кæм уагъта, уым ныр арв тарæй-тардæр кæны. Афтæ зыны, цыма дзы хурæн йæ кой дæр никуы уыди. Фырцинæй тыбар-тыбур чи кодта, уыцы цардæгас хæхтæ къулыбадæг усы нымæтын ехсы цæфæй æнæуд сау дуртæ фестæдысты æмæ мæм æлхынцъæрфыгæй кæсынц. Ма райгуыраен бæстæ мæм уыцы уæззау дурты цæндæй зыны æмæ ма йæхицæй тæрсын кæны. Кæд ма гыццыл уарзон раст уыди, æмæ ма Уæрæсейæ ардæм цæуын нæ хъуыди? Ланæ, Ланæ, мæнæй фондз азы кæстæр уæвгæйæ ма фондз хатты зонджындæр разындтæ. Куыд æдылы дæн, куыд! Ме сфæлдисæг æрдз мын æппындæр куыд ницы радта!

Ма сæрмæ дыууæ къухæй фæлæбурдтон, æмæ ма папкæ ма дæлармæй æрхаудта. Цы у, уый фыццаг æмбаргæ дæр нæ бакодтон, стæй ме 'муд æрцыдтæн, зæххæй йæ систон æмæ цæугæдонмæ махи байстон. Терчы уылæнтæ абухгæ уырдыгмæ згъорынц æмæ мыл худæгæй мæлынц. Ма уацауы сæйраг хъайтар, сæууон æртахæй æхсад уардийы хуызæн сыгъдæг чызг, уæртæ уыцы 'хсæрдзæны бацарæфтыд и, æмæ, йæхæдæг куыд фесæфти, афтæ хъуамæ йæ номарæн уацау дæр фесæфа. Ма тых, ма бонæй йæ фехстон, æмæ йæ чъизи уылæнтæ чыр-чыргæнгæ семæ аскъæфтой. Æххуысагур ма мæм цалдæр касты 'рбакодта, стæй знæт уылæнты хъуырдухæнгæнгæ æрбайсæфти, æмæ та мыл дунæ баталынг и...

Уыдзæн ма

ХЪОДЗАТЫ Ахсар

МÆ УРС СÆРЫ СÆРИБАР

ПОЭТ

(Грекъаг поэты мотивыл)

Æз иу уысм дæр æгуыст нæ уыдтæн,
мæ удæй цагътон арт:
æхсæв уа, бон – уæ удтæм
æвгæдтон арв, æвгæдтон арв.

2011

ÆГУЫППÆГ ХЪÆР

*Дзиццæмæ мын чи бадзурдзæни?
Адæмон зарæггæй*

Кæддæр дæ ном мæ удрындыл ныффыстон,
Дзиццайы ад мын кодтай ды, Ирыстон, –
дæу уарзын мын нæ бауарзта дæ цæст:
айдагъ ном ма дæ баззадис æрмæст.

Æмæ фæци мæ удаист æртывæр:
Дзицца дæр нал и, чи бадзура, уый дæр,
лæгарæхæй нæм нал хъуысы лæджы хъæр...

Дæу уарзын мын нæ бауарзта дæ цæст:
айдагъ ном ма дæ аздадис æрмæст.

Мæ зæрдæниз, мæ сау бон дæ, мæ рыст бон.

Мæ куыдзы бон дæ базыдтон, Ирыстон.

2009

ЧИ СТÆМ?

Ма мæ фæрс: чи стæм, цы стæм?
Тонын мæ сау бонтæ ниугæ:
Нал мын и къона, бæстæ,
Ис ма мын иунæг ном – Иунæг.

Нарты фыдвæд цот – æлгъаг:
хионтыл ардауæм знæгты.
Скæнæм æрвадæй ызнаг,
знæгтæй – фæтæгтæ.

Удцух цагъартæ – кæсæм
Фаронмæ, Знонмæ æдыхæй.
Нал хатæм, чи стæм, цы стæм, –
Фидæнæй, Фарнæй æнæхай.

Фестæм нæхицæн нæ фаг:
Къахтам нæхæдæг нæ ингæн.
Ма агур аххос, йе знаг –
ир ысты се знæгтæ ирæн!

2003.23.10, 2011.18.09

* * *

Цæй адæм ма? Цæй бæстæ ма? Цæй наци?
Дегенераци... Сау бын... Деградаци...
Вæййы нæм уыйхыгъд инаураци...

ИУНÆГ

(Монтас де Окайæ)

Иунæг дæн æз, йæ донæй чи бавдæлон,
ахæм цæугæдоны донвæдау.
Иунæг дæн æз, цæугæдоны донвæдау.
Иунæг дæн æз, донвæдау.
Иунæг дæн æз.
Иунæг дæн.
Иунæг.

2010.13.12

МИГЕЛЬ ЭРНАНДЕСЭЙ

I. Фурдмæ

Бацамон мын, сау фурды гуылфæн,
а царды цы гæнгæ у мæнæн:
маргæ
æви уарзгæ?

II. Æртæ цæфы

Æрцыдтæн уæм æртæ хатты цæфæй:
дæн уарзтæй цæф,
мæлæтæй æмæ
цардæй.

Æртæ хатты уæззау цæфтæ фæдæн:
дæн цардæй цæф,
дæн уарзтæй цæф,
мæлæтæй цæф.

Мæ зæрдæйы æртæ цæфы хæссин:
дæн цардæй цæф,
мæлæтæй æмæ
уарзтæй.

III. Сау гагуытæ

Дæ гагуыты сæнтсау рухсæй
æваст
мылаз æнусыл хурзæрин
ыскаст.

Уыд хорзæхау дæ гагуытæн
сæ рухс...
Æмæ та ног ныммылазон
æнус.

IV. Дæумæ фæндаг

Нæу сиу кæнын мæ тых æмæ мæ бон,
бæргæ, куы фестин гоппонцъиу, йе уари,
цæмæй тæхон, уæлиауæй кæсон,
уæд, чи зоны, дæумæ фæндаг ыссарин.
фæлæ, уæууау, куы нæ арын фæрæз,
æмæ бынтон ныдздзæгъæлтæ дæн æз.

2010

* * *

Зæххы цъæхыл арвы цъæх æрзоныгуыл,
бæстæ байдзаг узæлæнтæй, рухс тынтæй.
Къаппа-Къуппа – уалдзæджы чындздзон чызгыл
бон фæвæййы хъазынтæ ‘мæ худынтæй.

* * *

Уалдзæг æрлæууыди. Къулсæр хæрис та
мин-мин æвзагæй дыбал-дыбул систа.

* * *

Бахуыскъ, нал и суадон, –
донхæрис кæуы.
Сау пæлæзау й’ аууон
фæсæлттыл лæууы.

РУХÆНЫ МÆЙ. БÆЛЦЦОН МÆРГЪТÆ

Уæ тай-тайæ та бавдæлон нæ дыргъдон...
Рæдауæй мын цы цин æрхæссут уалдзæджы,
уый авд ахæмæй ахæссут фæззыгон.

2010.26.09

МÆ КУЫЦЗ

Куы мæ фены, уæд бацæуы йæ удæй:
йæ цæстытæй,
йæ къæдзилæй фæхуды.

2011.31.08

* * *

Цы хур зары дæ цæстыты!.. Йæ зæлтæ –
 зæлдаг тынтæ, сæ уацары фæдæн,
 æмæ кæны тыбар-тыбур мæ зæрдæ,
 тæхынæввонг – ысчындис ын кæлæн!

Мæ цинмæ, арсау, акæс-ма, нæ кæртæй
 йæ хъуынджын арм æрбаивæзта наз.
 Дæ дзырдты рухс мын суадоны цæхæртæй
 фæивддзаг вæййы, нуаз æмæ йæ нуаз!

Æмбисæндтæ! – куы бахудыс гæзæмæ,
 уæд фесты дуне уарзтбадæн, зæрин.
 Цы хур зары дæ цæстыты!.. Æдзæмæй
 хъырнын æз дæр, æфтауын ыл мæ цин.

2010.19.12

* * *

Цыма ныл арвæй арфæтæ ныууарыд,
 цыма фæци мыггагыскъуыд фыдæх, –
 Иратаманы ахæм бон нæма уыд:
 йæ ирд, йæ цъæхæй нал æфсæды Зæхх.

Сырдай, бæласæй, хилæгойæ, маргъæй –
 сты Цин-уацары, атади сæ мæт.
 Гæзæмæ сразы Дунедарæг махæй
 æмæ нын радта иу бонмæ Дзæнæт.

Зылынæй, растæй, цаудæй æмæ хорзæй –
 уæларвтæй райста алчидæр æххуыс.
 Мæнæн дæр хай – о, хорзæхтæн сæ хорзæх! –
 мæ уды арвæй разынди дæ хуыз.

2010.14.08

* * *

Хуыцау мæ домы ивар, –
 мæ тæригъæдтæ фидын:
 мæ урс сæры сæрибар –
 дæ сæрыл хаст, мæ фидæн.

2001

ÆРТЫНДÆС РÆНХЪЫ

Мой незапамятный мотив.

Леон де Грейфф

Æдзæрæг-æмæлæг.

Ирон фразеологизм

Цы мотив у!.. Зыр-зыр кæны, æрттивы.
Цы мæт ивылы? Сайы мæ, фæливы.
Мæ тугдадзинтыл атыхсы æваст
зæрин уадынды сусæг улæфт – уарзт.
Цы мотив у?.. Йæ зæрдæ мыл нæ ивы...

Фæлидзы ‘мæ та раздæхы – æгæнон.
Мæ уд ыскатай, уынæргъы. Цы кæнон?
Цы мотив у? Цы мæ мары мæстæй?
Къуыд æй æрцахсон? Нæй йын хай цæстæй.
Йæ хæтæнбæстæ – сау асæст, æрвгæрон.

Цы мотив у, цы мæтивылд – æдзæрæг!
Фыдæлты рис, фæлтæрты ис – æмæлæг...
Мæ уд мын ласы удаист-æрхæндæг.

2011.10.09

Хохы Саниба

* * *

(Монталейæ)

Изæргæрæтты узæлынц уæзданæй
мæ уды рындзыл уадымс æмæ уадынды.
Зыны мæ уатмæ: комхæлиу вулканæй
фæздæгцæгтæ æвзийгæ-тайгæ уайынц.

Мæ сау фыстытæй рухсы зиллакк разынд
сырх суарийау – æрбавзылдта йæ кратер.
Нæ цард нæм каст æгæрон, фæлæ разынд...
æгæр-мæгуыр... дæ кæлмæрзæнæй къаддæр.

2010.10.12

НЫСТУАН ИРÆТТÆМ

Ныууадзут, ирæттæ, уæ хылтæ, –
ысты хъуыддаджы лæуд уæ фырттæ:
кæнынц гыццыл лæгтæй ыстыртæ,
ыстыр лæгтæй – гыццылтæ.

1995.20.05

РОХ МÆСЫГ

Балладæ

Орущих камней государство...

Осип Мандельштам

Базыдта алцы, базыдта алкæй...
Хъавгæ æвæры сау къæйыл сау къæй.

Уе ‘взаг, о дуртæ, уарзта уый рагæй.
Дзуры ныр уемæ дурын æвзагæй:

«Дуртæ, мæ хуртæ, размæ – уæлæрдæм!
Уемæ мæ уд дæр хизы уæлæрвтæм.

Рæзы мæ мæсыг... Бацыдтæн дисы:
бон ыл уылынг æфты, ‘хсæвыгон дисны».

Хуртæ-æрвонтæ арфæ æрвитынц.
Сау сыгъдæй дуртæ судзынц-æрттивынц.

Тарцъæхы тарфы мæсыг ныгъуылы.
Арв ыл æрныллæг, арв ыл ныгуылы.

Арв ын ныккъъаннæг, арв ын ыстъæлы.
Мæсыджы бацард Бонвæрнон-стъæлы.

Тарцъæхы тарфы сфардæг и сау рындз,
Авд хойы сау рындзыл бур зæрин тауынц...

Самадта сау гуырд иры бындартæн
стъалыдзæст сау мæсыг – буцдæр лæварæн.

Иры бындартæ та?.. Дзыхъхъы, дæлиау,
дзаг фынгыл бадынц... Хистæр – сæ фыййау.

Дзыхъхъы æвзагæй сидтытæ уадзынц...
Зарынц тæеллангæй... Фосыконд уарынц...

Мæсыг та – афтид... Заууат... Æдзæрæг...
Чи уыд йæ амайæг? Чи уыд йæ кæнæг?

Дурты æвзагæй нал ис ам дзурæг,
се скъуыдты ахстæттæ скодта мæкъулæг.

Сау рындзæй хъуысы ниуын, æрдиаг:
стонг дурты удтæ курынц хæринаг.

2011.06.01

* * *

Фыдæй-фыртмæ нæй ницы хос гæртамæн,
уый адæмæн цæргæбонты – хъадаман.

2008

* * *

Нæрæмон уад, нæртон дымгæ, цы сæрра дæ –
нæ бырæттæй нын сарæзтай тырысатæ!

2006.08.03

Тыхдымгæйы рæстæг

НИЗ

Айдагъ фидæнæй цардыстæм.
Цæмæй йæ зыдтам – искæд
мах а хæлцæй ыссардзыстæм
æнæрайы низ: изгæрд?

2008

НÆ ЦИНЫ ХЪÆР

Нæ рухс фидæн! Æлгъæд ыстæм дæ рухсæй,
дæ дзæбæхтæй. Дæуæй хуыздæр нæ уыд.
Нæ цины хъæр æрвнæрæгау нæрыд,
æмæ хæссæм нæ хъæлæстæ фæсусæй...

* * *

Куы мæ рауагъта Дунемæ мæ Кæнæг,
фæкуыдтон уæд мæ мæлæтыл мæхæдæг.

* * *

Уæздандзинад куы нæ уа гены,
Лæгæй уæд рауайы гиенæ.

2011.04.02

* * *

«Ма ныццæв!» – ысдзырдта ефс.
О, фæлæ кæм хъуыста ехс!

* * *

Нæ боссты фарсмæ иу фынгыл
йæ къæбæр сойы чи тулы? –
Майдантæ, цинтæ ивылынц,
æййафы титул титулы.

* * *

Кæсагахсæджы кæф æрцахста – цъипп! –
æд æнгуыртæ, æд хъил æмæ æд хъугдæй.
Фыцгæ малæй ма райхъуысти йæ хъипп
æмæ нæргæ дæргъвæтин æмдзæгъд фурдæй:
æмбойны фурд бæрæгбонарæзт аци –
ысгуйхт кæфæн æмбу æмæ оваци.

БЫНАТЫЛМАРД

Кæрæдзи уарзтæй тайæнтæ кæнынц,
æнæрхъæцæй кæрæдзиуыл тыхсынц
Сы... æмæ Бандон, Бандон æмæ Сы...

2005

ДАУТÆ МЫЛ ЧИ МЫСЫ, УЫДОНÆН

(Жасинт Ведагейæ)

*Иттæг хорз æй зонын, дæ удхæссæг
мæ кæй уыныс, уый. Фæлæ æз æдыхст
дæн, æмæ мын мæ уу цæст куы акъа-
хай, уæддæр дæм иннæмæй хæларзæр-
дæйæ ракæсдзынæн.*

Салаг сыгъдæг Франциск

Мæ буц ызнæгтæ, райгонд уæ дæн æз.
Хæрын уын ард, æнæ сымах æнкъард дæн:
мæ намысæн æнцой ыстут, фæрæз,
мæ аххостæн, мæ айппытæн – айдæн.

Мæ уды хуымы бирæ ис къæмдзыг –
хæмпæлгæрдæг. Рæдывут æй æд уидаг.
Æз ыл æхцонæй бафтаудзынæн зынг:
сымахæн дæр, мæхицæн дæр – фæндиаг.

Кæд дидинджытæй ифтонг уа мæ хуым –
уызæни дзы уæ алкæмæн дæр хуын.

Уæ дзæбæхтæй æз никуы уыдтæн цух,
мæ хæргæнджытæ, мысдзынæн уæ хорзæй.
Æз бакувын мæ Хуыцаумæ æдзух,
кæд уын мæ бæсты саккаг кæнид хорзæх.

2010.26.12

* * *

Ирон дзырдтæ... Мæ хуыцæуттæ, мæ зæдтæ,
уæ дзæбæхтæ кæд бафиддзынæн æз?
Ныггом уын кодтон бадынæн мæ зæрдæ, –
нæ йæм тæхут... тæригъæдджын дæн æз.

1999

* * *

О, Ды мæ Хуыцау уыдтæ, Дзырд.
 Фæлæ... Гуырысхо мæ æвзоны:
 Дæу аккаг дæн, цымæ? Нæ зонын...
 Кæд мæ зæгъай Дæхицæн фырт,
 гъеуæд Дæу дæн, Хуыцау, бæлвырд.

* * *

Бад мæ зæрдæйы, маст,
 бад мæ зæрдæйы, ма ст.

2002

* * *

(Юри Мельниковæй)

Уыд махæн фыд – æрвон кад ын, нæргæ ном,
 Бæстытыхау уæлахиздзау, æппæтхъом.
 Уый ахæм фыд, уый ахæм Баба уыд, –
 нæ иуæн дæр нæ нал ныууагъта фыд.

2005

ГИЕНÆТÆ

*Лыстæг сырдатæ фæстæдæр
 Бахæрдзысты æхсæвæр!..*

Секъа

Æввонг фæллойыл рагæй ысты ахуыр
 гиенæтæ: хæдмæл æмæ уæлдай –
 сæ дарджытæ... Æрцардта та сæ стай:
 уый дысон æрхы аргæвста хъæддаг хуы.

Æввахсæй йæм гæппæввонгæй кæсынц,
 кæсынц æмæ сæ комыдæттæ уайынц,
 кæсынц æмæ зындоны зынтæ ‘взарынц,
 тыхтæ-фыдтæй сæ мондæгтыл хæцынц.

Кæд байдзаг кæндзæн ацы ‘лгъыст йæ уæцъæф!?
Уæдмæ фæуыздзæн стонг æрдонг зæрдæдзæф!
Сæ «куыд», сæ «кæл-кæл» фенцайы æваст,
«æрдиаг-худтмæ» рахизы сæ уаст.

Æмпулы стай йæ нард кусарт, йæ холы,
æнæджелбетт: йæ «уызджыты» нæ хоны...

О, Сфæлдисæг... Фæцæуы уæртæ стай,
йæ «кусартæй» ис адонæн дæр хай.

Гъей, базмæлут! Цæттæйæ та уын – минас!
Рæдув! Ыскъуын дæ сау быцъынæг! Иваз!

...Æвзæрста алчи «карз хæсты» йæ тых,
æфсæстæй ныр фæллад æрдонг фæпырх.

Уæлдайæ ма сын аздади уæлдæйттæ,
нары сæ зард уæрæххъуырæй: «Уæрæйдæ!»

2010.10.10

УМБЕРТО САБАЙÆ

I. Зонд-зонæн

Æз сæвæрдтон мæ дзурæнтыл гуыдыр.
Мæ удæн ныр уæлдай адджындæр систы
æгомьг бæлас, дурты дзугтæ, ноджы
æрмахуыр хайуан. Араст вæййын уынды,
фæцæуы уый дæр цадæггай мæ фæдыл
æхцон цыдæй. Æрмæст фæкæсы хатгай
лагъстагæнгæ – йæ ныхыфыст у ахæм,
æмæ йыл мур дæр никуы кæны мæт...
Йæ æдзæм цард нын зонд-зонæн куыннæ у!

II. Эпитафи

Æз мард адæмæн зарыдтæн цардудæй.
Мæрдудæй курын иунæг хорзæх: рохуат.

2010

СФÆЛДИСÆГМÆ

Æппæтгæнæг, Æппæтхъусæг, Æппæтуынаг,
 цы дын зæгъа зæронд лæппу, зæрдæуынгæг?
 Цы ма кæныс мæ лæгъстæтæ, мæ куывдтытæй,
 кæд мын уыныс мæ куыстытæ, мæ куыдтытæ,
 фæхъусыс кæд мæ уынæргъын, мæ рысты хъæр:
 мæ фыдызæхх, фыдбоны ир – мæ тыхсты сæр.

Уыдтай: æфхæрдæй, мастыл хъæцгæ, растыр дæн,
 уыдтай: цыдтæн хæрамы ныхмæ – растырдæм,
 зыдтай, Хуыцау: фæрæдыдтæн-иу сонт-монты, –
 ныр дæр мæ ‘взонынц алы бон фыдфæсмонтæ...

Цы ма кæныс мæ табутæ, мæ куывдтытæй,
 мæ тыхстытæ, мæ рыстытæ, мæ куыдтытæй?
 Уæддæр, – цы уон? – мæ рагон æгъдау нал халын:
 мæ тышпыртæ, мæ удаисттæ райхалын
 æрмæст Дæуæн.
 Æндæр уæдæ кæмæн?..

2011.18.09

Хохы Саниба

РУБАИТÆ

* * *

Дæуæй кæд абон ферох ис дæ хъæу,
 Дæ чысыл къæс дын хурмæсыгау нæу,
 Æцæгæлонау райсомы бон афтæ
 Фыдыбæстæ дæр нал æндавдзæн дæу.

* * *

Мæ бон æнæ мад сабийæ нæ уыд,
 Куы слæг дæн – мад мæ ноджы тынгдæр хъуыд.
 Фæзæронд дæн, уæддæр зæгъын, гъенырмæ
 Куыд фæцардтæн æнæ ныййарæг, куыд?!

* * *

Ды – адæймаг, æмæ дæм уæд æфсарм,
 Æфсарм кæм нæ уа, уым нæ уыдзæн фарн...
 Цæмæй сыгъдæгæй разына дæ цæсгом,
 Цъыфы ‘вдылд хъуамæ макуы уа дæ арм.

* * *

Рæдаудæр æмæ уарзондæр цæрæг
 Поэтæй нæй æгас дунейы лæг.
 Йæ зæрдæйы цæхæркалгæ арт, хурау,
 Поэт нæ кæны иуæн дæр хæлæг.

* * *

Ыскодта бон, æмæ æрцыд æрмæст
 Поэтгыл ныр зæххы къори фæдзæхст, –
 Æшпынæдзух уæд дидинаг æфтауид,
 Ныррох канид хылтæ, быцæутæ, хæст.

* * *

Æшпæлдзæн уый: «Мæ тыхæн нæй кæрон»,
 Йæ бынтæ стаудзæн алкæмæн æргом.
 Æз дæр фæзæгъын фидарæй: мæ хуызæн
 Зæххыл нæу уарзын иуæн дæр йæ бон.

* * *

Ирон лæг фæгад, разынди тæшпуд, –
 Фæчъизи ис мæхи сæрыл мæ худ...
 Ирон лæг фесгуыхт – фесгуыхтæн мæхæдæг,
 Йæ хъыг, йæ зынай – мастæфхæрд мæ уд.

* * *

Æгас цæуæд ирон æвзаг, æгас!
 Хъуытазмьрон, мæ удлæууæн ныхас.
 Иронау мемæ чидæрид ысдзуры,
 Ёсвæййы мын, æфсымæрау, æввахс.

* * *

Æз дæр ирон æмæ ды дæр ирон,
 Æрсагъæс кæнæм не ‘взагыл бæстон:
 Нæ йыл дзураем, нæ йæ хæссæм нæ сæрмæ, –
 Уæд сау æлгыстаг фестдзæни нæ ном.

* * *

Мæ къæсæй райхъуыст циндзинады хъæр –
 Ды дуарæй худгæ ‘рбадарыс дæ сæр...
 Фыдохы цæф мыл сæмбæлди уæхскуæзæй –
 Зымæгон бындзау бамбæхсыс кæмдæр.

* * *

Æвирхъау тохæй нал раздæхт мæ фыд...
 Нæ йæ федтон, нæ дзы зыдтон рæвдыд.
 Мыййаг, нæ тыдтон сидзæры фыдбонтæ,
 Фыды бæсты фыдыбæстæ мын уыд.

* * *

Мæ хъайтар фыд кæм баззади, цы ран,
 Нæ зоньн æз, фæлæ йын цырт æд къам
 Сæнт сау мармæрæй уæлмæрды ныссагътон...
 Йæхæдæг нæ, йæ уд ныгæд ис ам.

* * *

«Ирон фæндыр»... Æвидигæ йæ хуым,
Æсынтысти æлутон тыллæг уым.
Йæ диссаджы нæртон хъæлæсты хъазтмæ
Ныззары дæг, æрцæуы йæм кæуын.

* * *

Ирон кæд дæ, ирон туг дæм кæд ис,
Бæрзонддæр уæд Иссæйы зарæг сис.
Фыдыбæстæйы намысæн, Иссæйау,
Æхсарджынай дæ лæгдзинад æвдис!

* * *

Ныууадз дæ тох, ныссабыр у, адзал,
Сæ удтæ не сты уыдонæн дæ бар:
Къостатæ ‘мæ Шекспиртæн ис æрцæуæн,
Фæстæмæ здæхæн а дунейæ – нал.

* * *

Мæхи нæ кæнын искæмæй лæгдæр,
Нæ зæгъын: нæй мæ адæмæй хуыздæр.
Ирон кæй дæн, кæй райгуырдатæн иронæй,
Хæссын бæрзæндты уый тыххæй мæ сæр.

* * *

Цытæ барын, цы коммæгæс хæссын?
Мæхицæй кæд нæ байдыдтон тæрсын:
Мæныл æфсондз мæнгард рувæстæ ‘вæрынц,
Æмæ сæм æз æнцад-æнцой кæсын.

* * *

Бæстыл æруары дидинкъæвда сæрд,
Цъæх дуне фесты иугуырæй дзæнæт.
Фæкæсы цард мæм ацафон æнусон,
Мæн нал фæуырны ацафон мæлæт.

* * *

Фæцæрын бирæ нæу мæнмæ нымад,
Куы нæ дæ уа дæ дзыллæты ‘хсæн кад.
Мæн дуг батонын халонæй нæ фæнды,
Мæн а зæххыл цæргæсæй хъæуы цард.

* * *

Уæгъд не суадздзæни ингæны дæр мæн,
Мæ зынгхуыст риуы иу бæллиц тæлфдзæн:
Куыд цæрдзæн Ир, цы бауыдзæни сомбон,
Куы мæм ныхъхъуысид искæд бон мæрдтæм!

* * *

Æнæсарфат реформæты фыдæй
Нæ раны фестæм горæтæй, хъæуæй.
Сæудæджерыл ныххæцыдысты адæм,
Цы бон сæ ис – æндæр куыстаг сын нæй.

* * *

Æгъдау, æфсарм, рæстдзинад æмæ ‘ууæнк
Фæцæуынц былмæ, суæлæхох сыл лæг.
Цæстфæлдахæн, фæлитой миты бынæй
Зына-нæзына дарынц ма бæрæг.

ДЫУУÆ АМДЗÆВГÆЙЫ

САЙД АМОНД

«Мæ цæсты рухс, мæ уд», – мын никæд
 Дæ цæст нæ бауарзта зæгъын.
 Æз та, мæ хуыцау, о, куыд уарзтон
 Æдзух дæ цæстытæм кæсын!

Мæ зæрдæ бон дзырдта дæуимæ,
 Æхсæв мæ фыны дæ уыдтон.
 «Хуыцау, о, ма мын байс мæ амонд», –
 Æдзух мæхинымæр куывтон.

Уæд та мæм иу æхсæв мæ фыны
 Фæзындтæ: «Ма фæтæрс, æз дæн».
 Фæлæ дæм не сдзырдтон, мæ боныл, –
 Уæд æз мæрдон фынæй уыдтæн.

Мæ цæсгоммæ фæкастæ бирæ,
 Ыстæй мыл ‘рæппæрстай цæссыг,
 Æмæ уæд ракастæн, цыма мыл
 Æртылд цыкурайы фæрдыг.

Дæ цæстытæм æдзæмæй кастæн.
 Ехх, уыцы иунæг уысм, кæм дæ?
 Мæ зæрдæ сонт фæдисхъæр кодта:
 «Æнусы бонтæм ныр мæн дæ!»

Фæлæ фæсайдтой мæн мæ фынтæ.
 Æви мæ цард фын у æрмæст.
 Мæ уатмæ мæм, цыма фыдæнæн,
 Ныкъуылдта Бонвæрнон йæ цæст.

УАРЗТЫ АРТЫ

Дæ цæстытæ цъæх пиллон артау судзынц,
Цыдæр сусæг мын арты ‘взæгтæ дзурынц.

Æрду-хъуынау мæ баскъæфтой сæхимæ.
Фæрсын мæхи: «Цымæ кæм дæн, кæимæ?»

Дыууæ дихæй дыууæ арты ‘хсæн бадын,
Дыууæ зæрдæ, дыууæ уды æнкъарын.

Сæ уæлныхты мæ систой арты ‘взæгтæ, –
Уæлæрвты ахсын урсбазыр æврæгътæ.

Æндзæвы мыл сæууон дымгæйы сатæг,
Йæ хъæбысы мæ узы, цыма, уалдзæг...

Фæлæ... цыма... цыма мæ арт фæхуыссы, –
Мæ уды хъæр дæм, о, мæ бон, нæ хъуысы.

Фын кæд уыди... Цыдæр фæци мæ уалдзæг...
Æз нал æнкъарын роу уддзæфы сатæг...

ИРОН
ПРОЗЕЙЫ
АНТОЛОГИ

Фондз азы дæргъы (2003–2008) «Мах дуг» джиппы рауагъта «Ирон поэзийы антологи». Журналы ацы номырæй фæстæмæ та нæ зæрды ис, нæ прозæйы æппæты аккагдæр уацмыстæ (фыццаджы-фыццаг ацы жанры чысыл формæтæ) мыхуыр кæнын. Зындгонд куыд у, афтæмæй кæцыфæнды адæмæн дæр йæ профессионалон литературæйы ратæдзæнтæ фольклоры сты. Хуымæтæджы нæ загъта Горький: «Дзырдаивады райдайæн ис адæмон сфæлдыстады». Ирон адæмон сфæлдыстад та нæ нацийы удварны ахъаззагдæр хæзна у. Нæ фыдæлтæй нын баззад æртæ эпосы: «Нартæ», «Даредзæнтæ», «Царциаты таурагътæ», бирæ аргъæуттæ, æмбисæндтæ, таурагътæ, хъæлдзæг ныхæстæ, зарджытæ, уыци-уыцитæ, сывæллæтты фольклор æмæ а. д.

Уымæ гæсгæ уал нæ профессионалон прозæйæн сæрæварæны хуызы равзæрстам къорд уацмысы адæмон сфæлдыстадæй.

Редакци

НАРТЫ КАДДЖЫТÆ

УЫРЫЗМÆДЖЫ АНÆНОМ ЛÆППУ

Фыдаз скодта Нартыл. Тыхсын байдытой тынг, сыдæй маelynмæ æрцыдысты. Сæ ныфс асаст Нартæн, сæ зæрдæ амард, сæ къухы ницыуал æфтыдис. Уыйбæрц æгуыдзæгмæ, уый бæрц æдзæллагмæ æрцыдысты Нарты сгуыхт фæсивæд, æмæ-иу Ныхасы бон-изæрма хуысгæйæ баззадысты. Куы сæм байхъуыстаис, уæд ма æрмæст мысыдысты сæ цард. «Æз уыцы ран фесгуыхтæн, æз уæд фосы конды фæдæн», – дзырдтой-иу Нарты адæм Ныхасы бадгæйæ, æндæр сæ ничиуал кодта хорз карды кой, хорз фат æмæ æрдыны кой.

Уæд-иу Сырдоны гадза рацыд Ныхасмæ æмæ-иу адæмæн сæ сæрты рахиз-бахиз кæнын байдыдта æмæ-иу кæмæн йæ былтæ асдæрдта, кæмæн-иу йæ ‘рчы бахордта, кæмæн-иу йæ рон фæлыг кодта йæ астауыл.

Уымæй тæригъæддагдæрма ма цæмæ бакастаид адæймаг!

Иу бон куы уыди, уæд Уырымæг Ныхасмæ рацыди. Кæсы, æмæ Нарты сгуыхт æмæ фидауцджын фæсивæд цагъды мæрдтау хуыссынц уыцы ран, æмæ та сын Сырдоны гадза æнæуаг митæ кæны. Ныккæрзыдта Нарты Уырымæджы зæрдæ, йæ пылыстæг лæдзæг фехста гадзайыл, æмæ дыууæ дихы фæци лæдзæг.

Систа йæ лæдзæджы сæстытæ æмæ мæстæйдзагæй баздæхт фæстæмæ, сæ хæдзармæ. Лæдзæджы сæстытæ æрæппæрста æмæ йæ пылыстæг къæлæтджын бандоныл йæхи мæсты уагъд æркодта. Ныккъæскъæс кодта бандон йæ быны.

– Дæ къæлæт æрфгуйтæ цы ‘рталынг кодтай, уыцы мæсты уагъд цæмæн æркодтай дæхи дæ къæлæтджыныл, мæ сæры хицау? Цы кодтай, чи дæ бафхæрдта? – фæрсы йæ Сатана.

– Æфхæргæ мæ бæргæ ничи бакодта, фæлæ ма уымæй тынгдæр мæ зæрдæ цæуыл фæрисдзæн! – загъта Уырымæг. – Нæ фæсивæд æнæ хæринагæй хæрз æдзæллагмæ æрцыдысты, Нарты Ныхасы ныффæлдæхтытæ сты æмæ хуыссынц, куыд сыл не ‘мбæлы, ахæм хуыстæй. Сырдоны æнаккаг куыдз сæ сæрты

рахиз-бахиз каны, амæ кæмæн йæ былтæ асдæры, кæмæн йе ‘рчъитæ бахæры, кæмæн йæ рон йæ астæуыл фæлыг каны; уыдонæн та «ацу æддæмæ!» зæгъын сæ бон нал у. Не ‘фсин, бирæ царæнбон мын куы нæ уайд, амæ ма уыдоны иу æфсæст куы бакæнин! Уæд та сæ туг йæ бынат ссарид, сæ зæрдæ та сфидар уайд.

– Ууыл та цы мæт кæныс? – загъта Сатана. – Ацу, æрбахон сæ, æз дын сæ иу лæджы хуызæн суазæг кæндзынæн: дæлæ, нæ къæбицтæ се дзаг куы сты алы хæрд амæ алы нозтæй.

Æмæ бахуыдта Сатана Уырымæджы йæ иу къæбицмæ: къæбиц йæ тæккæ дзаг уыдис чъирийæ; бахуыдта йæ иннæ къæбицмæ: уый йе дзаг уыдис авджыдзагæй; бахуыдта йæ æртыккаг къæбицмæ: царæй зæхмæ амадæй лæууыңц кæрæдзийы уæлæ сгуытæ ‘мæ базгуытæ уыцы ран.

– Адон æппæт мын фервыстой Нарты стыр куывдтæй хуын-тæн, ном ссарынæн, – зæгъы Сатана.

Фæрухс ис Уырымæджы цæсгом, амæ дзуры Сатанамæ:

– Уæдæ барæвдз кæн дæхи: Нарт иннабонæй-иннабонмæ цы фæхъауой, уымæй дзы фылдæр ис ацы ран.

Æрбасидын кодта фидиуæгмæ Уырымæг, хорз æй бафсæста амæ йын загъта:

– Цæугæ амæ ныхъхъæр кæн Нартыл: «Йæ бон цæуын кæмæн у, уый цæугæ ракæнæд, цæуын йæ бон кæмæн нæу, уый хæсгæ ракæнут, сывæллон кæмæн ис авдæны, уый та йæ авдæн йемæ рахæссæд, – Æхсæртæггаты Уырымæг куывд каны амæ уæ хоны!»

Ацыди фидиуæг амæ ныхъхъæр кодта:

– О Нарт! Йæ бон цæуын кæмæн у, уый цæугæ ракæнæд, йæ бон цæуын кæмæн нæу, уый хæсгæ ракæнут, сывæллон кæмæн ис авдæны, уый та йæ авдæн йемæ рахæссæд, – Æхсæртæггаты Уырымæг куывд каны амæ уæ хоны!

Нарт уый куы фехъуыстой, уæд ныххæррæтт кодтой амæ æрæмбырд сты Уырымæджы хæдзармæ иууылдæр, стыраей, чысылæй. Равæрдтой фынгтæ, амæ Нарт куывды бадыңц Уырымæджы хæдзары иннабонæй-иннабонмæ.

Уæд иуахамы сæ арт æрмынæг ис. Уырымæг сыстад йæ бандонæй амæ сугсæттæнмæ рацыд. Гъа ныр сугтæ æрбамбырд кæнон, куыд загъта, афтæ сау хохæй сау тъыфыл цæргæс ратахти, Уырымæджы йæ ныхты систа амæ йæ дард, иу денджызы астæу, стыр дуры сæр æрæвæрдта.

Сау æрдиаг байдыдта Уырымæг, ацы æнамонд цæмæн фæдæн, зæгъгæ, цы уыдзынæн ацы ран, доны цъæхы йеддæмæ куынæуал хох зыны, куынæуал бæлас?!

Бады дуры сæр æмæ алырдæм хъахъхъæны. Уалынмæ æризæр ис. Куы ‘рталынг ис, уæд кæсы, æмæ донæй иу дуры рæбынæй рухс цæуы.

«Цыдæриддæр уа, уæддæр ай цию, уый куы нæ басгарон, уæд нæ уызæни», – загъта Уырымæг æмæ дуры фæрсты йæхи доны ауагъта. Æмæ иу дуармæ ныфтыдис. Дуар бакодта, æмæ йæм рауадис æртæ чызджы – амæй ай рæсугъддæр, амæй ай хæрзонддæр, ахæм чызджытæ.

– Æгас нæм æрцæуай, Уырымæг, æгас нæм æрцæуай, не ‘мцекк! Мидæмæ, мидæмæ, фысым нæм бакæн! – цинтæ йыл кæнынц чызджытæ.

Бакодтой йæ мидæмæ; кæсы, æмæ хæдзары бады зæронд ус.

– Фарн уæ хæдзары уæд! – загъта Уырымæг.

– Фæрнæйдзаг у æмæ нæм æгас цу! – дзуапп ын радта ус æмæ йæ æрбадын кодта къæлæтджын бандоныл.

Акæстытæ кодта Уырымæг алырдæм, ахаста йæ цæст хæдзары къуымты: хæдзарæн йæ бын цъæх авгай уыд, йæ къултæ – æргъæу, йæ цар – сæууон стъалы. Дис кæны, мæнæ цы хорз хæдзар ис ацы денджызы астæу, зæгъгæ.

Базыдта йæ, Донбеттыртæм кæй æрæфтыдис.

Хæдзары хъазыд иу чысыл лæппу: куы иуырдаем азгъоры, куы иннæрдæм – йæ фезмæлдыл цæст нæ хæцы, афтæ рог. Уырымæджы зæрдæ йæм бахъазыд æмæ йæм кæсгæйæ баззад. «Тæхудиаг у, ды кæй лæппу дæ!» – загъта йæхи нымæры.

– Цы хур, цы къæвда дæ ‘рхаста ацы бæстæм, мах рагæй дæр дæ фенынмæ куы бæллæм! – дзуры зæронд ус Уырымæгмæ.

Уырымæджы зæрдæ фæфидар ис, уæдæ та бынтон сæфт нæ дæн, кæд мын ацы ран дæр æмцектæ æмæ, мæ уындмæ чи бæллы, ахæмтæ разындис, уæд, зæгъгæ, æмæ сын радзырдта, куыд æгъдауай æрæфтыдис Донбеттырты бæстæм, уый.

Чызджытæ байдыдтой зилæнтæ кæнын. Кусæрттагæн ын бурæ нæл фыс æрбакодтой, Уырымæгæн æй йæхицæн аргæвдын кодтой, арт бандзæрстой æмæ йын уадидæгæн бærкаджын фынг авæрдтой йæ разы.

Уырымæг, Нарты ‘гъдаумæ гæсгæ, базыг цирхъы фындзыл бакодта æмæ кувы. Куывд куы фæци, уæд дзуры лæппумæ:

– Лæппу, рауай, ацаход, мæ хур!

Лæппу тагъд-тагъд базгъордта; Уырымæгмæ куыд фæцæй-хæцæ кодта, афтæ фæцудыдта æмæ размæ бахауди – цирхъ йæ зæрдæйы ауади.

Æрхаудта лæппу, рæсугъд æрттиваг кærкусæгдидинæгау, бацагъта йæ гæндзæхтæ æмæ уайтагъд систа йæ рæзгæ уд.

Фенкъард сты Уырымæг дæр, бинонтæ дæр. Сабийы мард чызджытæ иннæ уатмæ ахастой.

«Цæй æнамонд фæдæн ай, ацы фыдбылыз та мæм кæцæй касти?!» – загъта йæхинымæры Уырымæг æмæ фынгмæ нал æвналы.

Уæд æм ус дзуры:

– Исты ахæр, Уырымæг! Цы ‘рцыдис, уымæн фæрæз нал ис, Хуыцау ын гъенырмæ ‘рхаста йæ адзал.

Фæлæ ма цæй хæрд æмæ цæй æндæр! Уыцы æнкъардæй сыстадис Уырымæг æмæ рацыд, ус æмæ чызджыты та æдзард сабийыл кæугæ ныууагъта.

Фæстæмæ та фестадис Уырымæг, цæргæс æй цы дурыл æрæвæрдта, ууыл. Сау тъыфыл цæргæс дæр та фæзынд, систа та Уырымæджы йæ тыхджын ныхтæй, хæссынтæ та йæ байддыдта æмæ йæ фæстæмæ сугсæттæны æрæвæрдта. Уым Уырымæг сугтæ амбырд кодта йæ хъæбысы дзаг æмæ сæ æнкъардæй бахаста хæдзармæ. Нарт уæддæр бадынц куывды æмæ минас кæнынц, Уырымæджы æрбацыд сæ фиппайгæ дæр ничи бакодта.

Æрбадтис йæ бынаты Уырымæг æмæ дзуры куывды адæммæ:

– Рагон таурæгъ уын ракæнон æви арыгон?

– Рагон таурæгъ ма фехъуыстаиккам, – загътой куывды адæм, – фæлæ нын арыгон таурæгъ ракæн.

– Уæдæ уæ астæуай кæд сыстадтæн, уый зонут? – дзуры Уырымæг.– Æз ацыдтæн сугсæттæнмæ, арт бакæнон, загъгæ; сугтæ мæ хъæбысы куыд амадтон, афтæ сау хохæй ратахтис иу сау тъыфыл цæргæс, фелвæста мæ йæ тыхджын ныхтæй æмæ мæ ахаста денджызмæ. Уым мæ иу дуры сæр æрæвæрдта. Ницыуал зыдтон, цы ма акодтаин, уымæн. Изæры кæсын, æмæ донæй, иу дуры рæбынæй цæуы рухс. Мæхи ауагътон доны, цыдæриддæр уа, уæддæр æй хъуамæ басгарон, загъгæ, æмæ ныфтыдтæн иу дуармæ. Дуар бакодтон, æмæ мæм рауадис æртæ рæсугъд чызджы. Ныццин мыл кодтой, æгас нæм цæуай, не

‘мцекк, зæгъгæ, æмæ ма бакодтой хæдзармæ, йæ бын – цъæх авг, йæ къултæ – æргъæу, йæ цар та – сæуон стъалы, ахæм хæдзармæ. Хæдзары ма уыдис зæронд ус æмæ æнахъом саби. Нæ уазæджы хорз куы фениккам, зæгъгæ, мын кусарт акодтой бурæ нæл фыс. Куы сцæттæ ис, уæд мын æй ма разы æрæвæрдтой. Ракуывтон, куыд æмбæлдис, афтæ, æмæ фæдзырдтон лæппумæ, рауай, ацаход, зæгъгæ. Аæппу тагъд æрбауади, фæцудыдта, æмæ ма цирхъ йæ зæрдæйы ауадис. Фенкъард сты бинонтæ, мæхæдæг дæр, кæй зæгъын æй хъæуы, афтæ; хæргæ дæр ницыуал бакодтон æмæ уыцы æнкъардæй, хъынцъымгæнгæ, рацыдтæн хæдзарæй æмæ ссыдтæн, цæргæс ма цы дурыл æрæвæрдта, уыцы дурмæ. Уалынмæ та æртаhti уыцы сау тъыфыл цæргæс, йæ ныхты та ма систа æмæ ма фæстæмæ нæ сугсæттæны æрæвæрдта.

Сатана иннæ хатæнмæ уыцы уац куы айхъуыста, уæд фæлæбурдта йæ рустæ ‘мæ йæ дзыккутæм æмæ ныхъхъарæг кодта:

– Ма мыл фæхудут, нæ хицæутты дзæбæхтæ æмæ зæрдæтæ, ныббарут мын, уæ разы дзыххæлдæй кæй кæуын, уый: иунæг сусæг æварæн ма мын уыдис ма цæгаты, Донбеттыртæм; нæ йæ зыдта – балцы уыдис, куы райгуырдис, уæд; фæлæ та йæ уым дæр ссардта æмæ йæ æдзардæй йæхи къухæй йæ разæй барвыста мæрдтæм. Куыд ма цæрдзыстæм, нæ зæронд нын чи фæдардзæнис?!

Адæм нынкъард сты æмæ сабыргай фæцыдысты сæ хæдзæртæм.

Ныттар кодта йæхи Уырымæг. Худæгмæ нал худти, дзурагмæ нал дзырдта, афтæмæй, – уæнтæбарзонд æмæ сæргуыбырæй, – рацу-бацу кодта; рацыдис-иу Нарты Ныхасмæ æмæ-иу уым Фыд Рохгæнæн цъæх дурыл ныххуыссыд дæлгоммæ, афтæмæй цардис иу къорд рæстæджыты дæргъы.

Нарты зæрдæтæ йын дзырдтой, дæхи цы хъынцъымæй марыс, Нарты хорз Уырымæг, зæгъгæ, дæу йеддæмæ ма ахæм фыд искауыл æрцыдаид!

Æрхудти йæхиуыл Уырымæг дæр æмæ та фыццагау хъæлдзæгæй æвдисын байдыдта йæхи.

Цас рацыдаид, чи зоны, фæлæ та байдыдта куывдтæ кæнын Нарты Уырымæг.

Лæппуйæн йæ буар Донбеттыртæ йæ сыджытыл сæмбæлын кодтой, йæ уд та атахти мæрдты бæстæм, æмæ уыцы ран Барастыры уæрагыл уыди йæ бадæн. Хъуыдыгæнæг æй куы нæ уыди, уæд лæппу тыхсын æмæ æнкъард кæнын байдыдта.

Уæд æй иуахæмы Барастыр фæрсы:

– Цæмæн æнкъард дæ, лæппу?

Æмæ йын лæппу зæгъы:

– Ацал-ауал азы рацыди, мæрдты бæстæм куы ‘рбацыдтæн, уæдæй ардæм. Мæ фыд Уырымæг ма æцæгæлон адæмы кой дæр кæны, фæлæ мæ кой – нæ, марды кæнд мын нæй, иннæ мæрдтæй уæлдай дзæгъæл дæн æз ацы ран. Барастыр, курын дæ – мæрдты бæстæй мæ ауадз: æз мæхæдæг куы нæ бакæнон мæхи кой, уæд мæ фыдæй рохуаты баззадтæн. Дзырд дын дæттын: афæдзы кæндæн мæ цы хъæуы, уый куыддæр ссарон мæхи фæллоуæ, афтæ фæстæмæ ам æмбæлдзынæн.

– Дæ зæрдæхудт райсын мæ нæ фæнды, фæлæ уымæн фæрæз не ‘рцæудзæн, – загъта Барастыр. – Куыддæр мæрдтæ уый баззоной, афтæ дзы иу дæр ам нал фæлæудзæн, – ныр дæр тыххæйты лæууынц мæрдты бæсты.

– Уымæн дын æз амал ссардзынæн: мæ Аласайæн йæ цæфхæдтæ фæстæрдæм асаддзынæн; мæрдтæ мæ фæдыл мæрдты дуармæ куы фæуой, уæд сын-иу зæгъ: «Æркæсут, æмæ кæд мæрдтæй æддæрдæм уа фæд, уæд уæ нал уромын, фæлæ æвæдза фæд мидæмæ у, уæд уын дзæгъæлы змæнты, коммæ нæ кæсын аив нæу».

Барастыр сразы ис.

Лæппу йæ Аласайæн йæ цæфхæдтæ фæстæрдæм асагъта æмæ мæрдты бæстæй рафардæг ис. Йæ фæдыл иннæ мæрдтæ базмæлыдысты æмæ дуармæ сарæзтой сæ ных.

– Кæдæм? – дзуры сæм дуаргæс.

– Мах дæр нал лæууæм ацы ран, кæд æмæ искæмæн ардыгæй фæстæмæ фæндаг ис, уæд, – загътой мæрдтæ.

– Хъуыддаг уал бамбарут, стæй равзардзыстут, цы уыл æмбæлдзæн бакæнын, уый, æркæсут уал фæдмæ.

Мæрдтæ æркастысты, æмæ фæд мидæджырдаем куы уыди, уæд та сæ алчи дæр æрæнцад йæ бынаты.

Уырымæджы æнæном фырт, Донбеттырты хъан, Нарты хъæумæ бараст и. Æхсæртæггаты зæронд хæдзармæ бадзырдта.

Дзурынмæ рацыди хæдзары æфсин Сатана.

– Уырымæджы агурын, кæд æмæ стæры ахæтиккам иумæ. Æмхицхæрæн Бæрæг обауыл æм æнхъæлмæ кæсдзынæн.

Хæдзармæ баздæхт Сатана æмæ дзуры:

– Лæгай, дæ зæронд сæр хъазинаг сси – дуармæ дæ иу æнæнтыст лæппу, саргъы гоппæй зынгæ дæр нæ кæны, ахæм, агуры æмæ дæ хоны стæры. Æмхицхæрæн Бæрæг обауыл, дам, дæм æнхъæлмæ кæсдзынæн.

– Тагъд мæ барæвдзытæ кæн балцмæ, не ‘фсин, – уыимæ мæ хатæны цæугæ чи фена, уый мыл худгæ дæр фæкæндзæн, фæлæ æз ме ‘гъдау нал фехалдзынæн, мæхи нал аивдзынæн зæронды ‘рдæм: мæхицæн хæсыл цы нымадтон, уый æххæст кæндзынæн, цалынмæ мæ цæст æрттива, уалынмæ. Уырымæг нырмæ дæр никæй ма аздæхта, чи йæ агуырдат, уыдонæй, ныр дæр нал аздахдзæн.

Сатанайы нæ фæндыд, Уырымæг уыцы лæппуимæ стæры ацыдаид, уый: куы ‘ризæр ис, уæд ракодта æртæ мыдамасты æмæ скуывта:

– Хуыцæутты Хуыцау, мæхи Хуыцау! Кæд мæ истæмæн сфæлдыстай, уæд авд азы дæргъы цы мит, цы къæвда æруаринаг у, уый ахсæв куыд æруара, стæй зилгæ дымгæ, тухгæ уад куыд сыста, ахæм хорз мын ракæн – кæд æмæ уыцы æнæнтыст, уыцы фæхъæуинаг байсæфид, æмæ нæ зæронд баззаид нæ хæдзары.

Уайтагъд арв æрбахгæдта. Уарын байдыдта æмæ æхсæв-бонмæ ныууарыд æнусы цъити æмæ залты мит, стæй сыстад зилгæ дымгæ, тухгæ уад æмæ бæстæ хаста: хæдзарæй хæдзармæ акæсан нал уыди. Уырымæг уæддæр сæударæй саргъ авæрдта йæ хъулон Æрфæныл æмæ араст ис. Миты лæгæрдгæ, тыхтæ-амæлттæй Æмхицхæрæн Бæрæг обаумæ куыд бахæстæджытæ ис, афтæ кæсы, æмæ обау сау дары, обауыл хуыссы лæппу, йæ саргъ – йæ нывæрзæн, æфтаугæ – йæ быны, нымæт – йæ уæлæ, йæ алыфарс авд мусуаты бæрц цъæх нæууæй лæууы, æмæ йæ Аласа астаумæ кæрдæгыл хизы.

«Зæд у, дуаг у, æви, цымæ, цавæр диссаг у ай!» – загъта Уырымæг йæхинымæры.

Уалынмæ бахæццæ ис обаумæ, лæппуйы уæлхъус æрурæдта йæ хъулон Æрфæны æмæ дзуры:

– Цы фæдæ, лæппу, уæламæ! Фæндаг даргъ у, бон – цыбыр, цæуын хъæуы.

Лæппу фестæди, арæвдзытæ кодта йæхи, бæхыл абадт, æмæ

фаџауынц – разай Уырымæг йæ хъулон Æрфæныл, йæ фæстæ лæппу йæ Аласайыл.

Цæуынц, цæуынц; зилгæ дымгæ, тухгæ уад нал æнцайы. Уырымæджы хъулон Æрфæн мит фады йæ мæргъгæйæ; хаттæй-хатт дзы афсæры йæ бырынчътæ. Лæппуйы бæх йæ фæстæ сау зæххыл хизгæ цæуы. Æрфæны æууæлтæ хорз нал сты – фæллайын байдыдта. Уæд лæппу дзуры Уырымæгмæ:

– Цыфæнды худинаг фæуæд, – æз цæуын разай, стæй кæстæрæн разай ацæуын мауал уæд худинаг ардыгæй фæстæмæ!

Куыддæр аразай ис, афтæ мит авд мусуаты бæрц сау кодта йæ бæхы улæфтæй, æмæ йæ фæстæ Уырымæджы Æрфæн цыди сауыл.

Ауадысты иудзæвгар.

Уырымæг дзуры:

– Лæппу, рацыдыстæм хæтæны æмæ уынаффæ бакæнæм: кæдæм цæуæм, кæм фæлæбурæм?

– Æнæхæрд бæстæ ма дын цы ран ис, уырдаæм мæ фæхон, – загъта лæппу.

– Ахæм бæстæ ма мын бæргæ баззад – Терк-Турчы бæстæ, уый хуызæн ма хъæздыг бæстæ уæвгæ дæр нæ уыздæн: фысвос зæгъай, стурвос, бæхрагъæуттæ, – аздахын дæр сæ нæ фæразынц сæ гæстæ, фæлæ æнцон нæу ныфс бахæссын уырдаæм: ахизын æм хъæуы денджызыл, стæй рагъæуттæ, дзугтæ хъахъхъæнынц æфсæн уырс, æфсæндзых бирæгъ æмæ æфсæндзых хъæрццыгъа.

– Уæдæ уырдаæм дарæм нæ фæндаг, нæ амонд бавзарæм, чи зоны, æмæ нæ къухы исты бафта, – загъта лæппу.

Денджызы былмæ бахæццæ сты. Сæ бæхтæ фацарæзтой денджызы; доны кæсагау архайдтой бæхтæ æмæ уайтагъд иннæ фарс фесты.

Æрæнцадысты денджызы был. Лæппу хорз цынадта йæ бæхы, стæй фелвæста æнæдон сасым æмæ йæ уымæй байсарста; уый фæстæ йæ уырыл стулын кодта. Ноджы та йæ байсарста сасымæй, хуырджыны йæ стулын кодта, æмæ Аласа хохы йас сси.

Æвæдза, Терк-Турчы рагъæуттæм бахæццæ сты, афтæ æрхызтысты сæ бæхтæй. Лæппу ракъахта дыууæ уæрмы, иу – йæхицæн, иннæ – Уырымæгæн æд бæх, æмæ загъта:

– Уырымæг, ныртæккæ мæ бæх хæцын байдайдзæни æфсæн уырсиæ. Райдианы хæцдзысты заветæй, æмæ сæ болат цафхæдтæ

кæрдзиуыл хойын куы сисой, уæд ахæм арт ссæудзæни, æмæ зæххы цъар судздзæни. Хъахъхъæн дæхи. Уæлаæмæ ма скæсай: фыдбылыз дыл сæмбæлдзæни. Уый фæстæ лæбурдзысты кæрдзимæ дæндагæй, хæцдзысты армаццæгæй. Сæ комытæфæй сыстдзæн ахæм дымгæ, æмæ зæххы цъар уылынджы бæрц хæсдзæн. Фæдзæхсын дын: дæ бынатæй ма фæзмæлай, на ‘мæ дæ куый-дур, куый-хъæд бакæндзæн. Афон куы уа, уæд дæм бæрæг уыдзæн мæхицæй.

Хæцынæй нал ауæрдынц æфсæн уырс æмæ Аласа. Сæ болат цæфхæдты цæхæрæй ахæм арт сцырын ис, æмæ зæххы цъар судзы. Йæхи нал баурæдта Уырымæг, скасти уæрмæй, æмæ схæцыдысты йæ даргъ зачъетæ.

Лæппу йæм фæцарæхст, ахуыссын кодта зачъетæ æмæ загъта:

– Амæй фæстæмæ фæтк фæуæд, дæ зачъетæй ма цæй бæрц баззад, уый дæргъæн зачъетæ дарын!

Банцадысты æфсæн уырс æмæ Аласа зæвæтæй хæцынæй; бавнæлдтой дæндагæй æмæ армаццæгæй. Ракодта ахæм дымгæ, æмæ зæххы цъар уылынджы бæрц хаста.

Нал та фæлаууыд Уырымæг – йæ сæр сдардта уæрмæй, æмæ йын дымгæ йæ сæры кæхц айста æмæ йæ фæхæссы.

– Æгъуыстуай куыд фæдæн, гъе, мæ хистæр æнæ сæры кæхцæй зайдзæн! – загъта лæппу æмæ сгæпп кодта уæрмæй. Сæры кæхц тулгæ-тулын рацахста. Уырымæджы сæрыл æй æркодта æмæ дзуры:

– Амæй фæстæмæ Нартæн сæ сæры кæхцытæ систæ мауал уæнт!

Уый размæ-иу Нартæй алчи дæр систа йæ сæры кæхц, æрдаста-иу æй æмæ та-иу æй фæстæмæ ныккодта.

Бæхтæ хæст нæма фесты, афтæ сыл æфсæндзых бирæгъ йæхи рауагъта. Лæппу йыл фат суагъта, æмæ, – дæ балгъитæг уыйау, – фæмард ис бирæгъ уыцы ран. Лæппу йын йæ хъус слыг кодта æмæ йæ йæхимæ бафснайдта. Уалынджы æфсæндзых хъæрцыгъа дæр ратæхы; лæппу та уымæ дæр фæцырд ис, фатæй йæ фехста, æмæ хъæрцыгъа зæххыл йæ базыртæ батылдта. Уымæн дæр та лæппу ракуырда йæ сæр æмæ йæ афснайдта.

Æфсæн уырс æмæ Аласа кæнынц сæ хæсты кой. Уырс фæлабуры Аласамæ, æмæ байдзаг ваййы йæ дзых дур æмæ хуырай. Фæстагмæ Аласайæн байддыдта тынгдæр æнтысын. Æфсæн уырс зæххы афсæрста йæ зонгуытæ. Лæппу баскæфта

йæ саргъ, уыцы хуызæнæй йæ авæрдта уырсыл æмæ балиуырда-та йе рагъмæ.

– Цы фæдæ, Уырызмæг? Тæргæ тагъд Терк-Турчы рагъæуттæ, æз цæуон æмæ фехъусын кæнон сæ хицæуттæн!

– Фæлтау нæ фæндаг дарæм, сурæг нæ нæй, тыхгæнæг иннæ ахæм, – загъта Уырызмæг.

– Уый ма сæрмæ нæ бахæсдзынæн. Стæй нæ фосы конд æнæ фæдисæй атæрæм, уый аккаг дæр нæу.

Æфсæн уырсы базмæлын кодта, Терк-Турчы дзыллæ куывды кæм бадтысты, уым балæууыди æмæ дзуры:

– Фæдис, Терк-Турк, уæ рагъæуттæ уын фæтардæуы!

Кæстæртæ хистæртæн фехъусын кодтой уацхъуыд. Хистæртæ загътой:

– Уый хæрд, нозт чи агуры, ахæм уызæни; ацæут æмæ йæ æрбакæнут нæ размæ, мах ын уазæджы уынд фæкæнæм.

Кæстæртæ ауадысты лæппумæ æмæ йæ мидæмæ хонынц.

Лæппу æрхызт æфсæн уырсай. Бæхбæттæныл æй бафтыдта æмæ хистæрты размæ бацыд. Фынгтыл рахаста йæ цæст. Систа æфсæндзы хъæрццыгъайы сæр æмæ æфсæндзы бирæгъы хъус. Сæр хистæрты фынгмæ баппæрста, хъус – кæстæрты размæ æмæ загъта:

– Хистæртæ, сæр хъуаг уыдыстут, æмæ уын мæнæ уый сæр; сымахæн та, кæстæртæ, мæнæ хъус, æгъдау куыд амоны, уымæ гæсгæ, уæртæ уың, уæдæ, бæхбæттæны та уе ‘фсæн уыр.

Хорзау нал фесты æмбырды адæм: ныфс сæ кæмæй уыди, уыдон сæ къухæй фæцух сты.

Лæппу рауади, йæхи баппæрста æфсæн уырсыл æмæ араст ис Уырызмæгмæ. Хъæугæронмæ куы рахæццæ ис, уæд кæсы, æмæ урсхил зæронд ус æхсæз обауы æхсæн бады æмæ радыгай обæуттæм кæуы, хъарджытæ сæм кæны.

«Ай та цавæр диссаг уа?» – загъта лæппу йæхи нымæры.

Уалынмæ йæм зæронд ус дзуры:

– Æруай, ма дзидзи мын дæ дзыхи акæн, фæдисæй тас нæу нырма: чи зоны, кæд срæвдз уыздысты?! Фæлæ дæм кæй дзурын, уый дæм диссаг ма фæкæсæд. Авд фырты мын уыди, æмæ дзы æхсæзæй бавдæлон дæн, мæнæ дын адон сæ обæуттæ, – мардты бæстæм аивгъуыдтой знаджы къухæй, Терк-Турчы рагъæутты фæстæ фæдисы уайгæйæ. Тыхгæнæг дæ: бæрæг у дæ ахастыл. Фæдис дыл стыхджын уыздæн, ма фырт уайдзæн сæ разæй,

тыхсын дæ кæндзæн, фæлæ-иу ын мæн тыххæй, сидзæргæс усы тыххæй, ныггæдзæ кæн, – мæ иунæг фæуæд де уазæг!

Лæппу æфсæн уырсæй æргæпп кодта, бауади æмæ идæдз усы дзидзи акодта йæ дзыхы æмæ йын дзырд радта, Нæртон лæджы дзырд, йæ иунæг фыртæн ын кæй ницы кæндзæн, уый тыххæй. Зæронд ус бацамыдта лæппуйæн, йæ фырт цы хуызæн уыдзæн фæдисы, уый.

Лæппу та абадти æфсæн уырсыл æмæ тæргæбæхæй Уырызмæджы цур фестад. Денджызы сæ фосы конд баскъæрдтой æмæ иннæ фарс фесты. Фæцæуынц, æмæ сæ мæнæ иу барæг йæ разæй æрбатымбыл кæны.

– Цæугæ, Уырызмæг, ды фосы кондимæ, фæдисимæ истæмайты архайдзынæн мæхæдæг. Барæг фестад йæ уæлхъус.

– Гъæ, куыдзæй чи райгуырди, уыцы куыдз, – дзуры барæг, – кæй фос фæтæрыс, кæ? Фæцæудзынæ мын, кæд лæг уай, уæд, – æмæ лæппуйы фæрсты фæттæ бындзытау тæхын байдыдтой.

– Дзырд радтон дæ мадæн, йæ дзидзи йын мæ дзыхы бакодтон, мад дзы загътон, – ма мæ хъыгдар, ауадз мæ мæ фæндагыл, – дзуры йæм фæстæмæ лæппу.

Фæдисон коммæ нæ бакаст.

Æгæр-æгæр куы стыхсын кодта лæппуйы, уæд уый дæр фат суагъта, æмæ фæдисонæн дарæсæй буары æхсæн суад, бæхæй йæ айста æмæ йæ зæхмæ нывдызта. Схæц-схæц ма бæргæ фæкодта фатыл фæдисон, фæлæ йын фат змæлын дæр нал бакуымдта. Фæдис æй уыцы хуызæнæй æрбайæфтой. Уыдон дæр фæцархайдтой фатыл, фæлæ йын сæфтауынæн ницы бафæрæзтой. Уæд баздæхтысты æмæ йын цирхъæй ныллыг кодтой йæ дарæс æмæ йæ афтæмай суагъд кодтой. Хæцын байдыдтой фæдисонтæ лæппуимæ. Хæцынц, æмæ разæй лæппу цæгъды фæдисонты, фæсте та сæ сæ туджы зай ласы. Афтæмай сæ æрдæг фæкодта. Чи ма сæ баззад, уыдон куы бамбæрстой, сæ бон ын ницы бауыдзæн, уый, уæд фæстæмæ аздæхтысты.

Уырызмæг æмæ лæппу ‘рбатардтой сæ фосы конд Нартмæ. Уарæн фæзы сæ æрурæдтой. Æмæ лæппу дзуры Уырызмæгмæ:

– Ды хистæр дæ, æмæ хъуамæ фосы конд ды байуарай!

– Æз сæ нæ байуардзынæн: фос ды фæкодтай, – загъта Уырызмæг.

Уæд лæппу иу урс гал рахицæн кодта фосæй æмæ йæ хицæнæй æрбаста зæлдаг синагæй, иннæ фос æртæ дихы акодта æмæ загъта:

– Мәнә дын уый дә хистәрәггаг, иннә дын әмбалы хай, әртыккаг та дын мәхи хай; ацы галәй та мәнән мә афәдзы кәнд ахицән кә. Дунеты дәр ма хыгътай мәрдатәм, әрмәст мә ном – дә фырты ном, дәхи къухәй мәрдатәм чи бацыди Донбеттырты хәдзары, уый ном, – ницәмәй ссардтай.

Йәхәдәг йә Аласайыл абадтис, хәрзбон загъта Уырымәгән әмә араст ис мәрдты бәстәм.

Уырымәг йә цәстысыг әрызгәлдта әмә йәм фәсте хъәр кәны:

– Иу каст ма мәм уәддәр фәкән!

Ләппу йәм нал фәкаст, мә рәстәг нал у, зәгъгә.

Уырымәг рәгъауы раскъәрдта әмә, Сатанамә куы ‘рхәццә ис, уәд әм дзуры:

– Уә, не ‘фсин, ды йә цинәй кәмән цардтә әмә йә уындәй кәмән нә бафсәстә, уыцы ләппуимә дын уыдтән әз хәтәны!

Сатана Уырымәджы уым фәуагъта, афтәмәй ләппуйы сурын байдыдта, сурын байдыдта әмә йәм куы бахәстәг ис, уәд әм хъәр кәны:

– Уә, кәй цинәй цардтән әмә кәй уындәй нә бафсәстән, дә уынд мын ма бахәләг кә, дә цәсгом ма мәм фездах!

Ләппу йәм фәстәмә нә фәзылдис, фәлә йәм рахъәр кодта:

– Рәстәг мын нал ис, – хур аныгуылд.

Сатана куы бамбәрста, ай мәм нал ракасдзәни, зәгъгә, уый, уәд, мәгуырәг, скуывта:

– Хуыцәутты Хуыцау, мә Хуыцау! Кәд ды мады зәрдәйы кәсын зонис, уәд ма хәхтыл дыдзы хур әрбакәсын кән! – Әмә уәд хәхтыл дыдзы хур әрбакасти.

Уалынджы бахәццә ис ләппу мәрдты дуармә әмә дуаргәсмә бахъәр кодта:

– Дуар бакән!

– Афон нал у, хур аныгуылди, – радзырдта йәм дуаргәс.

– Нырма раджы у, уәлә ма хәхтыл хур кәсы, – дзуры та йәм ләппу.

Дуаргәс дуар бакодта. Ләппу, мидәмә бахизон, зәгъгә, куыд загъта, афтә иу здәхт фәкодта Сатанамә. Сатана йын йә фәччитә әмә йә цәсгом иу уынд акодта әмә ләппуйыл йә къухдарән фехста. Къухдарән ләппуйән йә къухыл абадти, әмә йә йемә мәрдатәм бахаста. Уым та Барастыры уәрагыл сбадти.

Сатана дәр фәстәмә раздәхти, әмә уыцы урс галәй сә

лæппуыæн стыр хист скодтой, иннæ фос байуæрстой Нарты мæгуыртæн.

СОСЛАН – ТЫХАГУР

Нарты фæсивæд æмгуыппæй Хъазæн фæзы æрæмбырд сты. Стыр симд самадтой уыцы ран. Сосланæй хуыздæр ничи сарæхсти симынмæ Нарты фæсивæдæй. Зæххыл куыд арæхсти, фæсивæды уæхсчытыл дæр афтæ арæхсти Нарты сгуйхт Сослан.

«Цæйут, ныр та нæ фæттæ бавзарæм!» – загътой Нарты фæсивæд, бирæ куы фæсимдтой, уæд. Мысан æрæвæрдтой, æхсынтæ байдыдтой. Нарты фæсивæдæй цæуылнæ разындаид рæстдзæвæнтæ. Фæлæ дзы Сосланы хуызæн иу дæр нæ фесгуйхт фатæй: уыцы иу ран æмбæлдис йæ фат алы æхстæн дæр.

Чысыл фалдæр, фурды был, ривæд кодтой фос. «Æххæст-ма бавзарæм нæ тых дæр», загътой Нарты фæсивæд, «цомут фурды былмæ!» Бацыдысты Нарты фæсивæд фурды былмæ. Уым-иу хъомы рæгъауæй раластой æнæхост уæныджы; фæсивæдæй-иу ын исчи йæ сыкъатыл ныххæцыдаид æмæ-иу æй фехстаид фурды сæрты, иннæ фарсмæ нæ кæмæн бахауа, зæгъгæ. Уыцы æвзæрст фæкодтой сæхи, фæлæ дзы иуы бон дæр нæ баци уæныг фурды фаллаг фарсмæ фехсын.

Уæд Сослан, рæгъауы стырдæр уæныг нал уыди, ахæмы сыкъатыл ныххæцыд æмæ йæ фехста фурды сæрты – уæныг фурды иннæ фарс сæмбæлд. Басаства Хъазæн фæзы Нарты фæсивæды Сослан. Уæлдай сгуйхтыл банымадта йæхи Нарты фæсивæды ‘хсэн; адæм дæр æй æмбисондæн хастой, Сосланæй тыхджындæр лæг никуы уыдзæни, зæгъгæ.

«Нарты бæсты мæ тых кæимæ авзарон, ахæм дзы нал ис», загъта Сослан йæхицæн, Хъазæн фæзæй сæ хæдзармæ куы ‘рцыдис, уæд, «баздæхон æмæ тыхагур ахæтон бæстæтыл». Барæвдз кодта алцы ‘ппæтæй дæр йæхи Сослан æмæ иу райсом раджы араст ис тыхагур. Цæуынтæ байдыдта, цæуынтæ. Цæй бæрц фæцыди, чи зоны, фæлæ фæстагмæ иу стыр фурды былмæ бафтыд. «А фурды былтыл саразон мæхи», дзуры йæхинымæры Сослан, «кæд æмæ искæуыл сæмбæлин». Араст ис фурды былтыл дæлæмæ. Цæуы. Иу бон кæсы, æмæ доны былты иу кæсагахсæг æрбацæуы, йе ‘нгуыры хъæд – æнæхъæн бæлас, йе ‘нгуыры къæдзыл та уытгыры бæсты – ‘нæхъæн фысы мард ауыгъд. Амбæлдысты кæрæдзийыл.

– Байрай! – дзуры Сослан кәсагахсәгмә.

– Әгас цу, уазәг! – дзуапп ын радта кәсагахсәг.– Кәңәй фәдә?

– Әз агурын мәхицәй тыхджындәры, – загъта Сослан, – әмә, куыд кәсын, афтәмәй дәуәй тыхджындәрыл нал сәмбәлдзынән.

– Әз ницы, – загъта кәсагахсәг, – фәлә ам дәләмә ацу дон-дон; уым, дәлдәр, мә хистәр әфсымәр кәсаг ахсы, уый – мәнәй тыхджындәр.

Араст та ис Сослан дон-дон дарддәр. Ныххәццә та ис иу кәсагахсәгмә. Уымән йе ‘нгуыры хъәд – ноджы стырдар бәласәй, йе ‘нгуыры къәдзыл та уытгыры бәсты хъуджы мард ауыгъд.

– Байрай, кәсагахсәг! – дзуры йәм Сослан.

– Әгас цу, уазәг! – дзуапп ын радта кәсагахсәг.– Кәдәм уайыс? Цы агурыс?

– Әз дән мәхицәй тыхджындәры агурәг, әмә, куыд уынын, афтәмәй дәуәй тыхджындәрыл нал сәмбәлдзынән, – дзуапп ын радта Сослан.

– Әз ницы, фәлә дәлә дәлдәр ныууай, әмә уым мә хистәр әфсымәр кәсаг ахсы, уый – мәнәй тыхджындәр. Дарддәр та ацыди Сослан әмә ныххәццә ис әртыккаг кәсагахсәгмә. Уымән йе ‘нгуыры хъәд – ноджыдәр стырдар бәласәй, йе ‘нгуыры къәдзыл та – әнәхъән галы мард.

– Байрай! – дзуры та Сослан уымә дәр.

– Әгас цу, әгас! Кәңәй фәдә, хорз ләг? – фәрсы йә кәсагахсәг.

– Тыхагур дән әмә мәхицәй тыхджындәры агурын, – загъта Сослан.– Куыд кәсын, афтәмәй дәуәй тыхджындәрыл нал фембәлдзынән.

– Ацу уал нәхимә, стәй изәры фендзыстәм, – загъта кәсагахсәг әмә йын бацамыдта фәндаг сә хәдзармә.

Сослан дон-дон ацыди әмә хәдзармә ныццыди. Хәдзармә бацыди, әмә дзы иу ус бады.

– Дә бон хорз уа, мә мады хай! – дзуры Сослан усмә.

– «Мә мады хай», зәгъгә, мын куы нә загътаис, уәд дә мә дәнәгты згәтә бәргә айсәрстаин, – загъта ус, – фәлә ныр мә уазәг дә, әмә әгас фәхәт! Кәңәй цәуыс әмә цы агурыс?

– Әз цәуын Нарты бәстәй, – загъта Сослан, – рацыдтән

тыхагур. Нæ бæсты мæнаёй тыхджындæр нæ разынд, æмæ уый зæрдæйæ рацыдтæн мæ тых бавзарынмæ.

– Гъе-гъи! Кой дæр æй мауал скæн; мæ фырттæ кæсаг ахсынмæ сты, изæры сæ ардæм хъæуы, æмæ дæ куыддæр ам æрбайафой, афтæ дæ, Нæртон лæг, стæгдар дæр нал баззайдзæн: ахæрдзысты дæ. Мæнæ уал исты ахæр, дæ фæллад суадз, стæй дын исты мадзал скæндзынæн, цæмай дæ мæ фырттæй баиргъæвон, уымæн.

Фынг ын ацарæзта, фæлæ ма цанæбæрæг бахордтаид Сослан!

Хæрды фæстæ йæ ус сасиры бын амбæхста. Сослан сасирыл схæц-схæц фæкодта, фæлæ йæ фезмæлын кæнын дæр нæ бафæрæзта.

Изæры æртæ ‘фсымæры ‘рцыдысты сæ хæдзармæ æмæ сæ мадмæ дзурынц:

– Абон ардæм иу хæххон цъиу куы рарвыстам, æрдав-ма нын æй, æмæ дзы нæ дæндæгтæ асхъауæм, рагæй нал фæхъæстæ стæм адæймаджы фыдæй.

– Мæнæ уал исты ахæрут, уый дæр уын никуыдæм аирвæздзæн: сæумæ аходæнæн уын æй уæртæ сасиры бын æркодтон.

Æхсæвæр сын ахæрын кодта æмæ сæ схуыссын кодта. Лæппутæ куы афынæй сты, уæд мад сасиры бынæй Сосланы систа æмæ йæ дуармæ рахаста, фæндагыл æй бафтыдта æмæ йын загъта:

– Цу, æмæ ма кæд дæ къæхты фæрцы аирвæзай, кæннод дын фервæзæн нал ис.

Æхсæв-бонмæ уайын байдыдта Сослан. Лæппутæ куы райхъал сты, уæд базыдтой, сæ уазæг кæй алыгъд, уый, æмæ йæ фæсте сурын байдыдтой.

Сослан лидзы, уæдæ цы! Иу ран быдыры ауыдта иу бæлццонны. Фæстæмæ фæкасти, æмæ йæ ‘ртæ уæйыджы ‘рбасурынц. Сослан тынгдæр уайын байдыдта æмæ бæлццонны баййæфта. Кæсы, æмæ бæлццонæн йæ иу цонг хауд; хæстæгдæр æм бацыд, æмæ йæ цастытæй дæр иу йæ уæлæ нæй. Уый уыди уæйыг.

– У-у, æз де уазæг мæрдты дæр æмæ уæлауыл дæр, – дзуры Сослан уæйыгмæ, – куыддæр мæ ‘рбайафой, афтæ сæфын!

– Хуыцауы уазæг у, мæнæн дæр дын мæ бон цы уа, уый бакæндзынæн, – загъта уæйыг. Сосланы йæ дзыхы баппæрста æмæ йæ йæ дæлæвзаг бамбæхста.

Уалынджы æрбахæццæ сты æртæ ‘фсымæры дæр æмæ иудзонгон уæйыгмæ дзурынц:

- Ам нæ хæххон цъиу цы фæци, нæ йæ федтай?
- Ам хæххон цъиу нæй, – дзуапп сын радта иудзонгон уæйыг, – сымахмæ мæ не ‘вдæлы, ауадзут мæ мæ фæндагыл.
- Тагъд нын ратт нæ хæххон дзиглойы, на ‘мæ дæу дæр дзæбæхæй нал ауадздыстæм! – бауырдыг æм сты æртæ ‘фсымæры.
- Уæ фæндагыл цæут, æндæра мæнæй фос нæ фæкæндзысут! – дзуры та сæм иудзонгон уæйыг.

Æртæ ‘фсымæры иудзонгон уæйыгыл сæхи ныццавтой.

- Уæдæ уæ таригъæд уæхи! – загъта иудзонгон уæйыг, – æртæ ‘фсымæрмæ фæлæбурдта, рацахста сæ æмæ сæ равæрдта йæ быны. Сосланы йæ дæлæвзагæй раппæрста’ мæ йæм дзуры:

– Мæнæ мæ агъды фарсыл иу æрду ис, гъе уый мын ратон, æмæ сæ уымæй ныббæттон.

Сослан ныххæцыди æрдуйыл, райваз-райваз æй кæны, æмæ йын нæ комы ратонын. Йæ астæуыл æй æртæ тыхты ‘рбакодта бæндæнау, ахæстытæ йыл кодта ‘мæ йын ницы бакодта уæддæр атонынæн.

- Кардæй йæ алыг кæн! – дзуры йæм уæйыг.

Сослан иу къухæй æрдуйыл хæцы, иннæмæй цирхъыл æмæ йæ афтæмæй æрриуыгъта: цирхъы ком йæ цæгаты хуызæн фæци, фæлæ æрдуйы нæ алыг кодта. Уæд иудзонгон уæйыг æртæ ‘фсымæры æрæууæрста ‘мæ сыл æрæнцой кодта йæ уæрагæй, йæхæдæг йæ къухæй авнæлдта фæстæмæ, æрду ратыдта ‘мæ сæ уымæй æрбаста. Æртæ ‘фсымæры змæлгæ дæр нал скодтой. Сæ бон базыдтой æмæ лæгъстæ кæнын байдыдтой:

- Суадз нæ, нæ хæдзармæ нæ ауадз, ницыуал дæ бацагурдзыстæм.

Райхæлдта сын уæд сæ баст æмæ сæ ауагъта сæ хæдзармæ. Сослан æмæ иудзонгон уæйыг араст сты сæ фæндагыл. Цæуынц, цæуынц, æмæ иудзонгон уæйыг фæрсы Сосланы:

- Кæм хаттæ æмæ цы агуырдаг балцы уыцы иунæгæй?

– Æз дæн Нарты Сослан. Тыхагур рацыдтæн нæ бæстæй. Иу бон Нарты фæсивæд æвзæрстой фурды был сæ тых – фурды сарты уаныг фехсынын фæлвæрдтам, æмæ ‘рмæст мæнæн бантыст уæныг фурдæн йæ иу былæй йе ‘ннæмæ фехсын. фервæссыдтæн уыйадыл æз мæхиуыл æмæ рараст дæн нæ хæдзарæй мæ тых æвзарынмæ; цы раны бафтыдтæн, уый та федтай дæхæдæг. Арфæйаг у, дæу руаджы ма раирвæзтæн, æндæра Нарты хъæуы нал æрлæуыдаин мæ къахæй.

– Сослан, мах бәстәйы, мәй кәуыл раңәуы, уыцы сабитә дәр әхсынц фурды сарты цыфәнды стыр галты, фәлә уәддәр афтә ныфсхаст не стәм, – загыта иудзонгон уәйыг.– Мәхицәй дын әрхәсдзынән әмбисонд. Мах уыдыстәм авд әфсымәры; әфсымәртән әз – сә кәстәр, нә фыд дәр ма уыд саджы хуызән. Иуахәмы стәры аңыдыстәм. Фәхаттыстәм иукъорд боны, фәлә ниңәуыл амбәлдыстәм. Иу бон ныл фәссихор мигъ әрбадт, әмә райдыдта сәлфынәг кәнын. Мах астәй әд бәхтә агурәм бынат. Кәсәм, әмә иу ран – ләгәт. Баңыдыстәм ләгәтмә, нәхи дзы әруагытам. Чысыл фәстәдәр кәсәм, әмә иу фыййау йә фосы къорд әрбатәры ләгәты рәзты; фыдәбойнаг фәуәд, нәл сәгъ махырдам фездәхт әмә нә ләгәтыл хафын байдыдта йәхи. Ләгәт әнцад нал кодта: авдәнау дьууәрдәм сси. Бәхы сәры стәг разынд нә ләгәт. Фыййау «дзәгъәс!» «дзәгъәс!» кәны сәгъән, фәлә, бәгуы, читт дәр нә кәны сәгъ, хафы йәхи. Уәд фыййау смәсты ис, уыцы иу скъәрд әрбакодта йәхи махырдам. Сәгъ лидзәг фәци, фәлә фыййау йә ләдзәг цәсты хуынчыы асагыта, сәры кәхц фелвәста әмә йә фехста. Сәры кәхц фәтахти әмә фыдәбойнаг сәгыы сыкыатыл ныппырх ис. Бәхәй, ләгәй фәхәлиу стәм, уәдә цы уыдаид! Фыййау махмә фәци. Фәмард ис мә фыд, мард фесты ме ‘хсәз әфсымәры, мәнән ма әрмәст атыдта мә къабаз әмә мә ууыл ‘ныууагыта. Мә цәст та схаудта ләдзәджы бырынкәй, сәры кәхцы йә куы ацавта, уәд. Уый та дын мах хъуыддәгтә. Уәдәй ардам нукуыуал ахаттән әз тыхагур, стәй мә чи уарзы әмә кәй уарзын, уыдонән дәр фәдзәхстон әмә фәдзәхсын, цәмәй тыхагур ма цәуой. Аңу, мә хур, ды дәр әмә-иу афтә макуыуал зәгъ, мәхицәй тыхджындәр нукуы уыдзәни, зәгъгә.

Иудзонгон сә хъәумә ссыди, Нарты Сослан дәр афардәг ис дарддәр йә фәндагыл сәхимә.

БАТРАДЗ ӘМӘ НАРТЫ УАЦАМОНГӘ

Нартән се стырдар хәзнатәй иу уыди Уацамонгә. Уымә ахәм миниуәг уыд, әмә, әвәдза, адәймаг йе сгуйхтдзинәдты тыххәй әцәгтә дзуры, уәд-иу әнәвналгәйә йәхи систа әмә-иу адәймаджы дзыхы размә баңыд, на ‘мә-иу йә бынатәй змәлгә дәр нә фәкодтаид.

Иуахæмы та Нарт бадтысты æмæ сæ Уацамонгæйы сæ разы æрæвæрдтой, къуымæлæй йе ‘дзаг, афтæмæй. Æмæ алыхуызон таурагътæ кæнын байдыдтой сæ лæгдзинæдты тыххæй.

Иу-иу загъта: æз афтæ дæр бакодтон æмæ уфтæ дæр, æз уым æмæ уым фесгуыхтæн; иннæ дæр – афтæ, аннæ дæр – афтæ. Фæлæ кæсынц, æмæ Уацамонгæ йæ бынатæй змæлгæ дæр нæ кæны.

Батрадз æнцад-æнцойæ бады æмæ хъусы.

Иууылдæр куы фесты дзырд, уæд Батрадз фестад æмæ ехсы хъæдæй Уацамонгæйы бахоста:

– Цуаны уыдтæн; фæцæйцыдтæн иу суангыл æмæ изæры дауджытæй амардтон авд. Ца ‘цæг зæгъын, уа ‘цæг мæ фыд Хæмыцы уæраджы сæрмæ схиз!

Уацамонгæ зæххæй йæхи систа æмæ Хæмыцы уæраджы сæрыл йæхи æруагъта.

Дыккаг хатт дæр та бахоста Батрадз Уацамонгæйы йæ ехсы хъæдæй:

– Иннæ суангыл фæцæйцыдтæн æмæ райсомы дауджытæй амардтон авд. Ца ‘цæг зæгъын, уа ‘цæг мæ фыд Хæмыцы ронбастмæ дæхи сис!

Уацамонгæ Хæмыцы уæраджы сæрæй йæхи систа Хæмыцы ронбастмæ.

Æртыккаг хатт зæгъынмæ куы хъавыд Батрадз, уæд æм Хæмыц дзуры:

– Зæгъын цы ‘мбæлы, уый зæгъ, зæгъын цы не ‘мбæлы, уый ма зæгъ!

Уый йын уый тыххæй загъта Хæмыц, æмæ Хорæлдар æмбæхст уыд, Уацамонгæйы цы къуымæл уыдис, уым, цæппузыры мидæг, йæ фырты йын чи амардта, уый куы базонид, зæгъгæ, уый тыххæй. Хæмыц тарст, Батрадз куы сæрдийа, æмæ Хорæлдар исты фыдбылыз куы сараза Нартæн, уымæй. Фæлæ та Батрадз æртыккаг хатт бахоста Уацамонгæйы æмæ ноджы ныфсджын-дæрæй загъта:

– Æртыккаг суангыл фæцæйцыдтæн æмæ авд Елиатæ амардтон, авд Мыкалгабыртæ. Хорæлдары фырт Бурхор-Алийы дæр æз амардтон. Ца ‘цæг зæгъын, уа ‘цæг мæ фыд Хæмыцы дзыхмæ схиз.

Уацамонгæ Хæмыцы дзыхмæ схызт, æмæ Хорæлдар Уацамонгæйы хуылфæй рагæпп ласта, оххай, мæхæдæг дæр ма нозт

цауын къуымæлимæ, зæгъгæ; азгъордта, фæлæбурдта хъæбæр хоры зæнгмæ – уæды онг ыл зади æхсæз æфсиры – æмæ йæ къухæй схафта: æфсир уадзынмæ йыл нал хъавыд йæ фырты мæстæй. Уæд æм Уастырджидзуры:

– Гъæйтт, мæ бæхæн ма дзы сайæнваг уæддæр фæуадз!

Æмæ ма йыл иунæг æфсир фæуагъта Хорæлдар, иннæты сыскъуыдта.

Хæмыц Уацамонгæйы йæ дзыхыл сдардта, фæлæ Уацамонгæ айдзаг ис алы æвзæр æмæ æлгъаг хилджытæй: кæлмытæй, хæфсытæй, гæккуыритæй. Сæхи-иу систой уыдон Уацамонгæйæ æмæ-иу нуазинаджимæ фæцæйцыдысты Хæмыцы дзыхмæ. Уæд-иу сæ Хæмыц йæ болат рихитæй æрцафта, æмæ-иу Уацамонгæйы бын амбæхстысты.

Афтæмæй афæлдæхта Хæмыц Нарты Уацамонгæйы.

НАРТЫ ÆМБЫРД (КÆНÆ НАРТ ЧИ ХУЫЗДÆРЫЛ КУЫД ДЗЫРДТОЙ)

Нарты гуыппырсарта æмбырдæй бадтысты сæ къæлæтджын бадæнтыл. Тæрхон кодтой уыдон сæ дзыллæйы сæрыл.

– Нарт Нарт уæд уыдысты, арв сæ нæрын уæд нæ уæндыди, æмæ мæлын куы зыдтой сæ дзыллæйы сæрыл, алчи сæ хæцын куы фæрæзта йæхиуыл. Нарт Нарт уæд уыдысты, æмæ нæртон адæймаджы дзыхæй рæстдзинады йеддæмæ куы ницы ирвæзти, Нæ дзыллæ дзыллæ уæд уыдысты, æмæ сæ сæр сæрма куы хастой.

Афтæ радзырдта Нарты æмбырдæй иу хистæр.

– Адæмтæ хæлæг уæд кодтой Нартмæ, сæ хорзы кой дардыл уæд хуысти Нартæн, сæ гуыбыныл хæцын куы фæрæзтой, нозтæй сæхи куы хъахъхъæдтой, ронгæй сæ бæрц куы зыдтой; ацы рæстæджы хуызæн сæ мæрдты къоти куы нæ калдтой нозт æмæ хæрдыл; æнæгъдау фыр нозтæй се ‘фсарм куы нæ сæфтой, сæ зонд, се ‘хсар куы нæ састой.

Афтæ загъта дыккаг хистæр.

– Нæ адæм адæм уæд уыдысты, æмæ нæ кæстæр хистæры куы нымадта, кад ын куы лæвæрдта, кæрæдзимæ куы хуысты; сылгоймаджы тыххæй йæ цæсгом куы ничи сæфта.

Уый радзырдта ӕртыккаг хистӕр.

Æмӕ рахастой Нарты хистӕртӕм ӕртӕ тыны, фыдӕлты кадджын ӕмӕ зынаргъ хӕзнатӕ.

Райста дзы Уырымӕг иу тын ӕмӕ загъта:

– Ацы хӕзна Нарты хистӕртӕ аккаг кӕнынц, нӕ фӕсивӕдӕй ӕдзонд, хъӕбатырдӕр ӕмӕ хӕрзӕгъдаудӕр чи разына, уымӕн. Йӕ ныфс уӕ чи бахӕсдзӕн ацы хӕзнамӕ?

Йӕ бадӕнӕй систа Нарты Хӕмыц йӕхи ӕмӕ дзуры:

– Æз исын ацы тын.

– Уый та куыд?! – ды рагӕй дӕр дӕ аууонӕй куы тӕрсыс, лӕгмӕ комкоммӕ бакӕсын куы нукуы бауӕндыдтӕ зӕронды бонмӕ, – дзурынц Хӕмыцмӕ Нарт.

– Раст загътат, Нарты хуыздӕртӕ! Æз уын мӕхицӕй цӕмӕй раппӕлон, уымӕй мӕм ницы ссардзыстут, фӕлӕ... мӕ фырт Батрадз... табу хистӕрты фарнӕн! Уымӕй хъӕбатырдӕр, уымӕй ныфсджындӕр нӕ разындзӕн Нарты. Уый ӕвзӕрдзинад дӕр нӕ бакӕндзӕн, кӕнын дӕр ӕй нӕ бауадздзӕн йӕ разы.

Райста Уырымӕг дыккаг тын ӕмӕ загъта:

– Ацы хӕзнайӕ кадджын кӕнынц Нарты хистӕртӕ уыцы адӕймаджы, хуыздӕр чи разына йӕ гуыбыныл, лӕджы уаргъ зынай дӕр хӕссын чи бафӕраза кӕрӕй-кӕронмӕ, кад ӕмӕ радӕй.

Æмӕ та сдзырдта Хӕмыц:

– Мӕнмӕ цӕуы ацы тын дӕр.

– Зӕрдӕмӕ бацӕуинаг нӕу, Хӕмыц, дӕ хъуыддаг: дӕ фыдгуыбын дын чи нӕ зоны, иу ахӕм адӕймаг дӕр нӕй Нарты. Нукуы дын ничи базыдта де ‘фсис, иннабонӕй-иннабонмӕ фынджы уӕлхъус бадгӕйӕ, «бӕркад», зӕгъгӕ, нукуы ссыди дӕ дзыхӕй, – дзурынц та Хӕмыцмӕ Нарт.

– Мӕ фырт Батрадзы сӕрыл исын ацы тын дӕр; гуыбыныл дӕр ничи разындзӕн уымӕй хуыздӕр.

– Æртыккаг тын Нарты хистӕртӕ саккаг кодтой, сылгоймаджы тыххӕй ӕгъдауджындӕр чи разына нӕ фӕсивӕдӕй, – фылдӕр чи ныббара йӕ сылгоймагӕн, уымӕн, – загъта та Уырымӕг.

– Никӕмӕ йӕ ауадздзынӕн ацы хӕзна дӕр, – загъта та ноджы Хӕмыц.

– Адамӕн ӕмбисонд куы фӕци дӕ хъох-дӕндаг; быруйы хуынчъытыл куы бырыдтӕ ды искай устытӕм; дӕхи ус – Быценты

чызджы дæ дзыппы куы хастай, уæд уый зæгъын та куыд бахъæ-
цыд дæ цæсгом, – загътой та Нарт.

– Уæ уайдзæфтæ сæ бынаты сты, фæлæ уый зонут, Нарт, æмæ сылгоймаджы тыххæй дæр никуы ссардзыстут мæ фырт Батрадзæй уагджындæр.

Уæд Нарты хистæртæ сфæнд кодтой бавзарын Хæмыцы фырт Батрадзы йæ хъарутæй. Æмæ Батрадз балцæй куыд æрбацæй-
цыди, афтæ йын Нарты хистæртæ арвыстой йæ размæ фондз-
ыссæдз барæджы.

Батрадз куы бамбæрста, йæ размæ кæй бадынц, уый, уæд базмæлын кодта йæ бæх, цыма фæтарсти, уыйау. Барджытæ арæнхъ сты йæ фæдыл. Уæд сæм уый фездæхта йе ‘ргом, æмæ – дæ балгъитæг афтæ! – иу лæджы хуызæн федта сæдæ барæджы. Бирæ дзы нал ссардта йæ хæдзар, чи ма дзы аирвæзт, уыдонæн дæр сæ туг сæ сисбынтæй калди.

Куывды бадтысты Нарт иннабонæй-иннабонмæ.

Батрадз дæр – уым. Фынгтæ афтæ сарæзтой, æмæ дзы Батрадз не ‘ххæст иумæ дæр. Иннабонæй-иннабонмæ Батрадз комдзаг не схаста йæ дзыхмæ, фæлæ уæддæр иннæтæй хъæлдзæгдæрæй зарыд, аивдæр уыди йæ кафт.

Æмæ та Батрадз йæ хæдзары нæ уыди, афтæ йын хъомгæсы барвыстой йæ усмæ. Баййæфта хъомгæсы йæ уаты; лæджы цонг уыд усы сæры бын. Батрадз хъомгæсы цонг раласта йæ усы сæры бынæй æмæ усы цонг бакодта хъомгæсы сæры бын; йæхæдæг раздæхт кæртмæ, йæ нымæт йæ быны æрытыдта, йæ саргъ йæ нывæрзæн бакодта æмæ, уый адыл, йæ къах дæр нал атылдта хурыскастмæ.

Тæрхоны лæгтæн сбæлвырд сты æнæмæнгæй Батрадзы лæгдзинæдтæ; аккаг ын скодтой фыдæлты хæзнатæ, фæлæ ма ныхас уыди сæ астæу: «Нарты фæсивæдмæ Батрадзæй æххæстдæр гуырд кæй нæ разынди, уый æцæг у, фæлæ нæ хъуыд-
даг кæронмæ нæ ахæццæ кодтам: хъуамæ базонæм, хъуамæ бамбарæм, – цæмæ гæсгæ райста Батрадз, цæмæ гæсгæ йын ад-
джын фесты уыцы лæгдзинæдтæ».

Æрбасидтысты Батрадзмæ æмæ йæ фæрсынц.

– Диссаг уæм хъуамæ фæзындзæни, Нарты хæрзæджытæ, – байдыдта Батрадз, – фæлæ хъæбатырдзинад, сарæхсын мæ зæрдæмæ райстон æз мæ цуанон куыдзæй.

– Уый та куыд? – бафарстой Нарт.

– Цуанәй әрбацайцыдтән иу хъәуыл, – загъта Батрадз. – Бирә куыйтә әрәмбырд ис мә куыдзыл. «Хәрдысты мын әй», загътон мәхинымәры. Уалынмә кәсын, әмә куыдз ай-уый нал, фәлә асхуыста размә. Әвәдза, ныр куыйтә фәиугай сты йә фәдыл, афтә сәм фездәхта йәхи әмә сын батыхтә кодта.

Әмә уәд бахастон мә зәрдәмә: знаджы басәттынмә куы хъавай, уәд афтә бакән, цәмәй знаг фәдихтә уа, фәхәлиу уа йә тых, уәд зын нәу йә байсафын.

– Гуыбыны тыххәй та нын цы зәгъинаг дә?

Әмә раныхас кодта Батрадз:

– Цуаны уәвгәйә сырд амардтам. Нә фәллад суадзәм, зәгъгә, әрбынат кодтам. Арт бандзәрстам, физонджытә фәкодтам сырды фыдәй; хистәртә нәм дзурынц: «Донән нын амал скәнут».

Араст стәм донагурәг. Фәндагыл нә чидәр иу хызынгонд скъуырда йә къахәй. Айстам әй немә. Кәсәм, әмә иу къәдзәхәй тәдзы сыгъдәг дон. Тәдзәнмә байдыдтам дарын нә хызынгонд. Дарәм әй, дарәм, фәлә йын байдзаг кәнынән амал нал ис: хызынгонд ивәзы әмә ивәзы.

Әрхастам дон; адәм басастой сә дойны; фәрсәм сә: «Цавәр мигәнән у ацы хызынгонд, уыцы ивәзт чи кәны?»

Фәтархон кодтой уыцы ран, бирә чи фәцард, бирә чи ‘мбәрста, уыдон әмә загътой цәхгәр: «Уый ләджы уәцъәфы йеддәмә ницы уыдзән! Уымән нәй байдзаг кәнән, ничима йын базыдта әгас дунейыл дәр нукуы йе ‘фсис».

Уәдәй фәстәмә нукууал байдзаг кодтон әз мә гуыбын: фыр хәрд – фыд рын. Фәлтәрын байдыдтон мәхи. Цыппар дихы кодтон мә кәрдзын иу рәстәджды, әртә хайы дзы-иу бахордтон: тых къаддәр нә кодта, мә куыст уәлдай нә фәци. Уый фәстә ме стонг кәрдзыны әрдәгәй састон, әгас кәрдзынәй йә куыд састон, афтә.

– Сылгоймаджы сәраппонд цы ‘гъдәуттыл хәцыс, уыдон тыххәй та уәд куыд хъуыды кәныс?

Әмә та радзырдта Батрадз:

– Мах – Нарты фәсивәд – стәры уыдыстәм нудәс әмә ссәдз барәгәй. Бафтыдыстәм иу тыгъд быдырмә. Быдыры – нукуы бәлас, нукуы дон. Нә къухы ницы бафтыд. Бәхәй, ләгәй әвирхәу аңтәф бон нә сәрән нал уыдыстәм әнә дон әмә әнә хәринагәй. Әризәр ис, афтә кәсәм, әмә иу ранәй рухс

цауы. Бахаџца стæм рухсмæ. Уым разынди хъæу. Ус æмæ нæм чызг рацыдысты иу ранæй, – лæг зынæг нæй.

– Фысым уын фæуыдзыстæм: уазæг Хуыцауы уазæг! – дзурынц нæм афтæ чызг æмæ мад.

Кæрæдзимæ ракас-бакæс акодтам, æнæлæг хæдзары куыд æрәнцайæм, зæгъгæ, фæлæ уæддæр æрхызтыстæм нæ бæхтæй æмæ сæ кæстæрты æвджид бакодтам.

Нæ фысымтæ нын хорз æхсæвæр сарæзтой.

Фæсахсæвæр нын бакодтой хуыссæнтæ дыууæ уаты: иу уаты – ссæдзæн, иннæйы та – нудæсæн. Уалынмæ хъусын: мад æмæ чызг, нæ уæлхъус лæугæйæ, хатиагау ныхас кæнынц (нæ балæй та æрмæст æз æмбæрстон хатиагау):

– Чызгай, æз абонæй соммæ дæн, кæд æрбамæлдзынæн, уый бæрæг нæй: æз ницыуал бавзардзынæн, зæрдæмийæ, æхсызгондзинадтæй. Дæуæн цард бацайдагъ уæд, – æндæра, зæгъæн сын нæй, уый бæрц бирæ фендзынæ. Афтæ бакæнæм, æмæ ссæдзæн æз ратдзынæн æгъдау, нудæсы та ды барæвдау.

– Уæ, Нана, мæлын хистæрæй кæстæры сæрыл нæу: зæронд бæх байрагдзармы хор бирæ хатт бахæры. Æз нæма рацардтæн, ницыма федтон; фендзынæн æви нæ, уый дæр дыууæйыл у. Ды та ацардтæ, дзæвгар федтай... Ссæдзæн æз хъуамæ зæгъон: «Æгас цаут!»

Æмæ бамбæрстон уæд, сылгоймаг мæгуыр кæй у, тыхст сахат ыл кæй скæны рæстæгæй-рæстæгмæ. Уыцы ран дзырд радтон мæхицæн: мæ фыды хæдзармæ цы сылгоймаг æрцауа мæ номыл, уый куыд никуы фæсайдзынæн; йæхæдæг куы фæрæдийа, уæд дæр æй азымы кæй никуы бадардзынæн.

Арфæ ракодтой Нарты хистæртæ Хæмыцæн йæ фырт Батрадзы тыххæй, арфæ ракодтой Батрадзæн.

Систой сæхи сæ къæлæтджын бадæнтæй æмæ ахæлиу сты æмбырдæй.

Иуахæмы та Нарты стыр Ныхасы ноджы дзырд рауад, Нæртон адамай чи хуыздæр у, зæгъгæ, ууыл. Бирæ ныхас дзы æрцыди, фæлæ ницауыл ахицæн ис. Сырдон уым нæ уыдис уыцы рæстæджы. «Сырдоны бафæрсæм, – загътой се ‘ппæт дæр, – уый нын загъдзæн, чи хуыздæр у Нæртон адамай, уый».

Сырдон куы фæзынд Нарты Ныхасы, уæд æй бафарстой, æмæ сын загъта Сырдон:

– Хуыздæр уый уайд, йæ бæх хъæстæлвæст чи ныккæнид æмæ йыл Нарты стыр хæдзары чи ныхъхъазид æмæ йæ сæйрагыл зæрватыччы сыффытт чи акæнид; Нарты стыр Хъугомы йæ бæхы фæд гутоны фæдау кæмæн уайд; Хуыцауы быдырмæ чи ацæуид æмæ уырдыгæй Хуыцауы сконд чызджы чи æрхæссид.

Йæ ныфс ничи бахаста Нартæй.

Нарты зæронд Хæмыцы фырт болат Батрадз ныфсæй домбай уыд, æмæ бафæлварын сфæнд кодта. Йæ нæртон бæх хъæстæлвæст ныккодта æмæ йыл рæвдзæй Нарты стыр хæдзары схъазыди, стæй йæ ныщæлхъытæ ласта æмæ сæйрагыл зæрватыччы сыффытт акодта. Æмæ араст ис Нарты стыр Хъугомы, йæ бæхы фæд, гутоны фæдау, Хуыцауы быдыр агурæг.

Цас фæцыд, чи зоны, фæлæ иу афон бахæццæ ис Хуыцауы быдырмæ, рахаста Хуыцауы сконд чызджы æмæ йæ Нартмæ æрбафардæг кодта.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

*Нæ равдысты –
Харэбаты Давиды куыстытæ.*

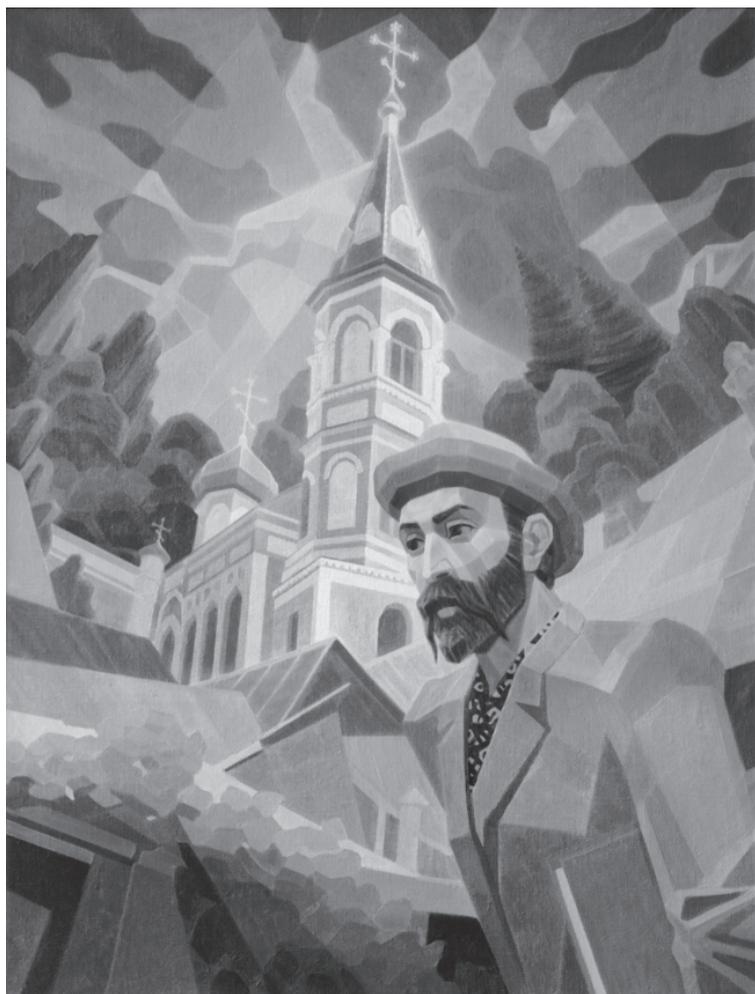
*Давид каст фæци нæ республикæйы
Аивæдты лицей æмæ ЦИПУ-йы аивæд-
ты факультет. У Уæрæсейы нывгæн-
джыты цæдисы уæнг. Саккаг ын код-
той Уæрæсейы нывгæнынады академийы
диплом.*

Хуссар Ирыстон.

Сыгъдаг Георгийы аргъуан.

Къостайы элеги.

Донбеттыр.

Æфсатийы бæстæ.

Куырттаты комы.

Цад.

Мæ мады сурæт гæдыммæ.

Кирæ.

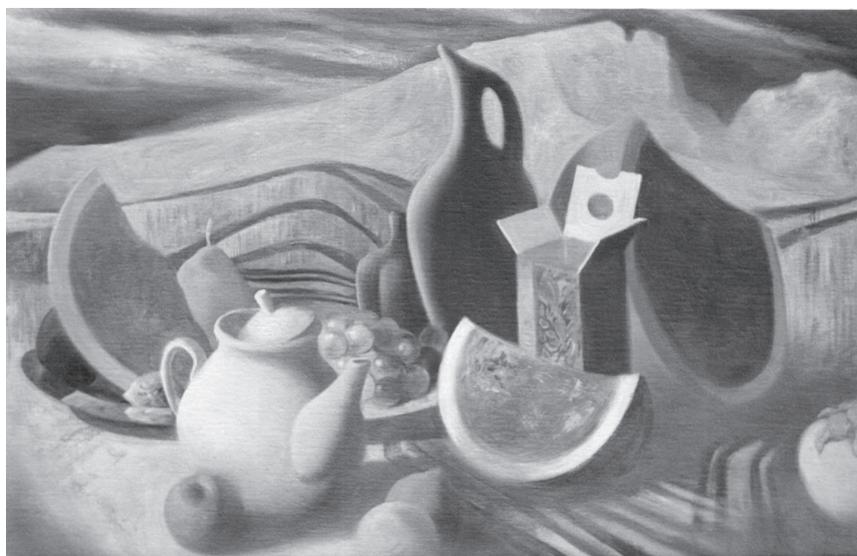
*Натюрморт
сәнафсиримә.*

*Натюрморт
кәрдотимә.*

Натюрморт фәткьюитимә.

Натюрморт харбызтимә.

Пейзаж куыроимæ.

РÆСТÆГ – РÆСТÆВЪАРÆН

КЦОЙТЫ Астемир

АХÆМ ЗАМАНТÆ МАУАЛ СКÆНÆД!

2010 азы «Мах дуджы» дæсæм чиныджы бакастæн Рубайты Барисы уац «Фæтæджы «хæрзтæ» ирон адæмæн». Барисимæ лæгæй-лæгмæ зонгæ не стæм, никуы фембæлдыстæм. Æрмæст ын йæ фыстытæ мыхуыры фæкæсын. Уыцы уацы фыссы: «Сталин цавæр политик, паддзахадон кусæг, стратег уыд, уый тыххæй бирæ чингуытæ фыст æрцыд, æмæ махимæ уыцы фарстайыл дзурыны хæс нæ исын».

Раст афтæ хъуыды кæнын æз дæр. Пылы къæдзилыл къогъо абадæгау уайд уæд мæ ныхас. Дон Кихоты сурæт сфæлдисæг Мигель Сервантес загъта: «Правда иной раз гнется, но никогда не ломается и всплывает поверх лжи, как масло поверх воды». Æмæ Барис дзуры, зæгъгæ, Сталин куыд ирон лæджы фырт, афтæ иннæ нацитæй хъауджыдæр ирон адæмæн хорзæй ницы сарæзта.

Уый æцæгæй дæр афтæ у. Сталин йæ фыстытæ æмæ йæ ныхæсты дæр йæ сæрмæ никуы ‘рхаста, ирон лæджы фырт кæй у, уый зæгъын. 1920 азы Дзæуджыхъæумæ ссыди. Скодтой егъау æмбырд театры. Иуæн дæр уæд дæр нæ загъта, ирон лæджы фырт дæн, зæгъгæ. Сталинимæ арæх æмбæлдысты Токаты Гогки, Плиты Иссæ, Мамсыраты Хаджумар, Хетæггаты Георги, Хулаты Хъуыбады æмæ ма æндæр ирæттæ. Уæд та искуы иу иронæн фæрæди æмæ йыл басæтт комкоммæ, æз ирон лæджы фырт дæн, зæгъгæ. Æгæр-мæгуыр йæ фыды мыггаг Дзугатæ дæр фыста Джугашвили.

Советон Цæдисы егъау фæлгæты гыццыл Ирыстон æрцахста фыццаг бынат «по выявлению врагов народа». Сталины барджын ныхасæй ирон адæмыл æртынæм азты æрцыди, ныббарæн кæмæн нæй, ахæм бæллæх. Бабын сты партийы обкомы 1-аг секретарьтæ Тæкъоты Симон, Бутаты Хъазыбег, хохаг къуымых фыййæуттæ æмæ ма бирæ сыгъдæгзæрдæ, фæллоуарзаг лæгтæ. Стæй нæ разагъды фысджытæ та?

Цæмæн-иу раластой адæймаджы йæ уарзон бинонты ‘хсæнæй æмæ-иу æй цъиухор куыдзы мард цæмæн кодтой? Ирон адæм ацы знаггад нæ рох кæнынц, стæй никуы ферох уыдзæн, рæстзонд чи уа, уыдонæй. Хорз зонгæ уыдтæн Дæргъæвсы уынаффæйы лæгтæй кæйдæртимæ, сæ иу – Фидараты Дзаххотт, ахуыргæнæг. Байхъусæм-ма йæм:

– 1926 азы Быдыры Дæргъæвсæй æртиссæдз хæдзарæй сæхи рахицæн кодтой хъæуæй æмæ æрцардысты Змейкæйæ кæсгон хъæу Угъалыхъуаты ‘хсæн. Сæ ног царæнбынатæн радтой ном Иран. Цæрынтæ дзы райдыдтой. Æрæйæфта сæ колхозтæ аразыны рæстæг. Сарæзтой сæхицæн колхоз. Сæ районы фæстаг никуы уыд. Тынг зæрдиагæй куыстой иумæйаг хæдзарады. Сæ цардæй бузныг уыдысты. Фæлæ ацы чысыл хъæу дæр бавзæрста 1937 азы бæллæхтæ. Æвирхъау цæфтæ йыл ностæй баззæдысты. Æхсæвыгæтты-иу машинæ æрбацыд, æмæ иугай-дыгай ластой хъæуы хуыздæр адæймæгты. Кæдæм æмæ цæй тыххæй, уымæн ницы зыдтой ирайнæгтæ.

Кæй акодтой, уыдон ранымайдзынæн номæй-номмæ: Æлбораты Муссæ, Бæдзуаты Бачи æмæ Нино, Дегъуаты Дододти, Сугъараты Абази, Мыкагъаты Дрис, Къуымæллæггаты Бодзи, Сасиаты Хъыхырман, Рæмонаты Быдзыго æмæ Мамсыр, Дзарасаты Ибырхин æмæ Фатъи. Уыцы азты æз куыстон Ираны скъолайы ахуыргæнæгæй. Мæхи куыд зонын, афтæ сæ зыдтон. Кодтой æрмæстдæр зæххы æмæ фосдарыны куыст. Тынг рæстзæрдæ адæм уыдысты. Колхозæн уыдысты йæ астæуккаг цæджындытæ. Иннæтæй хъæздыгдæр нæ цардысты. Сæ фылдæр бынтон æнахуыргонд. Фондз æмæ дыууиссæдз азæй дзы къаддæр никауыл цыд. Сæ тæккæ лæгты кары уыдысты. Диссаг у, кæдæм сæ фæластой, цы сæ фæкодтой, кæм зæххы скъуыды ныххаудтой, уый абон дæр ничи зоны...

Ма райгуырæн хъæу Хæтæлдоны сæдæ хæдзары цардис уæд. Адæмы знæгтæ сты, зæгъгæ, дзы æрцахстой Хуыцъистаты Данел æмæ йæ хæрз æфсымæр Куыдзыгусы. Хохаг æнахуыргонд фæллоуарзаг лæгтæ. Агæрах сæ кодтой. Джелыты Афæхъо æмæ Данел, æфсымæртæ, уыдоны дæр амардтой. Гутнаты Быдо æмæ Тасолтан, хæрз æфсымæртæ, дæсгай азтæ сын радтой æмæ Сыбыры фесæфтысты. Сæ хæдфæстæ Быдойы бинойнаг Лезæмины æрцахстой æмæ йæ дæс азы æмгъуыдæй ахастой Сыбырма. Сæ лæппутæ Петя, Муссæ æмæ Салам баззæдысты сидзæрæй.

Фыдыбæстæйы Стыр хæсты сæ цард нывондæн æрхастой, сæ мад æмæ сын сæ фыды æфхæрæг бæстæйы сæрвæлтау. Сæ къона бабын.

Хæтæлдоны 1922 азы сарæзтой хъæусовет, йæ фыццаг сæрдар уыди Цехъоты Джери. 1930 азы та дзы сарæзтой колхоз, уымæн дæр та йæ фыццаг сæрдар уыди Джери. Цæрджытæ йæ хуыдтой адæмы лæг. 1937 азы æрсад æмæ хуыссиди Æрыдоны рынчындоны. Уырдыгæй йæ æхсæвыгон аластой, адæмы знаг дæ, зæгъгæ. Сыбыры уымæн дæр йæ фæд фæсæфти. Елуаты Муссæйыл 90 азы цыди, æнахуыргонд. Дæс азы йын стæрхон кодтой, адæмы знаг, дам, дæ. Сыбыры бабын. Йæ фырт Тотырбег 1895 азы гуыр. Æрцахстой йæ, адæмы знаджы номæй йæ рахуыдтой æмæ йæ фехстой ахæстоны æхсæвыгон. Сæ хæдзар сын райхæлдтой æмæ дзы быдыры стантæ сарæзтой. Мулк колхозмæ радтой.

Хъулаты Бебойы æд бинонтæ ратардтой сæ хæдзарæй, кулак стут, зæгъгæ. Сæ хæдзар сын райхæлдтой æмæ дзы сæ баккоммæ сарæзтой ног бæстыхай колхозы правлени æмæ хъæусоветы къанторæн. Æз схъомыл дæн уыцы кæрты. Не ‘хсæн дыууæ хæдзары йеддæмæ нæ уыди. Бинонтæ хауæггаг фесты. Бебойы фырт Шамил, сыгъдæгзæрдæ коммунист, хæрзконд, сæрæн, тынг нымад уыди сæ мыггаджы æмæ хъæуы цæрджыты цæсты. Стыр кад ын кодтой. Уыцы æнаккаг митæн нæ бафæрæзта æмæ, мæгуыр, инсулт райста æмæ амарди. Базад ын дыууæ чызджы. Тамарæ у профцæдисты бæрнон кусæг, Светланæ та – дохтыр.

Гъе, ахæм æвирхъау митæ цыди нæ гыццыл Ирыстоны æппæт рæтты дæр. Бирæ ирæттæ сæрбæрзонд кæмæй сты суанг абон дæр ма, комкоммæ уыцы фæтæджы разамындæй.

Ирон лæджы фырт, гуырдиаг хæрæфырт Сталины амарды фæстæ сбæрæг, зæгъгæ, адæмы знæгтыл кæй нымадтой, уыдонæй иу дæр знаг нæ уыд, рæстудæй сæ амардтой. Æмæ сæ срæст кодтой мæрдтæм. Уæдæй фæстæмæ сæ байзæддаг знаджы цоты ном нал хæссынц.

Дзæуджыхъæуы Ленин æмæ Бутырины уынгты фисыныл лæууы райдзаст бæстыхай. Хистæр фæлтæртæм ацы хæдзар æнкъард хъуыдытæ сæвзæрын кæны. Мæстæлгъæд æмæ æрхæндæг зæрдæйæ фæцæйцауынц йæ иувæрсты. Уæды заман ам уыдис Цæгат Ирыстоны мидхъуыддæгты адæмон комиссариаты

лагæргæвдæн бынат. Хуыдтой йæ æлгъыст хæдзар. Йæ алы дур дæр бирæ цæссыгтæ æмæ тугтæ федта. Ирон адæмы хуыздæр хъæбулты туг ахъардта ахæстоны бындуры, бацахст сисы хуынчыты æмæ æдзухдæр агайы зæрдæйы судзгæ хъæдгæмттæ.

Кæронбæттæны зæгъын: Рубайты Барисы хъуыдытæ сты иттæг раст. Йæ хъуыдыйы ныхмæ ничи фæлæудзæн. Фæллойдæнæг ирон адæмыл ахæм æнахъинон замантæ макуыуал æрцæуæд!

АХУЫРГÆНÆГÆН ÆХХУЫСÆН

МЗОКТЫ Аслæнбег

«АНГЛИСАГ ЗÆГЪЫ – ШЕКСПИР...»

(Цæрукъаты Алыксандры сонетты цикл «Шекспирæн»)

Цæрукъаты Алыксандры цард æмæ сфæлдыстад астæуккаг скъолайы бæстонæй ахуыр кæнынц 11-æм къласы. Ирон литературæйы программæ йын дæтты æрмæст цыппар сахаты. Уыцы рæстæг ахуырдауты бакæсын æмæ сахуыр кæнын хъæуы поэты ахæм уацмыстæ: «Ныхас авдæны сывæллонимæ» (скъуыддзæгтæ), «Шекспирæн» (скъуыддзæгтæ), «Мæ кувæндонны къæсарыл», «Рох симфони», «Гимн хылхъæдурæн» æмæ «Æхсæвы фæндырдагъд».

Фæлæ куыд ис цыппар урокмæ сахуыр кæнæн поэты царды хабæрттæ æмæ æхсæз поэтикон уацмысы? Ахуыргæнæджы практикон куыст амонь: фыццаг æртæ уацмысы – сонетты циклтæ («Ныхас авдæны сывæллонимæ» (скъуыддзæгтæ), «Шекспирæн» (скъуыддзæгтæ)) æмæ лиро-эпикон поэмæ «Мæ кувæндонны къæсарыл»-æн радих кæнын фæйна иу сахаты, иннæ æртæ æмдзæвгæйы кæсын æмæ сахуыр кæнын иу урокмæ.

Урочы темæ: Цæрукъаты Алыксандры сонетты цикл «Шекспирæн». Аивады темæ поэты сфæлдыстады. Поэт – Рæсугъд-дзинад æмæ Сæрибары бардуаг, дзыллæтæн – хæрзгæнæг.

Урочы нысантæ: скъоладзауты базонгæ кæнын Шекспиры тыххæй сонетты сæйраг хъуыдыимæ; сонеттæ аив кæсын æмæ æмбарын сæ ахадындынад æппæтдунеон литературæйы, уацмысы аивадон фæрæзтæ иртасын æмæ зонын, куыд пайда кæны Алыксандр уыдонæй йе ‘мдзæвгæты циклы.

Эпиграф: *«Алы адæмтæ сæрыстырæй фæдзурынц, сæ национ гений йæхи уæлдай æххæстдæрæй цы адæймæгты фæлгонцты равдисы, уыдонны нæмттæ. Англисаг зæгъы – Шекспир. Шотландиаг зæгъы – Бернс. Немыцаг зæгъы – Гете. Итайлаг зæгъы –*

Данте. Уырыссаг зæгъы – Пушкин. Мах, ирæттæ, зæгъæм – Къоста, æмæ нæ риутæ байдзаг вæййынц сæрыстырдзинад æмæ цырен уарзтæй».

I. Ахуыргæнæджы ныхас.

Ацы ныхæстæ загъта Абайты Вассо. Къоста хорз зыдта Шекспиры уацмыстæ, йæ писмоты арæх ис ссарæн англисаг генийы трагедитæй, арæхдæр «Гамлет», «Отелло»-йæ цитатæтæ. Фæлæ абон нæ ныхасы сæр Къоста нæ уыздæн, дзурдзыстæм æндæр генийы тыххæй – уый у англисаг фыссæг Вильям Шекспир.

«Цæрукъаты Алыксандры лирикæ мидисæй у хъæздзыг, формайæ – аив æмæ зæрдæмæдзæугæ. Поэт хуызджын ахорæнтæй æвдисы Ирыстоны æрдз, адæмы рæдау зæрдæ, нæ хорз æгъдæуттæ. Поэт кад кæны кусæг адæймагæн, цард йæ уæхсчытыл чи хæссы, бæркад кæй къухтæй цæуы, уыцы адæмæн. Поэты уæлмонц кæнынц патриотты сгуыхтытæ, æмæ сыл фыссы зарджытæ. Фæлæ Алыксандр уæлдай кады аккаг хоны, стыр аивад сфæлдисын кæмæн бантыст, уыцы фысджыты æмæ нывгæнджыты. Поэт табу кæны зонд, хъуыды æмæ аразæг тыхтæн. Уыдон адæмæн хæссынц фарн, рухс æмæ амонд», – зæгъы Алыксандры поэзийы тыххæй нæ разæгъды лæг æмæ поэт Джыккайты Шамил.

II. Ахуыргæнæг йæхæдæг аив кæсы æмдзæвгæты цикл.

Цæрукъаты Алыксандр

Шекспиран

Йæ райгуырдыл 400 азы сæххæсты номыл

(Цыбыргондæй)

1

Æгас дуне нæ байста Македойнаг,
 Нæ йæ байстой Аттила, Чингисхан.
 Сæ фæстиуæг – зæххон цотæн фыдбойнаг,
 Фыдты фыддæр – сæ бабырсты нысан.

Наполеон... Зынгæфтауæг хæстонтæй
 Кæуыл нæ худт былысчылаæй хъысмæт?
 Цы сты дæ разы згъæрджынтæ? – Дæ зондæй,
 Зæрдæйы монцтæй басастай æппæт, –

Æппæт бæстæтæ... Адæмыхæттытæ!
 Гуыринаг дугтыл ахæлиу дæ бар.
 Хуыцауæмдых! Тæригъæды нæ цыдтæ,
 Ды иу лæджы дæр не скодтай цагъар!

Ды дзыллæтæн – лæггадгæнæг дæхæдæг,
 Æнусбонтæм рæстаудæг, хæрзгæнæг!

2

Адзалы сæр йæ хъалон махæй дары,
 Æхсон хæхтæн дæр фехалы сæ конд. –
 Дæ розæты цæхæрадон нæ комы
 Йæ ныссадзынæй абонмæ зæронд.

Тыхджын хуры, тыхджын къæвда, дымгæты
 Ысуадзы ногæй таугæнæг æвзар.
 Цæргæ удæн æвдадзы тых фæдæтты –
 Æлутон хос, джынаussy сой, нектар.

Мæнæн дæр у нæхи хæххон сæрвæтау,
 Мæ хуызæттæн зын ысхизæн – йæ рындз.
 Дæ розæтæ сывæллæтты зæрдæтау
 Æппынадзух æртæхдзæстæй тæлфынц.

Сæрд уа, зымæг – сæ улæфтмæ фæхъусын.
 Дæ розæтæ – дæ сонеттæ – æнусон!

< . . . >

4

Ды иу цæстæй сæдæйы бæрц уыдтай,
 Сæдæйæ дæр – сыгъдæгдæр æмæ дарддæр.
 Ды иу зондæй сæдæйы бæрц зыдтай,
 Дæ иу зæрдæ – сæдæ зæрдæйæ арфдæр.

Адзалай та фæиртæсæн кæд уыд! –
 Æнусты тар – ныккæндмæ дæ ныссондзæн.
 Хæрзиуæгау куы байуæрстай дæ уд
 Дæхи сфæлдыст сæдæйы бæрц фæлгонцтыл...

Фыдæлты загъд: «Дзæгъæл уыдзæн дæ хыл –
 Адзалимæ быцæу кæнынвæнд ма скæ. –
 Цæргæйæ нын куы баззадтæ зæххыл
 Сæдæ хуызы – кæм худгæ, кæм дзыназгæ.

Мæлæтæй дæр тыхджындæр дæ, – зæгъин! –
 Мæлæтыл дæр фæуæлахиз дæ «хин».

< . . . >

6

Ды – уаддымгæ. Гуыппырсар хъæдтæ, хæхтæ
 Ныфæйлыдтай æгъатыр цæфæй знон.
 Мæнгæвæрдæй цы лæууыдис йæ къæхтыл –
 Дæрæнгæнгæ сæ ацыдтæ бынтон.

Ды – судзгæ арт. Хъуына æмæ быронæй
 Æртхутæг сæ куы бакодта дæ зынг.
 Ды – ивылд фурд. Дæу зæхх йæ иу кæронæй
 Суанг йе ‘ннæмæ куы бахъуыди цæхсын.

Ды – хурзæрин. Дæ худгæ цæст куы скасти –
 Нæзы цырагътæн бамынæг сæ рухс...
 О, аивады сонт бæхы æрцахстай,
 Цух не суагътай сыгъзæрин барц æнус!

Фæкодтай ды мæнг гениты æвæд.
 Титан, æрхастай цард æмæ мæлæт!

< . . . >

8

Фæмысын æз æхсæв дæр æмæ бон дæр
 Хæххон поэты сагъæссаг дзырдтæ:
 «Кæд ме ‘взаг райсом фесæфа бынтондæр –
 Мæлынмæ дæн тæккæ абон цæттæ».

Нæй дзыллæтæй уæлдай «хæртæ», «æвзæртæ»,
 Зынаргъ сын у сæ фыдæлты цæсгом.
 Сты се ‘взæгтæ æмбар æмæ æмсæртæ –
 Францусаг уа, уырыссаг уа, кæсгон...

Лæджы уд нæу æрдзон цардæй æнусваг,
 Мæн дæр æййафдзæн саузæрдæ мæлæт –
 Нæ хæхтæ иу зæгъæнт иронау: «Рухсаг»,
 Нæ дымгæтæ мыл хъарджытæ кæнæнт!

Нæртон поэт, дæ сурæт ис мæ разы,
 Зæгъы мын сусæгæй: «Æз демæ – разы.»

< . . . >

10

Фæцыд æнус, йæ хæдфæстæ – æндæртæ...
 Бон хауы цардæй, иннæ йыл æфты.
 Гъенырдæр ма, йæхи фыды æндæргæу,
 Дæ Гамлет зилы а зæххы къуымты.

«Цæргæ æви мæлгæ? – ныхъхъусы уый йæхимæ, –
 Цы у нæ хъысмæт – цин æви фыдох?»
 Æмæ дыууæ æнæсæтгæ тыхимæ
 Йæ уд, йæ туджы бацайдагъ и тох.

Ысси йын дуне сауталынг цъыссымау,
 Нæй размæ дæр, фæстæмæ дæр фæндаг.
 Нæ йын бæззы, о, ацы зæхх фысымæн –
 Кæд æм рæдыдæй рацыди, мыййаг!..

«Цæргæ æви мæлгæ?» – йæ уд ын мæт хæры.
 Йæ хъуырдухæнты абон дæр цæры.

Дзырднат æмдзæвгæмæ:

Македойнаг – Алыксандр Македойнаг, рагон стыр паддзах
 æмæ хæстон фæтæг, басаста æмæ байста, йæ заманы зындгонд
 цы зæххытæ æмæ паддзахæдтæ уыд, уыдон.

Атиллæ – гуннты паддзах, стыр хæстон раздзæуæг.

Чингисхан – Манголты империйы бындуравæрæг æмæ паддзах (хан), басафта Ази æмæ Скæсæйнаг Европæйы адæмты æмæ паддзахæдты.

Наполеон – Францы хицауиуæггæнæг, 1812 азы æрбабырста йæ бирæнацион æфсадимæ Уæрæсемæ, фæлæ йе стæр нæ фæрæстмæ.

Æхсон – кремень.

Монц – тыхджын æнкъарæн.

Титан – гигант, стыр тыхы, науæд зонды хицау.

Пигмей – ницæйаг, цъаммар лæг.

Саха дæттæ – тыхджын къæвда, тæркккъæвда.

Гамхуд – шапка-невидимка

Ливады сонт бæх (аивады ‘фсургъ бæх) – Пегас, поэтты аивадон бæх, поэतिकон уæлмонцы символ.

III. Литературон терминтæ ахуырдауты дзырднатæ:

Æмдзæвгæты цикл. Цикл у бердзенаг дзырд, амоны «зылд», «цалх». Цикл рæзы, иу историон дуг æвдыст кæм цæуы кæнæ та се ‘хсæн идейон-тематикон иудзинад кæмæн ис, таурæгъон уацмысты ахæм къордæй (А. Блокы æмдзæвгæты цикл «На поле Куликовом», М. Лермонтовы уацауты цикл «Герой нашего времени», И. Тургеневы радзырдты цикл «Записки охотника», А. Пушкины драматикон уацмысты цикл «Маленькие трагедии»). Ис лирикон циклтæ дæр. Уыдон та кæрæдзийыл баст сты авторы хъуыдыйы, йæ субъективон-эмоцион ахасты иудзинадæй. Дæнцæгæн æрхæсдзыстæм Гæдиаты Цомахъы æмдзæвгæты цикл «Ахæстоны фыстытæй» («Хуры тын», «Хæлæг», «Бæлон», «Ме ‘фсымæртæ» æмæ æндæртæ). Цæрукъаты Алыксандры циклы «Ныхас авдæны сывæллонимæ» бындурон у фæлтæрты бастдзинады идея, райдайæнæй кæронмæ дзы æнхъæвзы хъæбулма уарзты æмæ егъау бæрны æнкъарæн. Йæ иннæ цикл – «Шекспирæн»-ы иу кæны сфæлдыстады тых æмæ æнæмалæты хъуыды, йæ сæйраг æнкъарæн – генион курдиатыл дис æмæ дзы сæрыстырдзинад.

Сонет. Сонет у цыппæрдæс рæнхъæй арæст лирикон æмдзæвгæйы хуыз. Фыццаг сонеты райгуырæн бæстæ – Итали, XIII æнус. Сонеттæ фыссынмæ тæккæ дæсныдæр уыдысты Данте Алигьери, Франческо Петрарка, Пьер Ронсар, Вильям Шекспир

æмæ бирæ æндæр поэттæ. Ирон поэзийы сонет ахсы аккаг бынат. Фыццаг ирон сонет ныффыста Токаты Алихан, схуыдта йæ «Цыкурайы фæрдыг», æмæ дзы символикон æгъдауæй равдыста йæ бæллицтæ æмæ тырнындзинæдтæ. Зæрдæмæдзæугæ сонеттæ сфæлдыстой ирон поэттæ: Чехойты Сæрæби, Цæрукъаты Алыксандр, Малиты Васо, Джыккайты Шамил, Джусойты Нафи, Хъодзаты Ахсар, Ходы Камал æмæ иннæтæ.

IV. Фарстытæ æмæ хæслæвæрдтæ æмдзæвгæмæ:

1. Цавæр цауы бындурыл фыст æрцыд Цæрукъаты Алыксандры æмдзæвгæ?

2. Чи уыди Вильям Шекспир? Цæмæй зындгонд у Шекспиры ном æппæт дунеон литература, культура æмæ аивады?

3. Кæм райгуырд æмæ арвыста йæ царды бонтæ англисаг драматург?

4. Цавæр поэतिकон мадзал равзæрста йæ æмдзæвгæйæн Алыксандр æмæ цæмæн? (Æмдзæвгæ арæст у 10 сонетæй).

5. Цæмæй номдзыд сты Алыксандр Македойнаг, Аттилæ, Чингисхан æмæ Наполеон? Цæмæн базадысты сæ нæмттæ дунейы историйы? Цæмæн фесты уыдон «зæххон цотæн фыдбойнаг, фыдты фыддæр сæ бабырсты нысан»?

6. Цæй руаджы басаста æппæт бæстæтæ англисаг поэт æмæ драматург Вильям Шекспир?

7. Шекспиры сфæлдыстадон бынтæ поэт хоны «розæты цахæрадон», уый «нæ комы йæ ныссадзынаей абонмæ зæронд». Дæумæ гæсгæ, цæмæн нæ зæронд кæны Шекспиры аивад?

8. Цæмæн дæттынц Шекспиры сонеттæ æмæ драмон уацмыстæ «Цæргæ удæн æвдадзы тых – æлутон хос, джынассой сой, нектар»?

9. Алыксандр англисаг генийы хоны «хуыцауæмдых», «лæггадгæнæг», «хæрзгæнæг». Цæмæн? Разы дæ поэтимæ? Зæгъ дæ хъуыдытæ.

10. Дзырд «хуыцауæмдых» æмдзæвгæйы ис поэतिकон сидæны ролы æмæ поэт йæ фæстæ æвæры хъæры нысан. Цæмæн?

11. Куыд æмбаргæ сты æмдзæвгæйы ацы рæнхъытæ:

«Хуыцауæмдых! Тæригъæды нæ цыдтæ,

Ды иу лæджы дæр не скодтай цагъар!»?

12. Шекспир царди тызмæг æмæ уæззау æнусы. Фæлæ йæ драмон уацмысты хъайтартаей иуы дæр нæ равдыста цагъарæй.

Куыд дæм кæсы, цæмæн? Шекспиры ис схонæн адæмуарзæг, гуманист?

13. Алыксандр хоны Шекспиры сонеттæ «æнусон». Цавæр æмдзæвгæйы хуыз у сонет? Куыд арæзт у? Цæмæн пайда кæны Алыксандр сонетæй? Цæмæн зæгъы: «Дæ розатæ – дæ сонеттæ – æнусон!»?

14. Ирон поэттæй арæхдæр чи пайда кæны сонеты хуызæй?

15. Цавæр поэतिकон ахорæнтæй нывæнды поэт Шекспиры сфæлдыстадон куыст? Куыд æвдыст цæуы сонетты циклы англисаг поэты аив дзырды хъомыс, йæ удсыгъдæггæнæн нысаниуæг?

16. Рафæлгъаут æмдзæвгæйы ацы рæнхъыты мидис:

Фыдæлты загъд: «Дзæгъæл уыдзæн дæ хыл –

Адзалимæ быцæу кæнынвæнд ма скæ. –

Цæргæйæ нын куы баззадтæ зæххыл

Сæдæ хуызы – кæм худгæ, кæм дзыназгæ.

Мæлæтæй дæр тыхджындæр дæ, – зæгъин! –

Мæлæтыл дæр фæуæлахиз дæ «хин».»

17. Цæимæ бары автор Шекспиры сонеттæ æмæ цæмæн? Ногæй бакæс æмдзæвгæ æмæ дзы ссар барæнтæ, рафысс сæ дæ кусæн тетрадмæ.

18. Цавæр бынат ахсы Шекспиры сфæлдыстад ирон литературæйы? Куыд сахадыдтой англисаг генийы сфæлдыстадон бынтæ ирон культурæйы рæзтыл?

19. Алыксандр йе ‘мдзæвгæйы пайда кæны бирæ поэतिकон мадзæлттæй. Ранымайут сæ. Сæйрагдæр та дзы кæцы у? (Анти-тезæ, ныхмæвæрд). Бакæс фыццаг æртæ сонеты æмæ базон, кæй æвæры поэт Шекспиры ныхмæ?

20. Цæмæн дзуры Алыксандр Шекспирмæ нæртоны номæй?

21. Сбæлвырд кæнут поэты хъуыды мадæлон æвзаджы тыххæй. Кæмæй æрхаста Алыксандр ацы ныхæстæ:

«Кæд ме ‘взаг райсом фесæфа бынтондæр –

Мæлынмæ дæн тæккæ абон цæттæ».

22. «Æз демæ – разы,» – афтæ зæгъы Шекспиры сурæт ирон поэтæн. Цæуыл у сæ ныхас англисаг фыссæг æмæ авторæн? Разы дæ уыдонимæ? Ды та цавæр хъуыдытыл хæст дæ мадæлон æвзаджы тыххæй?

23. Æмдзæвгæты циклы фæстаг сонеты æнæнхъæлæджы фæзыны Шекспиры хъайтартæн сæ сæйрагдæр – Гамлет. Чи

уыди Гамлет? Цæй тыххæй у Шекспиры трагеди «Гамлет»?

24. «Цы у нæ хъысмæт – цин æви фыдох?», «Цæргæ æви мæлгæ?» – фæрсы йæхи æмæ мах Гамлет, хъуырдухæнгæнгæйæ. Цæуыл у йæ мæт Гамлетæн? Ды та цавæр дзуапп раттис Гамлеты фарстытæн? Цæмæн фæвæййы Алыксандры æмдзæвгæ Гамлеты риторикон фæрстытæй? Цæуыл дзурæг у ахæм поэтикон мадзал?

25. Дæ зæрдæмæ фæцыди Цæрукъаты Алыксандры сонетты цикл? Цæмæй? Цавæр у поэтмæ гæсгæ æцæг Адæймаджы идеал? Паргом кæ дæ хъуыдытæ.

26. Уарзыс театр? Кæд уыдтæ фæстаг хатт Ирон театры æмæ цавæр спектакльмæ кастæ? Ратт раст дзуапп: Шекспиры трагедитæй кæцытæ æвдыстой ирон сценæйы? Чи уыди сæ тæлмацгæнæг? Нæ зындгонддæр артистытæй кæцытæ ахъазыдысты Шекспиры уацмысты?

V. Скъоладзауы реферат «Вильям Шекспир – дунейы зындгонддæр поэт æмæ драматург.»

Вильям Шекспир (1564–1616) райгуырд, Эйвоны доны был цы гыццыл провинциалон сахар – Стрэтфорд – ис, уым. Йæ фыд уыди хъæздыг æмæ амалджын саудæджергæнæг. Фидæны поэт йæ сабийы бонтæ æрвыста хуымæтæг адæмы ‘хсæн, ам арф банкъардта æмæ базыдта адæмон æвзаг. Райдайæн ахуырад райста Стрэтфорды грамматикон скъолайы, уæд ам сæйрагдæрыл нымадтой æмæ ахуыр кодтой рагон æвзæгтæ. Скъолайы Вильям базыдта латинаг æмæ рагон бердзенаг æвзæгтæ. Уыйадыл йæ ахуыр официалон æгъдауæй фæци, уымæн æмæ йæ 14-аздыгæй хъуыди æххуыс кæнын йæ фыдæн. Фæлæ уæддæр Шекспир сси йæ заманы тæккæ ахуыргонддæр адæймаг, æдзухдæр йæ зонындзинæдтæ хъæздыгдæр кодта чингуытæй.

Æстдæсаздыгæй Вильям ракуырдта, аст азы хистæр дзы чи уыд, ахæм сылгоймаджы. Цыппар азы фæстæ Шекспир ацыди куыстагур Лондонмæ. Уыцы заман йæ фыд бахауди тынг тыхст уавæрты: фесæфтысты йе ‘хца æмæ йæ кадджын бынат Стрэтфорды адæмы ‘хсæн. Лондоны Шекспир аивта цалдæр дæсныады, æмæ æрмæстдæр 1594 азы йæ хъысмæт бынтондæр сбаста театримæ: бацыд йæ хъуыстгонд æмзæххон, дæсны актер Джеймс Бербеджы актерты æмбаладмæ. Ацы актерты труппæ йæхи схуыдта «Слуги лорда-камергера». Дæс азы бæрц (1590–1599)

Шекспир раздәр Джеймс Бербежимæ, уый фæстæ та йæ фырт Ричардимæ (уый уыди дæсны æмæ курдиатджын актер) куыстой иумæ, сарæзтой æмæ йæ сæргъы лæууыдысты ног театр «Глобус»-æн (1599–1613).

Театр «Глобус» байгом Лондоны 1599 азы. Уый сси, Лондоны цы æхсæз театры уыд, уыдонæн сæ тæккæ хуыздæр æмæ зындгонддæр. Пьесæтæ театрæн фыста Вильям Шекспир: трагеди «Ромео æмæ Джульеттæ», пьесæтæ «Генрих VI», «Ричард III», «Рæдыттыты комеди», «Виндзойраг фæлитойтæ», «Къарол Джон», «Ричард II», «Юлий Цезарь» æмæ æндæртæ.

Фæстæдæр (1600–1608) Шекспир бахауд литературон сфæлдыстадон арты: фыста æрмæст трагедитæ – «Гамлет», «Дыууадæсæм æхсæв», «Отелло», «Къарол Лир», «Макбет», «Антоний æмæ Клеопатрæ», «Тимон Афинаг», «Кориолан», «Перикл». «Глобус»-ы труппæйы Шекспирæн аргъ кодтой куыд актерæн нæ, фæлæ куыд дæсны драматургæн, кæд сценæйы цыппор азы онг хъазыд алыхуызон рольты, уæддæр.

Йе сфæлдыстады райдайæны драматург пайда кодта цæттæ сюжеттæй – алыхуызон литературон уацмыстæй. Фæлæ фæстæдæр бавдæлд йæхи æрхъуыдыгонд сюжеттæм гæсгæ комедитæ æмæ трагедитæ фыссынмæ.

1609–1613 азты фыста трагикомедитæ. Ацы æмхæццæ литературон жанры дæр фесгуыхт – «Цимбелин», «Зымæгон аргъау», «Генрих III», «Карденио», «Тымыгъ».

1612 азы фыссæг ныууагъта театр Лондоны æмæ фæстæмæ арыздæхт йæ райгуырæн Стрэтфордмæ. Ам фæцард йæ амæлæты бонмæ. Йæ труппæйæн цы фæстаг пьесæтæ ныффыста, уыдон хауынц 1612–1613 азтæм. Уый фæстæ фыссæджы хъæлæс нал райхъуыст. Драматурджы сфæлдыстад чи иртасы, уыдоны хъуыдымæ гæсгæ Вильям уыцы цыппар азы уыди тыхст рынчин.

Дунейы зындгонддæр фыссæг йæ фæстæ ныууагъта хъæздыг литературон бынтæ: 154 сонеты, цалдæр поэмæйы, æмдзæвгæты циклтæ æмæ 37 пьесæйы. Йæ драмон уацмыстæ ивд æрцыдысты дунейы бирæ адæмты æвзæгтæм æмæ абон дæр æнтыстджынай æвæрд цæуынц сценæйы.

АРВИСТОН

АЛЫХУЫЗОН ХАБÆРТТÆ

ЧЪЫНДЫЙЫ ТЫХХÆЙ

Тæрхонылæджы цур лæууы, гæртам исгæйæ кæй æрцахстой, ахæм лæг. Тæрхонгæнæг ын дзуры:

– Æртæ хъуыддагæй дын иу равзарыны бар дæттын: кæнæ 100 туманы бафид, кæнæ 3 фунты хом хъæдындз бахæр, на уый нæй, уæд та дыл лæдзæгæй 50 цæфы æруайдзæни. Аххосджын зыд æмæ æлгын уыд æмæ йæм хъæдындз хæрын æппатæй хуыздæр фæкасти. 2 фунты бахордта æмæ дарддæр йæ бон нал уыди.

– Дæ бæрзонддзинад, хъæдындзтæ мæ уды уæнгæл фестыдысты æмæ дæ курын: дæ тæрхон аив – фæлтау мæ лæдзæгæй фæхойæнт, – лæгстæтæм фæци зылынджын, йæхинымæры та загъта: æхца фидынай над – хуыздæр.

Рабæгнæг æй кодтой, бандоныл æй æрæвæрдтой æмæ йыл лæдзæгæй ралæууыдысты. Алы цæфæн дæр-иу галы богъ фæласта, афтæмæй дæс цæфæн бафæрæзта, стæй та лæгстæтæм фæци, ацы хызæмары бæсты, дам, фæлтау 100 туманы бафиддзынæн. Афтæ, гъе, чъындыгопп йæ аххос æртывæрæй бафыста.

Чъынды дыууæ хатты фиды, фæзæгъынц. Хатгай та – æртæ хатты.

ÆРЫСКЪÆФ

Иу бæлццоныл тигр æрбамбæлди. Лæг лыгъд радта, уæдæ цы. Тигр æй суры. Лæг къардиуы былмæ куы бахæцца, уæд йæхи дæләмæ аппæрста. Тулгæ-тулын къудзийыл фæхæст. Фыр тарстæй зыр-зыр кæны, афтæмæй бынмæ ныккаст æмæ дын уым дæр тигр куы ауынид. Лæгæн ма йæ цард æрдуйыл хæцыд. Уалынджы дын йæ фарсмæ сырх-сырхид æрыскъæф куы ауынид. Лæг иу къухæй къудзийыл ныззæгæл, иннæмæй та æрыскъæф артыдта. Диссаджы хæрзад уыд, æвæдза, уыцы æрыскъæф!

Цард у исдуджы дæргъæн – иу тиграй иннæйы ‘хсæн. Уымæ гæсгæ йын йæ адæн аргъ кæнын хъæуы.

АМОНД

Амонд хэтэнтэ хатт, эмә-иу кәуыл амбәлд, уымән хай бакодта. Иуахәмы арф дзыхъхъы ныххауд эмә фәстәмә сбырын нал фәрәзта.

Уырдаем әм адәм цыдысты эмә дзы алчидәр куырда хай. Амонд се ‘ппәтән дәр сә фәндон әххәст кодта.

Уалынджы дын дзыхъхъы цур иу әрыгон ләппу әрләууыд. Амондмә ныккасти, кургә дзы ницы ракодта, фәлә йә афарста:

– Амонд, дә хорзәхәй дә фәндон мын ма басусәг кән.

– Мә фәндон – ацы дзыхъхъәй схизын.

Ләппу йәм йә арм бадардта, схизынмә йын аххуыс кодта эмә дарддәр йә фәндаг дардта. Амонд дәр дын йә фәдыл куы азгъорид.

Искәй фәндтә әххәст кәнгәйә амонд әнцондәрәй ссардзынә.

ӘППӘТ ДӘР ӘРМӘСТ ХУЫЦАУ ЗОНЫ

Чингуыты дуканийы рады ләууынц бирә адәм. Иу зәронд ус фәрсы:

– Цәмә ләуут рады, чызджытә?

– Драйзермә.

– Уый та циу, штапелы хуызән исты?

Адәм бахудтысты.

Академикы ус чингуытә балхәдта, сәхимә бацыд эмә йә ләгән уыцы хабар ракодта.

Академик тынг батыхсти, уаты иу кьуымәй иннәмә бирә фәрацу-бацу кодта, стәй әппынафәстаг йә усән әнкьардәй афтә:

– Не ‘фсин, худинаг мәм кәсы, фәлә хьуамә басәттон: әз уыцы Штапеләй никуы ницы бакастән.

Цы нә зонай, уымәй бафәрсын аипп нәу. Цас фылдәр фәрсай, уыйбәрц фылдәр зондзынә.

КУЫДЗЫ ХАБАР

Иу философы бафарстой:

– Царды фәндагыл дә чи сарәзта?

– Куыдз. Иуахәмы иу куыдз дондзасты цур ләууыд эмә

фырдойныйæ хъырды кодта. Куыддæр-иу нуазынмæ фæцæйхъавыд, афтæ та-иу фæтарст æмæ иуварс агæпп ласта, уымæн æмæ-иу доны æндæр куыдзы ауыдта. Фæстагмæ фырдойныйæ йæ бон куы нал уыд, уæд дондзастмæ бахызт æмæ дзы йæ фаг банызта. Куыд рабæрæг, афтæмæй-иу куыдз доны йæхи ауыдта, мæнæ адæймаг айдæны йæхи куыд фæуыны, афтæ.

А дунейыл алчидæр йæхæдæг йæхицæн цæлхдур у, йæхæдæг йæхицæн цыфыддæр знаг у.

ЦИТАТÆТÆ

* * *

2011 азы 24 сентябры Мæскуыйы фехæлдтой Мад Терезæйы хæрзаудæны æхсæнады хæдзар. Уым цардысты, сахъат чи у, стæй йæ бинонтæй чи фæхауæггаг, ахæм сывæллæттæ. Хæдзары иумæйаг фæзуат уыд 129 квадратон метры, уæлæмхасæн бæстыхайы фæзуат та – 200 квадратон метры.

Цæвиттон, бæстæ чи ныггаффутт кодта, уыцы къæрных чиновниктæ егъау галуанты ‘хсæн ссардтой æмæ фехæлдтой æдзухъом мæгуырты царæнуат. Сызгъæрин унитартæ кæм ис æмæ сæ фæзуат мингай метртæ кæмæн у, уыцы давæггаг виллæтæ нæ уынынц царды хицæуттæ, фæлæ сын цæстысындз фестæди æнæфæхæцæг рыст удты хæдзар...

Советон Социалистон Республикæты Цæдис куы фехæлд, уæд ног капиталистон бæстæты ‘хсæн фæзынди цъассытæ, сæрсæфæнтæ, æмæ уырдаæм фæкалди бирæ дзыллæтæ. Сæ нымæц – милуантæ. Лидзæг адæм, хæтæгхуæгтæ, сидзæртæ, æнæхæдзар мæгуыртæ. Æхсæнад кæй хонæм, уым нæй, сæ хъуыддæгтæм сын чи кæса, ахæм организаци. Нæй ахæм организаци æнæхъæн дунейы дæр, нæ планетæйыл...

Мах нæхи дарæм афтæ, цыма нæ байзæддæгты хор æмæ донæй царын нæ хъæудзæн. Исты раттынмæ нæ къух нæ тасы, фæлæ алы бон дæр дудæлдайæ архайæм фылдæр ратоныныл...

Базарад æппындæр нæу æхсæнадон рæзты идеал. Базар у, хи-нæйдзаг фæлитой, фыд-зæрдæ цæстфæлдахæг уæлахиз кæм кæны, ахæм бынат. Ам æлхæнæджы уайсахат афæливынц. Базарад

идеалыл цы æхсæнад нымайы, уый фыццаджы-фыццаг йæхи сайы. Æхсæнад æцæг æхсæнад уæд уыдзæн, цард дзы бæлвырд фæткыл арæст куы уа, мæгуыртыл куы ауда, исгæ нæ, фæлæ дæтгæ куы кæна. Хъуамæ зæрæдтæм, рынчынтæм, цæнкуылтæм, сидзæртæм, æнæхæдзар сабитæм, дзидзидайтæм æмæ, иунæгæй чи баззад, уыдонмæ йе ‘ргом здаха. Æвæгæсæг адæм æххуыс кæм исой, æрмæст ахæм сахарты æмæ хъæуты дзыгуырæн схонæн ис æхсæнад æмæ паддзахад. О, паддзахад цæмæй адæмæй пайда кæна, уый тыххæй арæст не ‘рцæуы, фæлæ сæ цæмæй хъахъхъæнгæ кæна.

Фæкæсынхъуаг чи у, уыдонæн æххуыс куы нæ чындæуа, уæд ахæм адæймæгты дзыгуырæн æхсæнад æмæ паддзахад хонæн нæй. Уымæн йе ‘цæг ном у дзуг, рæгъау кæнæ бал...

Максим Кантор

* * *

Суанг официалон статистикæ дæр амонь: адæмы цард бонæй-бонмæ кæны фыддæр. 2011 азы фыццаг кварталы 2 милуаны æмæ 300 мин адæймагæн се ‘фтиæгтæ фесты дзæвгар къаддæр. Уыйхыгъд олигархты æфтиæгтæ æрвылаз фæвæййынц 10 проценты фылдæр – давгæ кæй кæнынц, уый фæрцы. Æфты миллиардerty нымæцыл. Милуангай адæмты кæй стигъынц, уый руаджы æнтыстджынæй кусы, йæ хъал бон чи калы, уыцы хъæздгуыты инкубатор.

Абон адæмы фылдæр хаймæ дзул æмæ дзидза хауы, йæ рæстæджы немыцаг уацайрæгтæм Ленинграды цы хауд, уымæй 1,5–3 хатты къаддæр!

*«Правда», УФКП-йы
информацион бюллетень,
2011 азы сентябрь*

* * *

Махмæ ныртæккæ президенты къухы дæр не ‘фты, йæ дæлбар адæм ын йæ уынаффæтæ цæмæй афоныл æмæ нывыл æххæст кæной, уый. Коррупци Уæрæсейы йæ куыст кæны бынтон сæрибарæй, уымæн æмæ йын уæле ис, бахъуаджы сахат æй чи бахъахъхъæндзæн, ахæм тыхтæ. Æмæ президент коррупцийы кой куы кæна, бæрзондыл бадæг чиновникты нæмттæ нæ ны-

майгәйә, әрмәст «лыстәг сырды» әфхәрынаы дарддәр куы ницы архайа, уәд хорзәй әппындәр ницәмә әнхәалмә кәсән ис. Карз мадзәлттәм бавналын хъәуы. Бәргә, коррупционертә кәй сты, уый тыххәй нә хицәуттән се ‘мбисы куы ‘рцауын-дзиккой, Китайы куыд кәнынц, афтә... Уәд, әвәдза, чиновниктә гәртәмттәм әндон иммунитетәй сифтонг уаиккой.

*Александр Гордон,
зындгонд актер, режиссер*

ЭЗОПЫ АМБИСАЕНДТӘ

24. Дәнгәл рувас

Аеххормаг рувас дын әнәнхәәләджы бәласы мәрайы дзултә әмә фыдызгәәл куы ауынид – әвәццәгән сә фыййәуттә ныууагътой. Рувас мәрамаә бабырыд әмә хәрыс ма – нал: йәхи ныддәнгәл кодта. Фәстәмаә рабырыныл ацархайдта, фәлә йә бон нал уыд әмә хәәрзынтә, оххытә кәнын систа. Уалынджы дын әндәр рувас бәласы рәзты куы ‘рбацәйзгъорид. Нәтын куы айхъуыста, уәд мәрамаә скаст әмә рувасы фәрсы, цы дыл әрцыди, зәгъгә. Хабар куы базыдта, уәд афтә: «Цы чындәуа, мәрамаә цы хуызәнәй бабырыдтә, цалынмә ногәй ахәм суай, уалынмә дын уым бадгә ‘рцәудзән».

Амбисонд әвдисы: зынтә сәхигъдауәй фәрогдәр вәййынц, рәстәг куы рацәуа, уәд.

27. Рувас әмә кәнгә цәсгом

Рувас нывгәнәдджы әрмадзмә бахылди, къуымтә рафәйлыдта. Гъемә дын дзы трагикон кәнгә цәсгом-маскә куы рахауид. Рувас әм фәкәстытә кодта, стәй афтә: «Цы диссаджы сәр и, афтәмаәй дзы магъз нәй!»

Амбисонды апп: ис ахәм адәймәгтә – буарәй уындржын, кондржын, удәй та – ницәйаг.

28. Фәлитой

Магуыр ләг фәрынчын, мәләты къахыл нылләууыд әмә хуыцәуттән ләгъстәтә кәнын байдыдта, мәләтәй, дам мә

куы бахизат, уæд уын сæдæйы бæрц галнывæндтæ фæкæндзынæн, зæгъгæ. Цæй, æмæ йæ бафæлварæм, зæгъгæ, йын хуыцауттæ йæ низ фæсырдтой. Сыстад лæг, уæдæ цы. Фæла йæм утæппæт галтæ кæцæй уыд, æмæ фиуæй фондзыссæдз галы сарæзта, нывондхæссæны сæ савæрдта, арт сыл бандзæрста æмæ дзуры: «О хуыцауттæ, мæ дзырд сæххæст кодтон, мæ нывæндтæ уын барст фæуæнт!» Хуыцауттæ загътой, ай ныл сайдæй рацыд, æмæ йын мах дæр аккаг дзуапп раттæм, зæгъгæ. Денджызы былмæ рацу æмæ дзы мин драхмæйы ссардзынæ, зæгъгæ йын ахæм фын рарвыстой. Лæг дæр дын цинæй мæлгæ денджызы былмæ куы ныййарц уайд. Уым ыл абырджытæ амбæлдысты, рацахстой йæ, æмæ йæ ауæй кодтой. Цæвиттон, цагъар дзы рауади.

Æмбисонд æвдисы фæлитой адæймæгты митæ.

36. Мæнгард

Иу мæнгард лæг хæснаг скодта, æз, дам, дельфаг зондылæгты фæлитой митæ хурмæ рахæсдзынæн. Йæ къухмæ сыррдонцъиу райста, хъуымацæй йæ æрæмбæрзта, кувæндонмæ бацыд, оракулы цур æрлæууыд æмæ йæ фæрсы, мæ къухы, дам, цы сыррдонцъиу ис, уый æгас у æви мард? Кæд зондылæг «мард» зæгъа, уæд æм хъуамæ удæгас цъиуы равдиса, кæд «æгас» зæгъа, уæд та хъуамæ маргъы ныххурх кæна æмæ йæм æй афтæмæй равдиса. Хуыцау ын йæ фæндтæ базыдта æмæ загъта: «Ныуадз, мæ хур, дæ цъаммар митæ! Дæ къухы цы ис, уый æгас у æви мард, уый дæхицæй аразгæ у».

Хуыцауы асайын никæд никæмæн бантысдзæн.

37. Куырм

Уыдис ахæм куырм лæг, æмæ-иу æм цыфæнды царæгой дæр куы радтой, уæд-иу æй уырзæй асгаргæйæ базыдта. Гъемæ йæм иуахæмы бирæгъы лæппын бахастой. Уый йæ асгæрстытæ кодта, стæй загъта: «Раст уын куы зæгъон, уæд бирæгъы æви рувасы лæппын у, уый бæлвырд нæ иртасын, фæла иу хъуыддаг æнæгуырысхойæ зонын: фысвосы дзугмæ йын æмгæрон уадзæн нæй».

Æвзæр адæймæгты арæх базонæн ваййы се ‘ддаг бакастæй дæр.

38. Хуымгәнәг әмә бирәгъ

Хуымгәнәг йә галтә әфсондзы бынәй суагъта әмә сә донмә атардта. Уыцы сахат иу стонг бирәгъ цуан кодта, әмә гутон куы ауыдта, уәд әм йәхи байста, галты әфсондз сдәрын райдыдта, стәй сонт-монты әфсондзы бын йә сәр атъыста, фәлә йә фәстәмә раласын нал фәрәзта әмә гутон йә фәдыл ахәр-хәр кодта. Уәдмә хуымгәнәг әрбаздәхт, әмә бирәгъы куы ауыдта, уәд фәхъәр ласта: «Ә, хуыцауылгъыст! Ныр әцәгәй дәр де 'наккаг митә куы ныууадзис әмә хуым кәны-ныл куы ныххәцис!..»

Фыдгәнәгыл әууәнк нәй, мә митыл мә къух сисдзынән, зәгъгә дын ард куы хәра, уәддәр.

42. Зәхкусәг әмә йә фырттә

Зәхкусәг мәлыны къахыл нылләууыд әмә йә фәстаг фән-дон уыдис, йә фырттә йәхи хуызән зәххы куыстыл иузардион куы уаиккой, уый. Басидти сәм әмә сын загъта: «Мә хъәбултә, мә сәнәфсиры къудзитәй иуы бын ис хәзнатә ныгәд».

Ләг куыддәр амард, афтә ләшпутә белтәм фәләбурдтой әмә цәхәрадон әнәхъәнәй скъахтой. Хәзнатә не ссардтой, фәлә уыцы аз сәнәфсирдон, куыд фәзәгъынц, тугыл аскъуыд.

Әмбисонд амонь: куыст адәмән хәзнаты гуырән у.

44. Сәхицән паддзах чи куырдат, уыцы хәфсытә

Хәфсытә тынг тыхстысты, тыхджын хицау сын кәй нә уыд, уый тыххәй. Әмә дын Зевсмә куы баминавар кәниккой, паддзах нын ратт, зәгъгә. Зевс бамбәрста, адон бынтон къуымых, әнәмбаргә кәй сты, уый әмә сын цъымарамә къодах әрәппәрста. Хәфсытән сонт уынарәй сә уд ауад әмә цъымарайән йә малы амбәхстысты. Къодах куы не змәлыд, уәд сә чемы әрцыдысты, иугай-дыгай рахылдысты хъуымы тарфәй. Фәстагмә афтә «схъәбатыр сты», әмә къодахмә гәшпытә кәнын райдыдтой, стәй дзы сәхицән бадән сарәзтой. Сә цәсты ницыуал ахадыдта әмә та дын Зевсмә ногәй куы барвитиккой, ацы паддзах, дам, цыдәр фынайә гуырд у әмә нын ног паддзах ратт. Зевс сәм рамәсты әмә сын донгалм рарвыста. Уый сә радыгай ахста әмә сә ныхъуырдта.

Æмбисонд æвдисы: тыхгæнæг паддзæхты бæсты дын фæлтау сабыр, æвæлмас паддзах уæд.

48. Дзылы

Дзылы, йæ кълати рудзынгыл ауыгъд, афтæмæй æмбисæхсæв зарджытæ кодта. Хæлынбыттыр æй фехъуыста, æрбатахт æм æмæ йæ фæрсы, боньгон, дам, куы нæ фæзарыс, уæд дыл æхсæвыгон цы ‘рцæуы. Дзылы йын афтæ, кæддæр, дам, боньгæтты зарыдтæн, æмæ мыл сайд æрцыди – кълатимæ бахаудтæн. Уыцы хабар, дам мын зонды хос фæцис. Уæд æм хæлынбыттыр дзуры: «Куы нæма дæ ‘рцахстой, уæд дæ хъуыди дæхи хъахъхъæнын, ныр дæ фыдæбон бынтон дзæгъæлы у».

Иугæр бæллæх куы ‘рцæуа, уæд фæсмонтæ-йедтæ ницыуал пайда сты – ахæм у æмбисонды хъуыды.

ÆЛВÆСТ ХЪУЫДЫТÆ

◆ Æрдзæй нын дыууæ къухы æмæ иу дзых, æвæццæгæн, уымæн ис, цæмæй кусгæ фылдæр кæнæм, дзургæ та – къаддæр.

◆ Дæ хæлæртты уарз афтæ, цыма дæ искуы ардыдæй сæ маст исдзысты.

◆ Хæлæггæнаг æнкъард куы уа, уæд бæрæг нæма вæййы, йæхиуыл исты зиан æрцыд æви искауыл исты хорздзинад, уый.

◆ Ацæуæн ис алы фæндагыл дæр, фæстæмæ здæхыныл куы нæ хъуыды кæнай, уæд.

◆ Айк чи æфтауы, уыдон се ‘ппæт къуыртт нæ уадзынц.

◆ Иуæй-иуæн йæ цæстытæ æрмæст искæй хъæнтæ уынынæн сты.

◆ Цæваг гал æнæ сыкъайæ дæр йæ кæнон бакæндзæн.

◆ Æгад лæг кæд нæ тырныдта кæдджыныл æгады ном сæварынмæ!

◆ Æцæг хæлар цæджындзæн дæр æнцой у.

◆ Аххосджыны раст фæндагмæ ракодтой, цæмæй дзы фæзилæнтæ сараза.

◆ Искæмæй рæвдыд райсын у хæсы бацæуын, искæй барæвдауын та у хæс бафидын.

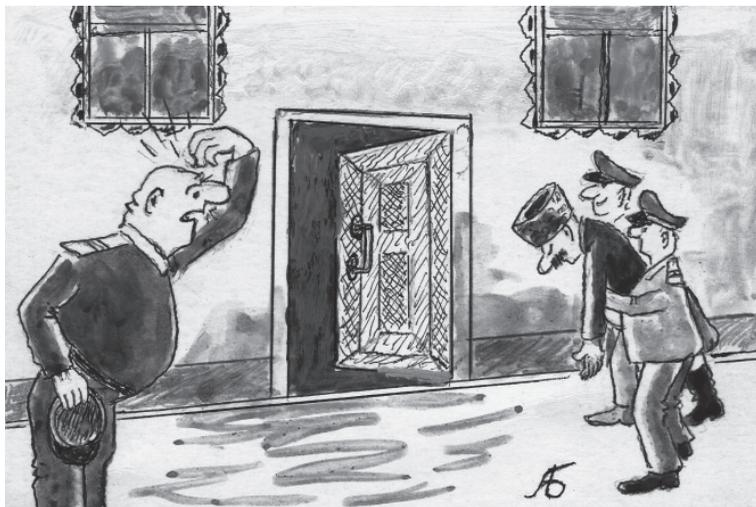
◆ Сырдтæ се ‘хсæнæй кæй фæсурынц, уыдоныл адæмы æхсæн сæмбæлæн вæййы.

- ◆ Цалынмæ дидинаг калыс, уæдмæ мыдыбындзæй ма тæрс.
- ◆ Фæстæмæ арæх чи кæсы, уый йæ царды кæцыдæр хъуыд-дæгтæ кæронмæ нæ ахæццæ кодта.
- ◆ Куыдз дыл не срæйдта, уæд зон, кæнæ куыдз фендджын у, кæнæ та срæйыны аккаг нæ дæ.
- ◆ Дæ цард адæмæн цы ад скæна, уымæй хайджын уыдзысты дæ кæстæртæ дæр.
- ◆ Иу фарстайæн дзуаппæй æндæр фарста куы нæ гуырид, уæд цардæн æрцæуид йæ кæрон.
- ◆ Зноны рæдыд абоны цардыл куыд зыны, афтæ абоны рæдыд дæр зындзæн райсомы цардыл.
- ◆ Зæххыл кæд къæхтæ цæуынц, уæддæр фæд зонд уадзы.
- ◆ Не суинаг низты-иу куы зониккам, уæд-иу, чи зоны, рав-зариқкам бон раздæр æнæнизæй мæлæт.
- ◆ Тæригъæдджын фæстæрдыгæй цæвынæй тынгдæр тæрсы.
- ◆ Талынгæй рухсмæ куы рахизай, уæд-иу фæстæмæ акæсын ма ферох кæн.
- ◆ Зондджын ныхас йæ зæгъæгæй фылдæр цæры.

Быгъуылты Къола

НЫВГЭНЭГ МИДБЫЛТЫ ХУДЫ

– Ныр æвронггәнән нә кусы, зæгъгæ йæ уæд
мæ хæдзармæ ласын хъуыди?

– Абонæй фæстæмæ ды махмæ кусыс.

– Гу-уukk, бамбарут нэ, аргътагэнэг мах не стэм!

– Дæ сæрыл уæлæмæ схæц; дæ хицау раджы афæрдæг.

Будайты Аслæнбеджы конд нывтæ

Цъары фæрстыл:

2. Уастырджи.
3. Гогыз.
4. Сæрд.

* * *

<i>Корректор</i>	<i>Заира КАРАЦЕВА</i>
<i>Дизайн</i>	<i>Залина ГУРИЕВА</i>
<i>Компьютерная верстка</i>	<i>Ирида КОДЗАТИ</i>
<i>Компьютерный набор</i>	<i>Марина КИРГУЕВА</i>

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00038 от 30 декабря 2010 г.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна, уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы кæухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны, стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.

Учредители: Министерство культуры и массовых коммуникаций РСО-Алания, Государственное учреждение «Литературно-художественный и общественно-политический журнал «Мах дуг».

Подписано к печати 16.01.12. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура шрифта МузI. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27. Тираж 1000 экз. Заказ № 1. Цена свободная.

*Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru. Тел. 25-09-64; 25-09-74; 25-22-47.*

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

Индекс 73247